

ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 4.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

2

Arisztokrata életpályák és életviszonyok

Szerkesztette:

PAPP KLÁRA – PÜSKI LEVENTE

DEBRECEN, 2009

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A borítót tervezte:

FEKETE RAJMUND

A hátlapon a debreceni Hotel Angol királynő 1938-ból
fennmaradt képeslapja, rajta a következő felirattal:
„Gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós által rendezett
majális a debreceni nagy erdőben az 1820-ik évben”

A kötetet lektorálta:

L. NAGY ZSUZSA és OROSZ ISTVÁN
professor emeritusok

Technikai szerkesztő:

Jékel Pál és Molnárné Balázs Zsuzsanna

© Papp Klára, Püski Levente (szerk.), 2009

© A szerzők, 2009

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó
rendszerben való tárolás a kiadó előzetes hozzájárulásához van kötve.

A kötet kiadását támogatta:

Magyar Történelmi Társulat,
a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
a Debreceni Akadémiai Bizottság, Történelmi Munkabizottsága

ISSN 2060-9213

ISBN 978-963-473-346-1

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

Előszó	7
PÁLFFY GÉZA	
Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban	9
JAKÓ KLÁRA	
A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar secretariusok körében	25
DÁNÉ VERONKA	
Mezővárosi polgárból vármegyei előkelő: Mészáros Péter Fehér vármegyei alispán karrierje	41
BALOGH JUDIT	
Székely karrierlehetőségek a kora újkor kezdetén	47
PAPP KLÁRA	
Az erdélyi Csákyak birtokviszonyai és családi stratégiája	57
EGYED EMESE	
Kendilona. A Teleki-udvar a 18. században	81
KÓNYA PÉTER	
Arisztokrácia a felső-zempléni mezővárosokban a 18–19. században.....	99
VELKEY FERENC	
A pesti főúri társasági élet néhány jellegzetessége az 1840-es években Széchenyi naplóinak tükrében	113
PRISZLINGER ZOLTÁN	
A sport mint téma Wesselényi Miklós naplójában	129
BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ	
Főúri vasipari vállalkozók a reformkorban – Andrássy György példája	145
IFJ. BERTÉNYI IVÁN	
„Balkániból” „haladó” politikus. Bánffy Dezső arisztokraták és demokraták között	165

BARTA RÓBERT

Egy történelmi osztály hanyatlása. Arisztokrácia és a politikai elit
1919 után 191

PÜSKI LEVENTE

Egy arisztokrata tekintély: gr. Károlyi Gyula 205

SZABÓ IMRE LÁSZLÓ

Egy nonkonformista arisztokrata: Bánffy Miklós 221

A KÖTET SZERZŐI 236

ELŐSZÓ

A magyar történettudomány, történetírás második világháború utáni története a mindenkori társadalmi-politikai környezet által formált szakmai prioritások alapján látszólag könnyen korszakolható. Egy jó évtizeden át a kizárólagosságra törekvő dogmatikus marxista szemlélet alapján egy „kurucos” politikatörténet dominált: a feudális és „torz” kapitalista viszonyok meghatározó osztályainak harcával, a felszabadulással véglegesen célt ért török, Habsburg és németellenes függetlenségi küzdelmekkel foglalkozott a legtöbb publikáció. 1956 tapasztalatai az agitációs-propaganda retorikában a proletár internacionalizmus jegyében háttérbe szorították a hivatalos szempontból szélsőséges nacionalizmussá kompromittálódott függetlenségi gondolatot. A szakmai-politikai vízválasztó a Molnár Erik által kezdeményezett vita volt a függetlenségi és osztályharcok viszonyáról. Molnár Erik határozottan kifejtett nézetei a nagybirtok és nagytőke nyers osztályérdekeinek nemzeti köntösbe rejtéséről az 1962 után oldódó politikai légkörben sajátos módon nem a dogmatikus, a történeti élet sokárnyalatú színességét fekete-fehérré egyszerűsítő nézetek pozícióit erősítették. Elsősorban a 16–17. század és a dualizmus kora majd a Horthy-korszak kutatói számos addig ismeretlen vagy másként értelmezett forrás mozgósításával, a lassan hozzáférhetővé váló nemzetközi elméleti módszertani irodalom felhasználásával újították meg és árnyalták a politikatörténetet, alapozták meg a magyarországi gazdaságtörténetet. A 70-es évekre ehhez kapcsolódott elsősorban a francia és lengyel szakmai kapcsolatok révén összehasonlító igényű nemesség-történet és a felvilágosodás korának eszmetörténete. Haza és haladás, megkésetttség, elkanyarodás, centrum-periféria, Európa történeti régiói, a magyarság európai helyének keresése, mozgástér és kényszerpálya voltak a korszak leggyakrabban használt fogalmai. Az 1980-as években a szakma látható, hallható pozícióiba kerülő fiatalok és az orientációjukhoz kapcsolódó idősebbek leginkább az átfogó, a társadalom egész építményét vizsgáló társadalomtörténet iránt kezdtek érdeklődni. Státusz és pozíció viszonyáról írnak, a szociológia és antropológia fogalomkészletéből és módszertani arzenáljából átvett eszközök segítségével keresik, tág európai összefüggésekbe ágyazva, a magyar társadalomfejlődés sajátosságait, elsősorban a társadalom alsóbb és középrétegeit vizsgálva. A kései Kádár-kor útkeresési atmoszférájában

tört előre a társadalmi mentalitás, attitűdök vizsgálata. A rendszerváltás tapasztalata a történész szakma sok művelőjét is elgondolkodtatta a megszakítottságok és folyamatosságok viszonyáról, a progresszió lehetséges értelmezéseiről az európai, sőt euro-atlanti integráció sodrába került magyar nemzet és Magyarország történetében.

Az újragondolandó kérdések egyike az arisztokrácia története, szerepe a nemzetépítésben, felelőssége a nemzeti tragédiákért. E problémakör kutatásainak eredményeiről ad számot ez a 16. századtól a 20. századig terjedő időszakot átívelő, tematikailag is széles horizontú kötet. Arisztokratának a többnyire a szakmai közép- és fiatalabb generációhoz tartozó szerzők azokat tekintik, akik Magyarországon jogosan használtak főnemesi rangot (főherceg, herceg, hercegprímás, gróf, örgróf, báró, lovag, stb.) s az ide tartozó néhány ezer főt definiálják magyar arisztokráciaként. Sokat foglalkozik a kötet társadalmi mobilitás arisztokráciához vezető útjaival: így a birtokgyarapítás, katonai és udvari szolgálat, önkényes hatalmaskodás, tanulás, házassági stratégiák révén elért felemelkedés számos, kategóriákba osztható esetével. Igen alapos, apró, de korántsem érdektelen részletekbe menő elemzéseket olvashatunk a magyar arisztokrácia vagyoni viszonyairól, gazdálkodásáról, életmódjáról, politikai szerepvállalásáról. A tanulmányok közös jellemzője a rendkívül kiterjedt forrásbázis, az olvasót jól orientáló, leegyszerűsítés nélküli általánosítások a mélyre fűrő esettanulmányok következtetéseiben is, a tárgyyszerű, higgadt, nyelvileg igényes előadásmód.

Az arisztokrácia fontos, de állandóan változó, fő tendenciájában csökkenő szerepet játszott az elmúlt fél évezred magyar politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális elitjének történetében. E szerepet számos személyiség, család történetén keresztül, napi politikai elfoglaltságoktól mentes, alapkutatásokra építő elemzésekkel vázolja fel a kötet, amely érdemben gazdagítja a modern Magyarország születését vizsgáló historiográfiánk legújabb fejezetét.

A Magyar Történelmi Társulat elkötelezetten törekszik a nemzeti önismeret elmélyítésére, ez a kötet és az ebben tükröződő történészi feladatvállalás méltón szolgálja ezt a célt, a szó legnemesebb értelmében vett közfeladatot lát el.

Budapest, 2009 decembere

Pók Attila
a Magyar Történelmi Társulat főtikára

PÁLFFY GÉZA

**UTAK AZ ARISZTOKRÁCIÁBA –
BÁRÓI CÍMSZERZŐK
A 16. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN**

BEVEZETÉS: A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA 1526 UTÁN

A Magyar Királyság politikai elitjét a mohácsi csata után a főpapság mellett továbbra is elsősorban az arisztokrácia alkotta.¹ Ez a több mint félszáz család a század közepén az ország területének mintegy 45–50 százalékát birtokolta, noha ez az oszmán hódítás következtében az 1540–1560-as években tetemesen csökkent. Tagjaik ültek a legfontosabb országos főméltóságokban, rendi, igazgatási és katonai tisztségekben, ők voltak a Habsburg-uralkodókkal való tárgyalások és a magyar diéták, sőt a rendi ellenállás vezetői, ők bírták a vármegyei ispáni tisztségek többségét, miközben a familiaritás révén egy-egy régió ellenőrzése is gyakran kezükben volt. Mindez azt jelentette, hogy a 16. század második felében a Magyar Királyság belpolitikai életét egy viszonylag szűk arisztokrata és főpapi csoport irányította. A királyság világi elitjébe való felemelkedés így sok jómódú köznemesi família vágyott célja volt, függetlenül attól, hogy magyar, német vagy horvát, esetleg szlovák nyelven beszélt.

A magyar arisztokráciába való bekerülésre ez idő tájt kétféle módon volt lehetőség. A késő középkorból is ismert hagyományos utat valamely országos főméltóság megszerzése, azaz a Magyar Királyság ún. „igazi bárói” (*veri barones regni*), másként tisztségviselő országbárói közé való bejutás jelentette – mint latin nevük mondta: *barones ex officio* vagy *barones officiolati*. Ezek közé a század közepétől a nádor, az országbíró, a horvát–szlavón bán, a tárnokmester és a pozsonyi ispán, valamint a bécsi közös Habsburg-udvar kialakulása miatt ez időre már névlegessé váló magyar királyi udvari főméltóságok tartoztak.² Bár az utóbbiak egykori budai udvari feladatkörükből ez idő tájt már csupán a pozsonyi koronázásokon és a diétákon láttak el valamit, a Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*) tagjaiként és a felsőtábla képviselőiként politikai szerepük és befo-

¹ A 16. századi magyar arisztokráciára (a teljesség igény nélkül): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. 1–2. köt. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. Bp., 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 16.) 1. köt. 1–56.; Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp., 2000. (Magyar Századok 6.) 141–148., valamint lásd még alább a 8. jegyzetben idézett arisztokrata-kutatási projektet.

² Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*. Bp., 1988.

lyásuk országos szinten is tetemes maradt.³ A Temesköz elvesztése és az Erdélyi Fejedelemség kialakulása után a temesi ispán és az erdélyi vajda tisztét a Habsburg uralkodók már nem töltötték be, a személynök (*personalis*) pedig nem tartozott az „igazi bárók” közé.

Az arisztokráciába való bejutás másik útját a bárói címszerzés jelentette. Ez lehetőséget kínált arra, hogy az országos főméltóságokat viselő nagyurak fiai (*filii baronum regni*) vagy közeli rokonai is az elit tagjai maradhassanak, illetve az uralkodók a feltörekvő köznemességből új híveket, az ország vezető politikussai pedig új támogatókat szerezhessenek – miként latin elnevezésük mondta: „névleges” vagy „természetes bárók”-ként (*barones solo nomine* vagy *barones naturales*). Bár néhány bárói címet már a 16. század legelején a Jagelló uralkodók is adtak híveiknek, például a Podmaniczky (1502/06), a Drágffy (1507), a Török (1507) vagy a Sárkány (1511) család tagjainak,⁴ a bárói címadományozás Magyarországon jelentősebb mértékben az 1540-es évek végétől terjedt el.⁵ Míg tehát a késő középkorban az arisztokráciába tartozást elsősorban *személyre szóló* tisztség- vagy egyéb jogadományok (saját zászló alatti hadba vonulás, országgyűlésre meghívás, vörös viasszal pecsételés) biztosították, addig ezzel párhuzamosan a 16. század közepétől megindult az a *folyamat*, amely külön királyi adománylevél (*diploma baronatus*) révén ezt egy-egy familia vagy legalábbis annak egy-egy ága számára már *örökletesen* garantálta. Az alábbi tanulmány erről az eddig kevésbé kutatott, bárói címet szerzett, új arisztokrata-csoportról kíván 1608-ig bezárólag – a terjedelmi korlátok miatt – rövid, összegző áttekintést nyújtani.

NÉVLEGES BÁRÓKBÓL A MAGYAR KIRÁLYSÁG MÁGNÁSAI

A bárói címadományozás terén az 1530-as évek közepétől egészen 1608-ig tartó folyamatot az általunk összegyűjtött mintegy félszáz címadomány alapján érzékeltesen nyomon követhetjük; melyek jegyzékét az 1. táblázat veszi számba.⁶

³ Pálffy Géza: Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó, Bp., 2005. 45–59.

⁴ Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Bp., 1900. 262–263.

⁵ A kérdést újabban angol nyelven is tárgyaltuk: Pálffy Géza: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder, Co.–Wayne, N. J.–New York 2009. 109–111.

⁶ A táblázat első közlései (részletes forrásjegyzékkel együtt): Pálffy Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2008. 148–153. és 18. táblázat, ill. Pálffy G.: *The Kingdom of Hungary*, 267–271.: Appendix C; a régebbi irodalomból vö. még Tagányi Károly: Az országos levéltárban őrzött vagy följegyzett hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek jegyzéke. I. rész. = *Turul*, 1883. 1. sz. 84–86., ill. Felix Schiller: Der Ursprung des erblichen Magnatenstandes in Ungarn. = *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 1903. 1–39., különösen 30–39.

Adatgyűjtésünk során teljességre törekedtünk, és mivel időközben Péter Katalin arisztokrácia-kutatócsoportja sem tudott többet feltárni,⁷ úgy véljük, e szám a jövőben maximum néhányval gyarapodhat, így már kvantitatív elemzésre is lehetőséget kínál. Az eddig ismert első bárói címadomány, amelyet 1535. augusztus közepén I. Ferdinánd király (1526–1564) huszárkapitánya, bedeghi Nyáry Ferenc kapott, jelentős részben még a késő középkort idézte.⁸ Esetében a báróvá tétel (*Creatio in Baronem*) címerbővítéssel és a vörös viasszal pecsételés külön hangsúlyozott jogával párosult. Két esztendő múlva a személynök (1527–1542) Révay I. Ferenc még csupán saját maga számára szerzett bárói címet, amelyet azután fiái egy uralkodói adománylevéllel 1556-ban már örökletesen is elnyertek az uralkodótól.⁹

1. táblázat:

Magyar bárói címet szerzők és címszerzésük indoka (1526–1608)

Név	Dátum	A címszerzés indoka (szolgálat típusa, családi kapcsolatok stb.)
bedeghi Nyáry Ferenc	1535. aug. 16., B	<i>katonai</i> (lovaskapitány) és <i>névleges udvari</i> (udvari huszár)
Révay I. Ferenc	1537	<i>hivatali-jogtudó értelmiségi</i> (személynök)
Majláth Gábor	1547. aug. 13., Pr	<i>befolyásos főméltóság-rokon</i> (Nádasdy Tamás országbíró)
gersei Pethő János és testvérei, Gáspár és Boldizsár	1549. ápr. 7., Pr	<i>udvari</i> (Habsburg Mária udvarában) és <i>katonai</i> (huszárkapitány)
ruszkai Dobó István	1553. máj. 26., B	<i>katonai</i> (Eger) és <i>névleges udvari</i> (udvari huszár) – ekkortól erdélyi vajda
Büdy Mihály	1556. márc. 12. előtt	<i>katonai</i> és <i>névleges udvari</i> (udvari huszár, munkácsi kapitány)

⁷ Az úttörő jellegű OTKA-projekt (*A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században*) eredményeit lásd <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/> (a letöltés ideje 2009. augusztus 25.)

⁸ Magyar Országos Levéltár, Budapest (továbbiakban MOL); Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii (továbbiakban A 57), vol. 1. 305–307. „*Donacio armorum domini Francisci Nyarij de Bedegh, creatio eiusdem in baronem, et ut cera rubea uti possit*” fejreresztával. Életere újabban lásd Neumann Tibor: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.) Győr, 2007. 86–104.

⁹ Erre újabban részletesen lásd Pálffy Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. = *Történelmi Szemle*, 2009. 1. sz. 1–20.

Név	Dátum	A címszerzés indoka (szolgálat típusa, családi kapcsolatok stb.)
Révay Mihály és testvérei, Lőrinc, János és II. Ferenc	1556 végén	<i>hivatali-értelmiségi</i> (apjuk, I. Ferenc személynök) és <i>udvari</i> (Bécs)
Oláh Miklós nővéreinek és néhai Máté testvére gyermekeinek rokonsága, közöttük Oláhcsászár Miklós és Kristóf	1558. ápr. 16., B	<i>hivatali-értelmiségi</i> és bécsi <i>udvari</i> (alkancellár, kancellár stb.)
kányaföldi Kerecsényi László	1559. máj. 30., B	<i>katonai</i> (lovaskapitány a szlavón végeken, szigetvári kapitány)
rátkai Ráttkay Pál és Péter	1559. máj. 30., B	<i>katonai</i> (Pál lovaskapitány a szlavón végeken)
Horváth-Štančić Márk	1559. máj. 30., B	<i>katonai</i> (végvári szolgálat, szigetvári kapitány)
ghymeszi Forgách Zsigmond, Simon, Pál, Imre	1560. márc. 30., B	<i>befolyásos testvér az udvarban</i> (Ferenc magyar királyi titkár) és <i>katonai</i> (a törökök és a Szapolyaiak ellen, Simon: Lippa, Kassa)
pakosi Paksy János	1560. ápr. 10., B	<i>katonai</i> (végvári szolgálat: Győr, Veszprém, Pápa, komáromi főkapitány)
csömöri Zay Ferenc és fiai	1560. júl. 1., B	<i>katonai</i> (Eger, Szolnok, Komárom) és <i>diplomáciai</i> (Konstantinápoly)
Mérey Mihály	1563. nov. 13., Po	<i>hivatali-értelmiségi és országos főméltósági</i> (kancelláriai konzervátor és jegyző, személynök, nádori helytartó, magyar királyi tanácsos)
ruszkai Dobó Domokos	1563. nov. 15., Po	<i>katonai</i> (török fogság, Szatmár) és <i>vegyes</i> (pl. 1551: Szent Korona Bécsbe vitele)
nagylucsei Dóczy Miklós és Gábor	1563. dec. 1., B	<i>udvari</i> (Gábor a császári, királynéi, főhercegi udvartartásban) és <i>katonai</i> (Miklós lovaskapitány)
szerdahelyi Dersffy István	1564. febr. 1., B	<i>udvari</i> (apród) és <i>katonai</i> (Kassa, János Zsigmond elleni harcok, a bányavidéken a törökök ellen)
Draskovics Gáspár és fia, János	1567. aug. 3., Po	<i>katonai</i> (lovaskapitány a szlavón és a magyar végeken) és <i>befolyásos testvér az udvarban</i> (György magyar királyi titkár, alkancellár, kancellár)

Név	Dátum	A címszerzés indoka (szolgálat típusa, családi kapcsolatok stb.)
Kasztellánffy Péter	1569. aug.–okt.	<i>udvari</i> (Miksa főherceg udvartartásában) és <i>katonai</i> (szlavón végeken)
lupoglavai Krusics János	1570. jan. 8., Pr	<i>katonai</i> (Csábrág, Korpona, bányavidék)
Mágochy Gáspár	1572 előtt	<i>katonai</i> (Gyula, vö. 1572: 4. tc.)
bedeghi Nyáry Lőrinc fiai (Péter, István, Pál és Lőrinc) és Nyáry Lajos fiai (Bernát, János és Imre)	1573. dec. 19., B	<i>katonai és politikai</i>
Alapy Gáspár	1570-es évek [1582 előtt]	<i>katonai</i> (kanizsai főkapitány és bán)
Nyáry István honti ispán testvérei Pál és Lőrinc, és unokatestvérük Ferenc	1580. nov. 16., Pr	<i>politikai és udvari</i> (császári és főhercegi udvartartásokban)
erdődi Pálffy Miklós, Tamás, János, István	1581. ápr. 24., Pr	<i>udvari</i> (Miklós: Rudolf főherceg és császár udvartartásában), <i>katonai</i> (testvérei: Csábrág, Győr, Léva, Várpalota)
Gregoriánczy István	1581. okt. 11., Pr	<i>katonai és hivatali</i> (horvát–szlavón vicebán)
kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós	1582. jan. 19., Po	<i>udvari és hivatali</i> (magyar királyi titkár, tanácsos) – ekkortól végleg nádori helytartó
Illésházy István	1587. nov. 12., Pr	<i>katonai</i> (végvári szolgálat Erdődy Péter bán mellett, illetve Léván, Győrben), <i>hivatali</i> (m. kamarai tanácsos; Lipót vármegye ispánja) és <i>előkelő rokonság</i> – ekkortól magyar királyi udvarmester
czoborszentmihályi Czobor Pál	1588. jan. 6., Pr	<i>hivatali-értelmiségi</i> (királyi táblabíró, majd tanácsos; vö. még testvére, Imre <i>udvari és szintén hivatali</i> : nádori helytartó)
felsővadászi Rákóczi Zsigmond	1588. aug. 28., Pr	<i>katonai</i> (szendrői és egri főkapitány)
jeszenicei és budetini Szunyogh II. János	1588. aug. körül	<i>kedvező birtokfekvés</i> , „ <i>udvari</i> ” <i>rokonság</i> (felesége: Liszthy Ágnes) és <i>vegyes</i>

Név	Dátum	A címszerzés indoka (szolgálat típusa, családi kapcsolatok stb.)
lokácsi Prépostváry Bálint	1589. febr. 20., Pr	<i>katonai</i> (végvári szolgálat Lazarus von Schwendi és Hans Rueber kassai főkapitányok alatt, kállói főkapitány, Kassa)
Thököly Sebestyén	1593. aug. 20., Pr	<i>gazdasági</i> (kereskedelmi tevékenység, hiteltek)
kisserényi Serényi Mihály	1596. jún. 25., Pr	<i>katonai</i> (végvári szolgálat: Tokaj, Szatmár, Kálló, Kassa, szendrői és füleki főkapitány)
Thuróczy Benedek	1599. ápr. 1., Pr	<i>katonai</i> (lovaskapitány a szlavón végeken)
bethlenfalvi Thurzó György	1599. júl. 10., Pr	<i>udvari</i> (Ernő főherceg udvartartásában), <i>katonai</i> (a tizenöt éves háborúban) és <i>családi érdemek</i>
briberi Melith Pál	1603 előtt	<i>katonai</i> (lovaskapitány Szatmáron)
Konszky Mihály	1603. máj. 10., Pr	<i>katonai</i> (horvát–szlavón végeken)
jeszenicei és budetini Szunyogh III. Mózes	1604. okt. 28., Pr	<i>tanultsága</i> , magyar és sziléziai <i>birtokok</i> , „ <i>udvari</i> ” <i>rokonság</i> (anyja: Liszthy Zsófia)
Csáky István	1605 előtt	<i>anyagi</i> és <i>politikai</i> (Giorgio Basta generális és Rudolf király támogatása a tizenöt éves háború idején)
nagyaponyi Apponyi Péter és Pál	1606. jún. 28., Pr	<i>katonai</i> (a tizenöt éves háborúban) és <i>politikai</i> (Pál: bécsi béke előkészítése)
giletinci Osztrosics András és István	1606. jún. 28., Pr	<i>apai katonai-hivatali érdemek</i> (János trencsényi ispán és udvari huszár), <i>politikai</i> (bécsi béke előkészítése)
Jakusics András	1606. [talán jún. 28.], Pr	<i>apai katonai érdemek</i> (Ferenc győri vicegenerális) és <i>politikai</i>
hethesi Pethe László és gyermekei (Márton, György, István, Anna és Judit)	1606. szept. 24., Pr	<i>katonai</i> (kassai alkapitány) és <i>befolyásos testvér az udvarban</i> (Márton magyar királyi kancellár, királyi helytartó)
bekényi Alaghy Ferenc	1607. máj. 3., Pr	<i>hivatali</i> (tanácsos a felső-magyarországi biztosok mellett), <i>katonai</i> (Fülek, Hatvan ostroma, mezőkeresztesi csata, Várad felmentése) és <i>apai érdemek</i> (János a Magyar Kancellária jegyzője), illetve Bocskai István általi meghurcolás és katolikus vallása

Név	Dátum	A címszerzés indoka (szolgálat típusa, családi kapcsolatok stb.)
felsővadászi Rákóczi Lajos	1607. nov. 5., Pr	<i>katonai</i> (végvári tisztt Kállón és katona a tizenöt éves háborúban)
Hosszútóthy István	1608. márc. 5., Pr	<i>udvari</i> („in aula caesarea laudabiliter versatus”), <i>hivatali</i> (magyar királyi tanácsos, határvizsgáló biztos) és <i>rokonai érdemek</i> (György: diplomata)
nemeskürti Pográny Benedek és fiai (János, István, György)	1608. márc. 5., Pr	<i>katonai</i> (végvári tisztt és katona a tizenöt éves háborúban) és <i>politikai</i> (bécsi béke előkészítése – ekkortól magyar királyi tanácsos)
Vízkelethy Tamás	1608. márc. 5., Pr	<i>hivatali</i> (kamarai, fizetőmesteri), <i>családi hivatali és udvari</i> (Jakab a Magyar Udvari Kancellárián és Kristóf az Udvari Kamarában) és <i>politikai</i> (bécsi béke előkészítése)
Pongrácz Dániel	1608. márc. 5., Pr	<i>politikai</i> (Felső-Magyarországon)
Jelmagyarázat: B = Bécs, Po = Pozsony, Pr = Prága		

Miként a táblázatban szépen nyomon követhető, Révay I. Ferenc (1537) után Ferdinánd király 1564. évi haláláig – elsősorban magyar tanácsosai javaslatára, akik között a főpapok mellett továbbra is az „igazi bárók” ültek – újabb mintegy tizenöt személyt, illetve családot emelt báróvá. Ennek köszönhetően az 1540–1550-es években a többnyire Bécsben működő Magyar Udvari Kancellárián (ném. *Ungarische Hofkanzlei*, lat. *Cancellaria Hungarica Aulica*) fokozatosan megszilárdult a „báróvá tétel” oklevélformulája, amely ekkor a Királyi könyvekben (*Libri regii*) általában a *Creatio in Baronem regni Hungariae* címet kapta.¹⁰ Ezt elősegítette, hogy a rangot negyedikként elnyert kiváló katona, majd bécsi udvarnok, gersei Pethő János¹¹ 1549. évi diplomája a kancellária egyik formulás-

¹⁰ Néhány példa MOL, A 57, vol. 2. p. 80. (1544), vol. 3. p. 143. (1553); vol. 3. p. 576. (1559: 3 db); vol. 3. p. 687. (1560); vol. 4. p. 231. (1581), ill. rövidebb alakkal (*Creatio in Baronem*): uo. vol. 2. p. 254. (1547). vol. 3. p. 890. (1567); vol. 4. p. 238. (1582) stb.

¹¹ Pályájára az újabb irodalomból vö. Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György, (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Bp., 2002. 325–328.

könyvébe is bekerült,¹² miközben a Királyi könyvekben is rögzítették.¹³ Érdeemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a konstantinápolyi követ, Zay Ferenc hasonló szövegű bárói oklevelét 1560-ban ugyanide nem másolták be, a kancellária másik formuláskönyvébe mégis beillesztették, szintén a *Creatio in Baronem regni Hungariae* címmel.¹⁴ Az egyre gyakoribbá váló adományozásnak köszönhetően az 1560-as évektől a báróvá tétel már egyre inkább bárói címadománnyá vált, így a Királyi könyvekben a régi formulát nagyrészt megőrző szövegek fölé olykor már a *Donatio Baronatus* kifejezés került.¹⁵

Habsburg Ferdinánd király és utódai az elitteremtés ezen új eszközét tehát nemcsak átvették Jagelló elődeiktől, hanem a magyar arisztokrácia formálásában a 16. század közepétől egyre gyakrabban alkalmazták, amit elősegíthetett az is, hogy az osztrák tartományokban a *Freiherrentitel* adományozása régi, bevett gyakorlat volt. Az újonnan bárói címet nyerők azután – miként Pethő János formulává vált, említett 1549. évi diplomája fogalmazott – „mindazon kegyelmekkel, előjogokkal, méltóságokkal, mentességekkel és kiváltságokkal [rendelkeztek], amelyeket a Magyar Királyság bárói vagy jog, vagy az ország régi szokása folytán vagy más módon” bírtak.¹⁶ Így okleveleiket az olykor már *barones titularis*nek nevezett új bárók – az „igazi bárókhoz” hasonlóan – vörös pecséttel erősíthették meg, a diéta felsőtáblájára személyes meghívót (*regales*) kaptak és nekik is járt a *magnificus* titulus. Mivel pedig az 1560–1580-as években – az 1. táblázatban nyomon követhető – szép számú újabb adománynak köszönhetően e bárói családok tagjainak száma már többszörösen felülmúlta az országos főméltó-

¹² Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (továbbiakban OSzK Kt.); Fol. Lat. 2238. [Illésházy-féle formuláskönyv] fol. 90–91. A Királyi könyvbeli példánytól néhány szóban és egy-egy helyen szórendben is eltérő, dátum nélküli mintapéldány, a név helyén a szöveg vége felé egy ízben már a formulákban megszokott *t.* betűvel, ami azt bizonyítja, hogy nem a végső szöveg, hanem valamelyik fogalmazványa lett utóbb minta a kancellária számára.

¹³ MOL A 57. vol. 2. pp. 324–325. Ehelyütt érdemes felhívunk a figyelmet arra, hogy a bárói diploma eredetije 1912-ben még megvolt a família egyik ágának levéltárában (Unghváry Ede: *Sztropkó és várának története*. Huszt, 1912. 145.), a Pethő család idézett archívumának sorsát azonban sajnos ez ideig nem sikerült nyomon követnünk.

¹⁴ Martinus Georgius Kovachich: *Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati...* Pest, 1799. LXXX.: Nr. 293. A diploma eredeti példánya a családi levéltárban napjainkig fennmaradt: Slovenský národný archív, Bratislava (továbbiakban SNA); Rodový archív Zayovcov z Uhrovcu [Uhrovecký archív (továbbiakban ZÚ)], Lit. F. Fasc. 1. Nr. 4.

¹⁵ Vö. például MOL A 57. 3. p. 806. (1564), vol. 3. p. 967. (1570)

¹⁶ „omnibus illis gratiis, privilegiis, honoribus, immunitatibus et exempcionibus, quibus caeteri dicti regni Hungariae barones sive de jure, sive consuetudine regni, sive aliter qualitercunque utuntur et fruuntur...” MOL A 57. vol. 2. p. 325.

ságok számát, a *magnificus* címmel rendelkezőket egyre gyakrabban egyszerűen mágnásoknak (*magnates* vagy *simplices magnates*) kezdték titulálni.¹⁷

Ez a változás fokozatosan megmutatkozott mind az adománylevelek szövegében, mind a Királyi könyvek „fejregesztáiban”, mind a kancelláriai formuláskönyvekben. Mérey Mihály nádori helytartó (1562–1572) 1563 végi oklevelében – a korábbi *coetus/numerus baronum* kifejezés helyett – már a *numerus baronum seu magnatum* fordulat bukkant fel,¹⁸ amely azután az 1570–1580-as évek több mint egy tucatnyi diplomájában fokozatosan megszilárdult. Így 1593-tól Thököly Sebestyén oklevele élén a korábbi *Creatio in Baronem* vagy *Donatio Baronatus* kifejezést már felváltotta a *Collatio tituli Magnificentiae* (vagy utóbb rövidebben *Collatio Magnificentiae*) szófordulat.¹⁹ A több évtizedes fejlődést a 17. század elején szépen rögzítette a Pethő-féle diplomát tartalmazó, említett kancelláriai formuláskönyv is. Ebbe Jakusics András, valamint Osztrosics András és István 1606. június végi diplomái – a jövőben követendő mintaként – már *Collatio tituli Magnificentiae* és *Creatio in Magnificum* címekkel és a század folyamán fokozatosan véglegesült, egymástól csupán kissé eltérő szövegvariánsokkal kerültek be.²⁰

¹⁷ Vö. például Martinus Georgius Kovachich: *Scriptores rerum Hungaricarum minores, hactenus inediti, synchroni, aut proxime coevi...* Tom. I–II. Budae, 1798. II. 225–228.: Nr. XIX. (1569); *Monumenta comitalia regni Hungariae / Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel*. I–XII. (1526–1606). Szerk. Fraknói Vilmos–Károlyi Árpád, (Monumenta Hungariae Historica III/A.: Monumenta Comititalia / Magyar Történelmi Emlékek III/A.: Országgyűlési emlékek I–XII.) Bp., 1874–1917. VII. 137–138.: Nr. II. (1582), IX. 486–487.: Nr. II–III. (1601); X. 83.: Nr. X. (1602), 199–200.: Nr. X. (1603), 430.: Nr. X. (1604); XI. 78–79.: Nr. 15. (1605); XII. 722.: Nr. 127. (1606) és Österreichisches Staatsarchiv Wien (továbbiakban ÖStA); Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (Hungarica), Comititalia Fasc. 395. Konv. B. fol. 1–2. (1608 Jan.); Schiller B.: *Az örökös főrendiség*, 262–273. és újabban Péter Katalin: *Az örökös főrendiség létrejötte. = Rubicon*, 1994. 10. sz. (Arcanum Kiadó, CD-ROM), ill. Tatjana Guszarova: *A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. = Levéltári Közlemények*, 2005. 2. sz. 93–148., valamint lásd még az említett arisztokrata adatbázist: <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/> (a letöltés ideje 2009. augusztus 25.)

¹⁸ „in numerum aliorum fidelium baronum seu magnatum dicti regni nostri Hungariae...” MOL A 57. vol. 3. p. 792.

¹⁹ *Collatio tituli Magnificentiae*: MOL A 57. vol. 5. p. 76. (1593), vol. 5. p. 225. (1596), vol. 5. p. 335. (1599), vol. 5. p. 729. (1604), vol. 5. p. 744. (1606); vol. 5. p. 747. (1606), vol. 5. p. 749. (1606), vol. 5. p. 794. (1606), ill. a rövidebb alak (*collatio Magnificentiae*): uo. vol. 5. p. 827. (1607); vol. 5. p. 890. (1607); vol. 5. p. 880. (1608); vol. 5. p. 880. (1608), vol. 5. p. 885. (1608)

²⁰ Osztrosics: OSzK Kt. Fol. Lat. 2238. fol. 148. (A Királyi könyvekbeli példánytól számos helyen jelentősebben eltérő, Osztrosics Andrásnak és Istvánnak többes számban szóló, és az idősebb, illetve ifjabb Osztrosics Jánosra vonatkozó részeket még nem tartalmazó mintapélyány; ami ugyancsak azt bizonyítja, hogy nem a végső szöveg, hanem valamelyik fogalmazványa lett utóbb minta.), ill. Jakusics: uo. fol. 170–171. (A szöveg végén komolyabb hiánnyal, illetve a név helyén egy ízben már a formulákban megszokott *n.* betűvel.)

A 16. századi fejlődési folyamat eredményeként tehát a névleges bárókból (*barones solo nomine*) így alakult ki fokozatosan a Magyar Királyság mágnásainak rendje (*ordo magnatum*). Diétai részvételüket azután a tisztségviselő országbárókkal (*veri barones regni, barones officiolati*) együtt *második rendként* (*barones seu magnates*), illetve a prelátusokkal (*prelati*) együtt a magyar országgyűlés felsőtábláján (*Tabula Superior*) vagy felsőházában joggal rögzíthette az 1608. évi koronázás utáni nevezetes 1. törvénycikk.²¹

KÜLÖNFÉLE UTAKON A MÁGNÁSOK RENDJÉBE

A mágnások vágyott táborába sokféle út vezethetett. Bár a felemelkedést a köznemesek, majd a különféle pozíciók megszerzését maguk az arisztokraták is sokféle úton-módon keresték, az általunk vizsgált mintegy félszáz bárói címszerzés kapcsán már lehetőség nyílik bizonyos arányok megállapítására és karriertípusok felállítására. Ezeket az egyes családokra vonatkozó mélyfűrészek persze majd tovább pontosíthatják, hiszen kiderülhet, hogy egy adott személy felkapaszkodásánál nem feltétlenül azok a szempontok voltak csupán vagy igazán meghatározóak, melyeket bárói diplomája megnevezett. Erre szemléletes például szolgál a későbbi nádor (1608–1609), Illésházy István esete, akinek bárói oklevele 1587-ben „csupán” különféle katonai, királyi biztosi és magyar kamarai tanácsosi tisztségviselését emelte ki.²² Abban azonban – miként az újabb kutatásokból tudjuk²³ – a legfőbb szerepet előkelő külföldi és magyar rokonsága, Adam von Dietrichstein bécsi főudvarmester (*Obersthofmeister*) és Pálffy Miklós császári kamarás, magyar királyi kamarásmester és komáromi főkapitány, illetve az a különleges körülmény játszotta, hogy ők Illésházyval igyekeztek átmenteni közös rokonuk, az 1580-ban elhunyt – ugyancsak új báró – Krusics János politikai és gazdasági befolyását.

²¹ *Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. törvénycikkek.* Magy. jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1900. 24–25. és az újabb irodalomból vö. még Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Bp., 2005. 43–49., 408–413., 424–436. és Jean Bérenger–Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Bp., 2008. 15–23.

²² MOL A 57. vol. 4. p. 490. és ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv (továbbiakban AVA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (továbbiakban HKA), Familienakten I 30. fol. 1.

²³ Péter Katalin: Illésházy Istvánról. In. *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai.* Szerk. Horváth Zita, (Publicationes universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tomus XIII. – Fasciculus 2.) Miskolc, 2008. főként 131–138. és Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). = *Századok*, 2009. 4. sz. 862–866.

Nyáry Ferenc és Pethő János, majd számos utódjuk példája jól jelzi, hogy a bárói címszerzéshez a 16. század folyamán a leggyakoribb utat a katonáskodás, azon belül is elsősorban az újonnan kiépülő törökellenes védelmi rendszerben a magyar vagy a horvát–szlavón végeken teljesített szolgálat jelentette. Ez az új bárók mintegy kétharmadánál komolyabb szerepet játszott vagy legalábbis más szolgálatokkal (főként udvari vagy politikai) párosult, miként ezt a Dóczyak, Dersffy István, Kasztellánffy Péter vagy a 17. század elején az Apponyiak és a Pogrányok esetében is történt. Egyes személyek kapcsán ugyanakkor csaknem tiszta katonai karrierokről is beszélhetünk – mint ezt az ugyanazon napon, 1559. május 30-án báróvá emelt Kerecsényi László, Ráttkay Pál és Horváth Márk, majd Paksy János, Krusics János és Alapy Gáspár, a század végén pedig Prépostváry Bálint, Serényi Mihály, Thuróczy Benedek vagy utóbb Rákóczi Lajos pályái bizonyítják. Mindez mégsem tekinthető meglepetésnek, hiszen az oszmánok elleni védekezés a század egyik legfontosabb kihívása és feladata volt, így közvetve a világi elit összetételére is hatást gyakorolt. Ám a század második felében még az országbárói tisztségeket betöltő főméltóságok mintegy 70 százaléka is viselt pályája során kerületi vagy végvidéki főkapitányi posztot,²⁴ sőt újabb kutatásaink szerint a 16–17. századi kerekben 10 nádor közül is csupán Pálffy Pál nem viselt magas katonai méltóságot.²⁵

Első látásra, de csakis erre, valamivel meglepőbb a helyzet a Habsburg-udvari szolgálat és kapcsolatok tekintetében. Az elmúlt esztendőkből magunk mutattuk ki, hogy a budai udvarral ellentétben a magyar nemesek jelenléte a határokon kívülre került bécsi vagy prágai Habsburg-udvartartásban csak néhány százalékra rúgott.²⁶ Ennek ellenére az arisztokráciába való bekerüléshez – a késő középkorhoz hasonlóan – az udvari szolgálat továbbra is döntő lökést jelenthetett, noha ezt is gyakran kombinálták más szolgálatokkal. Így volt ez például Pethő János, a Révay-fiúk, a Dóczyak vagy a Nyáryak esetében. Mindez azonban – ezt szintén kiemelten szeretnénk hangsúlyozni – az „igazi bárók”, azaz az országos főméltóságok között sem volt másként. 1550 és 1608 között az országbáróknak ugyanis több mint fele (52 százaléka) szolgált korábban hosszabb-rövidebb ideig a Habsburg-udvartartásban, miként ezt a 2. táblázat adatai bizonyítják.²⁷

²⁴ Pálffy G.: *Szent István birodalma*, 146–148.

²⁵ Pálffy G.: Pozsony megyéből, 882.: 5. táblázat.

²⁶ Pálffy Géza: A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában. = *Történelmi Szemle*, 2003. 1–2. sz. 45–59., ill. vö. még Václav Bůžek–Géza Pálffy: Integrace šlecht z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I. = *Český časopis historický*, 2003. č. 3. 542–581.

²⁷ A táblázat kissé eltérő, bővebb változatának első közlése: Pálffy Géza: Közép-Európa védőbástyája és éléskamrája (1526–1711). In: *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. Marosi Ernő, Bp., 2009. 101.: 5. táblázat.

2. táblázat:
*A Magyar Királyság országos és névleges udvari főméltóságainak
Habsburg-udvarbeli szolgálatai (1550-es évek–1608)*

Tisztségnév	A tisztséget betöltők száma	A tisztséget betöltők közül a Habsburg-udvarban korábban szolgáltak száma (és aránya)
Országbíró	7	3 (43%)
Horvát–szlavón bán	8	3 (38%)
Tárnokmester	4	2 (50%)
Összesen	19	8 (42%)
Magyar királyi lovászmester	4	2 (50%)
Magyar királyi főkamrás	5	4 (80%)
Magyar királyi udvarmester	4	1 (25%)
Magyar királyi étekfogómester	4	2 (50%)
Magyar királyi ajtónállómester	5	4 (80%)
Magyar királyi pohárnokmester	5	3 (60%)
Összesen	27	16 (59%)
Mindösszesen	46	24 (52%)

A bécsi vagy a prágai Habsburg-udvartartásokban szolgált arisztokrata ifjak közül érdemes ehelyütt is kiemelni a későbbi nádort (1609–1616), Thurzó Györgyöt, aki – néhány társához (1553: Dobó István, 1581: Pálffy Miklós vagy 1587: Illésházy István) hasonlóan – 1599 júliusában egyszerre lett tisztségviselő báró (magyar királyi pohárnokmester) és címzetes báró, azaz mágnás.²⁸ Kevésbé ismert ugyanis, hogy Thurzó 1584-től 11 esztendőn át élvezett fizetést, majd címet – előbb mint étekfogó, majd mint pohárnok – Ernő főherceg udvartartásában, miközben többször került ki hosszabb-rövidebb időre Dobó Ferenc és Pálffy Miklós bányavidéki végvidéki és dunáninnen kerületi generálisok mellé végvári, majd mezei szolgálatra, valamint látta el időközben megszerzett Árva vármegyei ispáni tiszte, sőt 1590 tavaszán egy diplomáciai küldetésben még Erdélyben is megfordult.²⁹

²⁸ ÖStA AVA HKA Familienakten D–T 143. fol. 6–7., vö. érdekes, hogy a Magyar Udvari Kancellária prágai fogalmazványai között tévesen, de egyértelműen augusztus 10. szerepel. MOL, A 129, Magyar kancelláriai levéltár, Minutae Pragenses 1599. aug. 10.

²⁹ A teljesség igénye nélkül: ÖStA AVA Gräflich Harrach'sches Familienarchiv (Depositum) Kart. 797. 30.06.1585.; összesen 11 éven át, egészen a főherceg haláláig viselte pohárnoki címét: ÖStA AVA HKA Familienakten D–T 143. fol. 54.; Ernő főherceg hozzá írott 11 levele 1587 és 1592 között, hol pohárnoknak, hol étekfogónak titulálva: Štátný archiv v Bytči (továbbiakban ŠA Bytča); Oravský komposorát – thurzovská korespondencia (továbbiakban OK TK) Inv. č. 161. passim. Dobó és Pálffy mellett mint magyar lovaskapitány, Léván: uo. Inv. č. 161. 1588. ápr. 11., ill. Érsekújváron: uo. 1591. okt. 26. és Nicolaus Isthvanfi: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colonia Agrippina 1622. 586. (1590), végül erdélyi küldetésére: ŠA Bytča, OK TK Inv. č. 366. 1590. márc. 10.

A bárói címszerzésig csaknem tiszta udvari karriert egyedül Pálffy Miklós futott be,³⁰ még ha rangemelő diplomája előkelő rokonságát (az Erdődyeket és a Dersffyeket) is kiemelte.³¹ Ő 1565-től II. Miksa császár (1564–1576) bécsi udvarában Rudolf főherceggel együtt nevelkedett, akit hosszabb időre még Spanyolországba is elkísért. 1572 elejétől a főherceg udvartartásában már asztalnok (*Truchseß*), majd ún. *Panatier* és előmetelő (*Vorschneider*), végül 1575-től *Oberstsilberkämmerer* volt, mely tisztét utóbb a császári udvartartásban is megőrizte. 1579-től pedig a század végének egyetlen tényleges magyar kamarása lett. Itt szerzett kapcsolatainak köszönhetően a 16. századi Magyar Királyság egyik leggyorsabb karrierjét futotta be. Ennek ellenére még esetében is kiegészült az udvari szolgálat diplomáciai, majd utóbb egyre több magyarországi megbízatással. Néhány újabb feltárt adat szerint ugyanis Pálffy 1574 őszén Isztambulban, 1575 elején pedig Budán járt követségben,³² bárói címszerzésével csaknem egyidejűleg pedig ő is „igazi báró”, nevezetesen pozsonyi ispán, majd hamarosan magyar királyi kamarásmester is lett.

Az udvari kapcsolatoknak még egy további szempontból is kiemelkedő jelentősége volt. A Habsburg-udvarban szolgáló magyar udvari (al)kancellárok közül Oláh Miklósnak, Forgách Ferencnek, Draskovics Györgynek és Pethe Mártonnak sikerült családjá számára a bárói címszerzés, azaz a rokonságnak a világi elitbe való beemelése, ami a korszak báróinak közel 10 százalékát jelentette. Ennél valamivel meghatározóbb arányban játszhatott szerepet a rokon országos főméltóságok befolyása, mint például Majláth Gábor esetében közeli rokona, Nádasdy Tamás akkori országbíró (utóbb nádor), az említett Illésházy Istvánnál sógora, Pálffy Miklós, a Szunyogoknál a volt magyar udvari alkancellár, Liszthy János rokonsága, vagy utóbb 1609-ben palocsai Horváth Györgynél a Bocskai-, Esterházy Miklósnál pedig az Illésházy–Pálffy-rokonság.³³

³⁰ Az alábbiakra részletesen lásd Pálffy Géza: A Pálffy család felemelkedése a 16. században. In: *Pálffyovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003*. Ed.: Anna Fundárková–Géza Pálffy. Bratislava–Bp., 2003. 30–34., ill. adattárszerűen Mikó Árpád–Pálffy Géza: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. = *Művészettörténeti Értesítő*, 2005. 3–4. sz. 330–331.

³¹ „*praeterea cum majores quoque ipsorum, ac praecipue familia Erdődyana, a qua paternam, Dersffyana vero, a qua maternam ducunt originem, diversis occasionibus, et temporibus diversa et cumulata servitia praestiterint, magnasque res domi et foris, paceque et bello gesserint, atque ii honestissimum inter barones et magnates regni nostri Hungariae locum et ordinem obtinuerint...*” Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XIII. Pest, 1857–1868. (Reprint kiadás: Bp., 1987–1988.) IX. 41.: 1. jegyzet.

³² Az eddig publikálatlan újabb adatokat lásd: Isztambul, 1574: ÖStA HHStA Türkei (Turcica) I. Kart. 45. Konv. 1. fol. 146. és Isthvanfi, N.: *Historiarum de rebus Ungaricis*, 747.; Buda, 1575: ÖStA AVA HKA Hofzahlamtsbücher Bd. 29. fol. 180r., vö. fol. 715r.

³³ A rokonságoknak és házasságoknak a társadalmi emelkedésben betöltött szerepére újabban lásd Péter Katalin: *Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század*. Bp., 2008. 141–160.

Új jelenségként tarthatjuk számon a jogtudó értelmiségi–hivatalnoki pálya segítségével történő felemelkedést, amely több személynőket (*personalis*) és nádori helytartót (*locumtenens palatinalis in iudiciis*, röviden *propalatinus*) juttatott az arisztokráciába.³⁴ Révay I. Ferenc személynőket előbb Mérey Mihály, majd Istvánffy Miklós nádori helytartók, 1588-ban pedig Czobor Pál királyi táblabíró követte. Az utóbbi felemelkedésében szintén egy nádori helytartónak, testvérének (Imrének) jutott meghatározó szerep, aki élete végén ráadásul már tisztségviselő országbáró, magyar királyi kamarásmester is volt. Ám sikerükhöz majd minden esetben egy-egy főpap/nagyúr támogatása vagy a Habsburg-udvarbeli szolgálattal megteremtett kapcsolatrendszer és elismertség is kellett. A diplomáciai szolgálat ugyanakkor a bárói címszerzésben jelentősebb mértékben pusztán Zay Ferenc egykori konstantinápolyi követnél (1554–1557) számított, noha esetében nyilván nem hagyták figyelmen kívül azt megelőző, több évtizedes katonáskodását sem.³⁵ Kifejezetten gazdasági jellegű szolgálatnak köszönhetően szintén csupán egyetlen személy, Thököly Sebestyén lett a vizsgált korszakban a mágnsai rend tagja.³⁶

Mindezek összességében jól jelzik, hogy noha a 16. századi Magyar Királyságban az ország hadszíntér jellegéből adódóan a katonai szolgálattal való bárói címszerzés dominált, ennek ellenére az arisztokrácia világi karriermodelljei (országos főméltósági, katonai, udvari, jogtudó értelmiségi és diplomáciai) – a Habsburg Monarchia más területeitől, például az újabban Petr Mat’ a által bemutatott csehországi viszonyoktól eltérően³⁷ – nem váltak el markánsan egymástól. Még ugyanazon megye jómódú köznemesi rétegéből is többféle út kínálkozott a bárói címszerzéshez, majd a különböző országos főméltóságok vagy akár a nádori poszt elnyeréséhez, miként ezt az egymással szoros rokonságban álló és Pozsony megyéből felkapaszkodó Pálffy Miklós, Illésházy István és Esterházy Miklós alapjaiban jelentősen különböző, mégis több hasonló szituációt felmutató karriermodelljei szépen bizonyítják.³⁸ Ám a különféle lehetőségekhez (gyermekek száma és tehetsége, birtokok fekvése, anyagi és vallási helyzet) mérten végrehajtott sikeres karrierkombinálásról tanúskodnak a 3. táblázat adatai is.³⁹ Ezek sze-

³⁴ Mindezekre újabban részletesen Pálffy Géza: Különleges úton, főként 16–19.

³⁵ Pályájára a családi levéltár iratai (SNA ZÚ Lit. F. Fasc. 1–6. passim) mellett lásd Thallóczy Lajos: *Csömöri Zay Ferencz 1505–1570*. Bp., 1885. (Magyar Történeti Életrajzok)

³⁶ Gazdasági tevékenységére újabban lásd J. Újváry Zsuzsanna: A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig (Thököly Sebestyén pályafutása). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992. 3. sz. 75–93. és Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez). = *Századok*, 1995. 4. sz. 767–790.

³⁷ Petr Ma’ a: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. (Edice Česká historie 12.) Praha, 2004. passim.

³⁸ Erről nemrég önálló tanulmányban szóltunk: Pálffy G.: Pozsony megyéből.

³⁹ Pálffy G.: Közép-Európa védőbástyája, 101.: 5. táblázat.

rint a korszak országbárái, azaz országos főméltóságai közül minden harmadik volt pályája során egykor Habsburg-udvarnok, majd a magyarországi törökellenes végeken kerületi vagy végvidéki főkapitány, azaz használta ki eredményesen a különféle (udvari, katonai országos főméltósági stb.) karrier-utakban rejlő lehetőségeket.

3. táblázat:

*A Magyar Királyság országos és névleges udvari főméltóságainak
főkapitányi és Habsburg-udvari szolgálatai
(1550-es évek–1608)*

Tisztségnév	A tisztséget betöltők száma	A tisztséget betöltők közül főkapitányként szolgálók száma (és aránya), ill. közülük korábban a Habsburg-udvarban szolgáltak száma (és aránya)
Országbíró	7	4 (57%) – 1 (14%)
Horvát–szlavón bán	8	8 (100%) – 3 (38%)
Tárnokmester	4	4 (100%) – 2 (50%)
Összesen	19	16 (84%) – 6 (32%)
Magyar királyi lovászmester	4	3 (75%) – 2 (50%)
Magyar királyi főkamrás	5	3 (60%) – 3 (60%)
Magyar királyi udvarmester	4	2 (50%) – 0 (0%)
Magyar királyi étékfogómester	4	4 (100%) – 2 (50%)
Magyar királyi ajtónállómester	5	2 (40%) – 2 (40%)
Magyar királyi pohárnokmester	5	3 (60%) – 1 (20%)
Összesen	27	17 (63%) – 10 (37%)
Mindösszesen	46	33 (72%) – 16 (35%)

JAKÓ KLÁRA

A TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS LEHETŐSÉGE A MOLDVAI ÉS HAVASALFÖLDI MAGYAR SECRETARIUSOK KÖRÉBEN¹

Az Erdélyi fejedelemség korában, amint arra Trócsányi Zsolt is utalt a korszakra vonatkozó alapvető művében,² a kancelláriai munka, ha megfelelő tehetséggel, szorgalommal párosult, megteremthette a társadalmi felemelkedés lehetőségét. Úgy tűnik azonban, hogy ez a fajta „hivatalnok-értelmiségi” karrier az arisztokráciába való beépüléshez önmagában nagyon ritkán volt elegendő. Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a hivatalnok-értelmiségi pálya mindenképpen megteremtette a ma oly divatos esélyegyenlőséget a korabeli tanult rétegben.

Eddigi kutatásaim során, melyekben a moldvai és havasalföldi vajdák magyar nyelvű levelezését próbáltam meg összegyűjteni, s az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdésekre válaszokat találni, több sceretarius portréját igyekeztem megrajzolni. Ezek némelyike jól példázza az előbbieken mondottakat, tehát érdemesnek találom rajtuk, életútjukon keresztül felvázolni azt a társadalmi felemelkedési lehetőséget, amelyet a Kárpátokon túli vajdaságokban elfoglalt magyar (adott esetben magyar-latin) secretariusi állás jelentett.

Mielőtt azonban rátérnék a konkrét életpályák bemutatására, szükségesnek tartom dióhéjban összefoglalni mindazt, amit a moldvai és havasalföldi vajdai kancelláriákról, az ott zajló tevékenységről tudni kell, pontosabban a szakirodalom szegényessége miatt tudni lehet.

Sajnálatos módon e kérdés bemutatásakor nagyon hátrányos helyzetből kell kiindulnunk, a vajdai kancelláriák levéltára ugyanis nem maradt fenn a 18. századot megelőző időszakból.³

A két világháború közötti korszaktól fogva több tanulmány is megjelent, amely megpróbálta rekonstruálni e kancelláriák működését az általuk kibocsátott, máig megmaradt anyagok alapján, kiegészítve azokat az elbeszélő források adataival.

¹ A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta.

² Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. (továbbiakban Trócsányi 1980.)

³ Ciurea, Dumitru: *Diplomatica latină în Țările Române. Noi contribuții*. = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol. Iași*. 1971. 8. sz. 2.

Mivel Moldva és Havasalfölde kultúráját a bizánci ortodox hagyományok határozták meg, a tisztségviselők rendszerének szerkezete, az okmányok formai jellemzői mind ebben a bizánci-ószláv világban gyökereznek.

A vajdai kancelláriák szerkezete legfőbb tudójának mind a mai napig Nicolae Grămadă⁴ tűnik. Noha ő csak Moldva esetét vizsgálta, eredményei legnagyobb részben mindkét országra vonatkoztathatók.

A kb. 15. századra kialakuló vajdai kancelláriákban megmutatkozó hatások közül Moldva esetében leginkább Lengyelországé és a magyar királyságé a leglényegesebbek, de fellelhető a munténiai közvetítéssel érkező bizánci-ószláv, sőt egyes vélemények szerint a litván-orosz befolyás is, és a török írásbeliséghez kötődő szokások is előfordulnak (pl. a fekete tintás szárazpecsét használata).

A vajdai kancelláriákban a vezető és ellenőrző szerep kezdetben a „fő *logofăt*”-é, azaz kancellaré (*marele logofăt*, a latin szövegekben cancellarius) volt, a 15. század közepétől megjelent az alkancellár (másod-*logofăt*, vicecancellarius), illetve a 16. század elején a harmad-*logofăt* (primsecretarius), főképpen Moldvában.⁵ Ekkortól ez utóbbi volt az, aki a kancelláriai munkát valójában irányította és a nagy kancelláriai tapasztalattal rendelkező deákok közül választották ki személyét.

A *logofăt* mindenkor világi személy volt, körülbelül a 16. század elejétől fogva az udvari főméltóságok sorában az élen állt, lényegében a vajda tanácsadójává vált.⁶ A moldvai és havasalföldi főtisztviselők archontológiáját⁷ lapozva feltűnik, hogy ugyanaz a személy sok esetben a legkülönbözőbb főtisztviségeket viseli, tehát valószínűleg nem minden esetben a kancelláriai munkában való jártasság volt a döntő szempont a *logofăt* kiválasztásában.

Miután ez a hivatal a vajda személyéhez kötődött, a *logofăt*ot közvetlenül ő nevezte ki és funkciójából bármikor visszahívhatta, eltávolíthatta,⁸ tulajdonképpen teljességgel az ő személyétől függött, így hát ismerve a vajdai hatalom ingatlanságát, nem is volt valami biztos ez a pozíció.

A tényleges írásbeli munkát a deákok végezték. Őket ezen a megnevezésen kívül (mely magyar és lengyel hatást tükröz) *gramatic*ként (bizánci, délszláv eredetű, munténiai közvetítéssel), *pisar*ként (Kis-Lengyelországból) is emlegetik. Kancelláriai szolgálatra a *fő-logofăt* nevezte ki őket.

⁴ Grămadă, Nicolae: Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat. = *Codrul Cosminului*, 1935. 9. sz. 129–231. (továbbiakban Grămadă 1935.)

⁵ Edroiu, Nicolae: *Paleografia româno-chirilică*. Cluj, 1972. 104.

⁶ Grămadă 1935. 143.

⁷ Stoicescu, Nicolae: *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII.)*. București, 1971.

⁸ Ciurea, Dumitru: Observații pe marginea documentelor latine românești. = *Apulum*, 1943–45. 2. sz. 8.

Nicolae Grămadănak az okleveles anyagon végzett vizsgálatából kitűnik, hogy az első (alkalmi) deákok Kis-Lengyelországból származtak és lengyelek vagy ruténok voltak. A 15. századtól már felbukkantak a helybéliek, leginkább a moldvai bojárok köréből.⁹

A 16 századtól kezdve az írásbeli munkát végzők csoportja differenciálódott: megjelentek az úgynevezett *uricarok* (akiket úgy tűnik, hogy a logofát nevezett ki bizonyos számú deák után). Ők voltak azok, akik nagyobb tapasztalattal rendelkeztek és ellenőrző szerepet is játszottak, némelyikük ügyes kalligráfusnak bizonyult és közülük kerültek ki későbbben azok, akik az ószláv iratokat lefordították románra.¹⁰

A kutatók véleménye szerint kezdetben a vajdai kancelláriában legalább két deák tevékenykedett, de később, a 17. század első felében számuk megnövekedett. Az okiratokban szereplő összesen ötszáznegyven deák közül százötven a vajdai kancelláriában dolgozott,¹¹ noha azt, hogy egy adott évben hányan tevékenykedtek ott, nem lehet megállapítani (Erdélyben csupán a fejedelmi nagyobb és kisebb kancelláriában kb. kilencszáz-harminc ott dolgozó deák nevét ismerjük).¹² Valószínűnek tűnik, hogy amikor sok munka adódott, kancellárián kívüli írnokokat is alkalmaztak.

A fentiekben vázolt szerkezetű kancelláriákba tagozódott be, és külön kategóriát képezett a különféle idegen nyelveket használó írnokok csoportja. Ide első sorban a nyugati diplomáciai kapcsolatok nyelvén szolgáló latin deák (lengyel, magyar, moldvai katolikus származású), a 16. sz. közepétől leginkább a magyar és valamelyest a lengyel deák (ők veszik át többnyire a latin secretariusi munkakört is), illetve a török írnok, az úgynevezett *divan effendi* tartozik.

A tanulmányozott levéltári anyag alapján, a magyar secretariusok írásának összehasonlítása nyomán megállapítható, hogy tevékenységük ideje általában a különböző vajdák uralkodásának időtartamához kötött.

Éppen a magyar secretarius személyével kapcsolatban, a különböző életpályák ismeretében megkockáztatható, hogy nem egy esetben, mivel a moldvai és havasalföldi vajdai udvarban az erdélyi fejedelmeknek nem volt állandó követük (miként a Porta esetében), viszont az országok közötti folyamatos kapcsolattartás létszükséglet volt, ők töltötték be ezt a szerepet is, annak ellenére, hogy látszólag a vajda szolgálatában állottak. Ezt nyilván lehet a politikai függőség kifejezésének is tekinteni.

⁹ Grămadă 1935. 149.

¹⁰ Văcaru, Silviu: *Activitatea dieilor din cancelaria domnească a Moldovei în prima jumătate a secolului 17. = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol. Iași.* 1993. 30. sz. 105.

¹¹ Uo. 99.

¹² Vö. Trócsányi 1980. 188–197.; 365–372.

Az idegen nyelveken író deákok helyzete pénzügyi szempontból is különbözött kancelláriai társaikétól. Mivel a moldvai, illetve havasalföldi társadalom szolgálataikat nem hasznosíthatta, a kancellárián kívül nemigen állt módjukban „szakmájukkal” pénzt keresni. Nyelv- és írástudásukat csak az uralkodó vagy esetleg egy-két magas rangú bojár levelezésében használták, feltételezhető, hogy fizetségüket, ellátásukat egyenesen a vajdától nyerték. Valószínűnek tűnik, hogy akár így is összegyűjthettek jelentősebb vagyont (gondoljunk csak Máté deákra, aki II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata után az erdélyi rabok tatár fogásából való kiszabadulását segítette elő kölcsönökkel).¹³

A *secretarius hungaricus*, vagy ahogyan a román források említik, a *pisarul unguresc* kancellárián belüli státusa lényegesen különbözött a fentebb bemutatott közönséges írnokokétól. Nyelvtudásuknak köszönhetően sokszor tolmácsként is tevékenykedtek, sőt a diplomáciai életbe is bekapcsolódtak. Ennek következtében nemegyszer szerephez jutottak a külpolitikában is, ismerői voltak a kulisszák mögötti diplomáciai mesterkedéseknek, titkos terveknek, tárgyalásoknak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy személyük szorosan kötődött a vajdához, gyakran annak sorsához is. A vajdához való szoros, személyes kötődésre utaló tény továbbá az is, hogy egyesek közülük a száműzetésbe is elkísérték urukat, s továbbra is szolgálták secretariusként, tolmácsként. Kitűnő példa erre Radu Șerban havasalföldi vajda¹⁴ esete, aki száműzetése során eljutott Nagyszombatba és Bécsbe, ahonnan keltezett, máig megmaradt latin és magyar nyelvű levelezése¹⁵ bizonyítja, hogy a magyar és latin nyelvű secretariusainak szolgálatait mindvégig igénybe vette.

Az írnokok közötti különleges státusukat az is jelzi, hogy a kancelláriai hierarchiában nem volt meghatározott helyük, s a vajdai udvarban szokásos tisztségek viselői között is nagyon ritkán találunk körükből valót. Ilyen pl. Sava *logo-făt*, Matei Basarab havasalföldi vajda¹⁶ titokzatos életútú magyar secretariususa.

A következőkben rátérek a vajdai magyar secretariusok egyes kiemelkedő, a társadalom vezető rétegébe való felemelkedését jól példázó karrierre rövid bemutatására.

Mindjárt az elsők között, az önálló fejedelemség kialakulását követően bukkan fel a diplomáciai életben Szalánczy János, aki Radu de la Afumați havasalföldi vajda¹⁷ latin és feltehetően magyar secretariusaként került vizsgálódásaim

¹³ *Török-magyarkori államokmánytár.* (kiad.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor) IV. Budapest, 1870. 49–50. (továbbiakban TMAÓkm)

¹⁴ Radu Șerban havasalföldi vajda (1602–1610; 1611. június–szeptember)

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), Magyar Kincstári Levéltárak, Missiles (E204), fasc. 36. vagy a Homonnai Drugeth család levéltára (P 1983), fol. 47.

¹⁶ Matei Basarab havasalföldi vajda (1632–1654)

¹⁷ Radu de la Afumați havasalföldi vajda (1524. január–június; 1524. szeptember–1525. április; 1525. augusztus–1529. január)

középpontjába. Személyével már régebben is foglalkoztam,¹⁸ a róla, családjáról kialakított képet újabb kutatásaim eredményeivel sikerült kiegészítenem. Szalánczy volt az, aki életútjával, úgy tűnik, hosszú időre meghatározta családtagjainak pályaválasztását is. Karrierje jól példázza, hogy a 16. században a török elől Erdélybe érkező délvidéki menekültekből tehetségüknek, nyelvismeretüknek, továbbá a mohamedán és ortodox balkáni világban való jártasságuknak köszönhetően miként vált családja a fejedelemség politikai és társadalmi életének vagyonos és befolyásos tényezőjévé, az erdélyi arisztokrácia tagjává.

A Szalánczy család – miként arra neve is utal, s amit a román szakirodalomban napvilágot látott tanulmányra¹⁹ reflektálva külön hangsúlyoznék – az Abaúj megyei Szalánc (Slanec, ma Szlovákiában található) helységről származott, ahonnan valószínűleg a 15. század elején a Duna-Tisza közének déli (ma Szerbiához tartozó) részébe költözött, s nemesi előnevét is innen, az egykori Bács megyében található Szenttamás (ma Srbobran) helységről nyerte.²⁰

E térség közéletében a 15. században jelentős szerepet játszó család (volt köztük szörényi vicebán 1445-ben,²¹ aki egyike volt Bács megye küldötteinek az 1447-es országgyűlésen, közülük került ki 1495-ben Bodrog megye alispánja²²), amelyik a térség lakosságának egészéhez hasonlóan együtt élt a Duna vonalát elérő törökök egyre gyakoribb betöréseivel, s ismerte a törökök elől menekülő ortodox szerbek világát is,²³ a demográfiai változások általános menetének ismeretében valamikor a 16. század elején kerülhetett Erdélybe,²⁴ feltételezhetően a török elől menekülve, hogy itt újrakezdenek mindent.

1525-ben az írott források Szalánczy Jánost már Radu de la Afumați havasalföldi vajda²⁵ secretariusaként említik.²⁶ Szalánczy 1526 tavaszán már a vajda leg-

¹⁸ Jakó Klára: A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből) In: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, 1999. 199–210.

¹⁹ Andea, Susana–Andea Avram: Familia Buicescu-Szalánczi (sec. al XVII-lea). = *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*. XXXVII. 1998. (megjelenési év: 2000.) 39–61. (továbbiakban Andea 2000.)

²⁰ Nagy Iván: *Magyarország családai*. X. Pest, 1863. 459–461.

²¹ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Bp., 1996. II. 219.

²² Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. II. Bp., 1894. 179.

²³ Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1552-ből*. Bp., 1954. 5.

²⁴ A források ugyanis 1512 körül említik Szalánczy Antal bácsi várnagyot és birtokost Baranya megyében, s ugyanebben az időben Szalánczy László özvegyét és fiait. Egy 1526 előtti ismeretlen kézirat formálaskönyv. (Közl: Iványi Béla). = *Történelmi Tár*, (továbbiakban TT), 1904. 498–499.

²⁵ Radu de la Afumați havasalföldi vajda (1522. január–április; június–augusztus; október–1523. április 4.; 1523. november 8. –1524. január 19. után–június 16. előtt; 1524. szeptember–1525. április 19. előtt; 1525. augusztus 18. után–1529. január 2.)

²⁶ Iorga, Nicolae (kiad.): *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu)* In: Hurmuzaki, Eudoxiu: *Documente privitoare la istoria românilor* XV/1. București, 1911. 286. (továbbiakban Hurmuzaki 1911.)

főbb és legtitkosabb követeként (per primarium et secretissimum nuntium) Budán a törökkel szembeni közös katonai fellépésről tárgyalt,²⁷ majd Radu de la Afumați 1529-es meggyilkolása után János király közvetlen környezetéhez tartozó familiárisként a királyi udvarban ő lett a román országokkal fenntartott kapcsolatok és portai ügyek szakértője.²⁸ Miután Fráter György vált János király külpolitikájának legfőbb alakítójává,²⁹ véget értek a törökkel való együttműködés híveként számon tartott Szalánczy portai útjai, de a román vajdaságokkal való kapcsolattartásban Martinuzzi továbbra is igénybe vette szolgálatait,³⁰ illetve Zápolya János király 1540 júliusában bekövetkezett halálakor, majd az azt követő évben a barát munkatársaként a kincstartóság különböző ügyeit intézte.³¹ 1542-ben pedig ő volt az, akit az erdélyi országgyűlés Fekete Jánossal együtt Erdély első hűbéri adójával Szulejmán szultánhoz küldött.³²

Időközben a szolgálatai fejében kapott adományok³³ révén, illetve házasságai nyomán (először a Lapugyi Bár Annával,³⁴ majd a Bánffy Dorotttyával kötöttel³⁵) jelentős birtokokra tett szert, elsősorban Hunyad, majd Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Arad és Fehér megyében.³⁶

Szalánczy János haláláig a kiépülő új erdélyi állam egyik jelentős politikai tényezője maradt. Feltétlen híve volt a Zápolya-dinasztiának, de szava súlyosan

²⁷ Pataki, Iosif: Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526). = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* 1967. 12. sz. Series Historia. fasc. 2. 26.

²⁸ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. II. Kronstadt, 1889. 206–207., 254., 257., 316., 322., 341., 347., 356., 396., 452., 514., 521–522., 561., 565., 567., 568–569., 571., 597. (továbbiakban *Quellen* 1889.); *Enyingi Török Bálint okmánytára*. (Bev. Bessenyei József) Bp., 1994. 176. sz.

²⁹ Horváth Mihály: Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete. In. *Kisebb történelmi munkái*. IV. Pest, 1868.

³⁰ Giurescu, Constantin C.: *Istoria românilor*. II./1. București, 1943. 178–180.; Constantinescu, Radu: *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527–1546)*. București, 1978. 99–100., 180. (továbbiakban Giurescu 1943.)

³¹ *Quellen* 1889. II. 673, 686; III. 87–88, 111, 114, 117.

³² *Históriai jegyzések* (Közli Veress Endre) = TT, 1893. 185.; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae* (Szilágyi Sándor kiad.) I. Bp., 1876. 112, 117. (továbbiakban EOE)

³³ MOL DL 30291.; Veress, Andrei: *Documente privitoare la istoria Arealului, Moldovei și Țării Românești*. I. București, 1929. 5–6. (továbbiakban Veress Documente); Veress, Andreas: *Fontes Rerum Transilvanicarum* IV. Bp., 1914. 143–144. (továbbiakban Veress Fontes)

³⁴ MOL DL 30291.

³⁵ Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* II. Bp., 1990. 765. (5245. sz.) (továbbiakban KmJkv)

³⁶ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. (Közzéteszi Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke). Kolozsvár, 2006. 163., 164., 165., 170., 171., 186. (továbbiakban *Erdélyi káptalan*); MOL, Erdélyi iratok (R 298) 6. d. 8. tétel. 43. sz.

esett latba Habsburg Ferdinánd erdélyi vajdája, Báthory András idején is, akit „secretarius et auditor”-ként szolgált.³⁷ Ellenfelei is nagy politikai tapasztalattal rendelkező, sokat próbált, a török és balkáni diplomáciában hatékony módszerekben járatos, azok alkalmazásától sem visszariadó politikusnak tartották.³⁸ Közreműködött a Portán abban, hogy Izabella királyné és a fiatal János Zsigmond visszatérhessen Erdély trónjára. A későbbiekben több éven át királyi tanácsos volt és továbbra is a törökkel való együttműködés politikájának kialakítója és határozott híve maradt.³⁹ Színes egyéniségéhez köthető az irodalmilag is megörökített, a korban nagy port kavart, Török Jánosné Kendy Annához fűződő szerelmi viszonya.⁴⁰

Szalánczy Jánosnak, illetve a Szalánczy-családnak a felemelkedése nemcsak politikai karrierjének, hanem házasságainak is köszönhető volt. Első felesége, Lapugyi Bár Anna révén viszonylag rövid idő alatt sikerült beilleszkednie Hunyad megye kenézi eredetű román nemességének a világába, s hozzájárulhatott a román vajdaságokkal, valamint a török politikai világgal való kapcsolatai továbbfejlesztéséhez. Második házasságával, a Bánffy Dorottyaival kötöttel pedig a fejedelemség egyik legelőkelőbb familiájával került rokonságba.

Halálának dátumát nem ismerjük, de ennek valamikor 1563 után kellett bekövetkeznie, mert ekkor még a fejedelmi tanács tagjaként említik.⁴¹

Tanulmányairól sem tudunk semmit, de írásának külalakja, a latin nyelv kiváló ismerete arra engednek következtetni, hogy iskolázottsága magasabb szintű lehetett az akkoriban szokásosnál.⁴² Műveltsége, mentalitása, politikai meggyőződése azonban azt sugallja, hogy személyisége a délszláv, török, általában balkáni kultúrkörből érintett közegben alakulhatott ki. Az bizonyos azonban, hogy Szalánczy János is korának embere volt, aki eszközökben nem válogatva igyekezett képességeit, összeköttetéseit, befolyását anyagilag és társadalmilag kamatoztatni. Nem véletlen tehát, hogy egyénisége hasonlít a János király környezetében fontos politikai szerephez jutó politikai garnitúráéhoz, Martinuzzi Fráter Györgyéhez, Petrovics Péteréhez és más, délszláv kapcsolatokkal rendelkező vezetőkéhez.

A Szalánczyak földönfutó menekültekként érkeztek Erdélybe (Jófőre), Szalánczy János azonban a havasalföldi vajda secretariusaként kezdődő politikai-közületi pályáján mind anyagilag, mind társadalmilag az erdélyi politikai elit soraiba emelte be családját. Az általam eddig vizsgált vajdai secretariusi

³⁷ EOE. I. 417.

³⁸ Erdély történetére vonatkozó regesták 1551–1553. (Közli: B. S.) = TT, 1892. 676. (428. sz.)

³⁹ EOE. I. 258–259.; II. 30., 42., 88., 155., 161.

⁴⁰ Bollók János: Kísérlet Christian Schaeseus Historia Annae Kendy című elégiájának rekonstrukciójára. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001. 149–182.

⁴¹ EOE. II. Bp., 1877. 214.

⁴² Vö. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (továbbiakban KmOL) által őrzött Beszterce város levéltárában lévő autográf leveleit: 1286, 1310. sz. (1539). v. KmOL Mike Sándor gyűjtemény. 15. sz.

raiba emelte be családját. Az általam eddig vizsgált vajdai secretariusi életpályák közül talán ez az egyedüli, amelyik családjának az erdélyi arisztokráciába való végérvényes felemelkedését elindította, utódai szenttamási és örményszékesi előnévvel mindmáig élnek.

Szalánczy János életpályájával, úgy tűnik meghatározta utódai sorsát. Miklós nevű fia pályája elején írnokként tevékenykedett a nagyobbik kancelláriában.⁴³ A házassága révén Lengyelország és Havasalfölde befolyásos köreivel rokonságba kerülő László⁴⁴ pedig Fehér (1568), majd Zaránd megye (1591) főispánja,⁴⁵ többszöri főkövet a Portán,⁴⁶ illetve Budán.⁴⁷ Törökbarát politikai irányultsága miatt, György nevű öccsével együtt Báthory Zsigmond 1594 augusztusában másokkal együtt likvidálta őket. László branyicskai kastélyában harcolva esett el. Halála után birtokain, az ezüstneműeken és egyéb értékeken kívül 50 000 dukátot koboztak el készpénzben tőle⁴⁸. Testvérét, Györgyöt (aki 1594-ben Pókafalván, Alsó Fehér megyében lakott,⁴⁹ feltehetőleg felesége, Baládfy Magdolna jussán,⁵⁰ de háza volt Gyulafehérváron is, a Vinczi utcában⁵¹) nem végezték ki, csupán bebörtönözték Gyulafehérváron,⁵² de vagyonát ő is elveszítette.⁵³

Gyermekeik, akik életben maradtak, Báthory Zsigmond bukása után birtokait visszakapták, s így a Szalánczy-család viszonylag hamar talpra állt.⁵⁴ László hasonló nevű fia (vagy Györgyé?) már a századfordulón jelentős szerepet játszott a havasalföldi kapcsolatok terén.⁵⁵

⁴³ Trócsányi 1980. 195.

⁴⁴ 1560-ban feleségül vette Izabella királyné udvarhölgyét, Nisovszka Dorottyát, aki a fejedelmi udvar befolyásos lengyel előkelőségének, Nisovszki Szaniszlónak és Moise havasalföldi vajda (1529–1530) Zamfira nevű leányának volt a gyermeke. Hurmuzaki 1911. XV/1. 529.; Giurescu 1943. II/1. 164.; Berger, Albert: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. II. Köln-Wien. 1986. 675. (2579. sz.) (továbbiakban Berger 1986.)

⁴⁵ Lázár Miklós: *Erdély főispánjai, 1540–1711*. Bp., 1889. 5–6.

⁴⁶ Veress Documente III. 274. Pl. 1591-ben ő volt az, akinek ki kellett volna eszközölnie a Portán, hogy Báthory Zsigmond olasz hercegisasszonyt vehessen feleségül. Portai följegyzések a XVI. századból. (Közl.: Barabás Samu) = TT, 1881. 173.

⁴⁷ Magyar missiles levelek. Békés Gáspár és Báthory István lengyel királlyá választása történetéhez. (Közl.: -d). TT, 1880. 128.

⁴⁸ Veress Documente IV. 125, 135–136, 214.

⁴⁹ KmOL, Jósika család hitbizományi levéltára Nr. 382. Fasc. XXV/22.

⁵⁰ *Erdélyi káptalan* 333. sz., 365. sz., 424. sz.

⁵¹ Uo. 402. sz., 451. sz.

⁵² Veress Documente IV. 128., 135.

⁵³ EOE III. 334., 338–339.

⁵⁴ Veress Documente VI. 261–262.

⁵⁵ Várfalvi Nagy János: Székely Mózes III. = *Századok*, 1869. 3. sz. 719.; Szamosközy István: *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából* (E. Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor kiad.). Bp., 1991. 29.

Abban, hogy a családot ért századfordulós sokk után ismét meg tudták erősíteni a fejedelemség politikai elitjében elfoglalt helyzetüket, oroszlánrész jutott Szalánczy Istvánnak, aki a 17. század keleti diplomáciájában játszott majd két évtizedig meghatározó szerepet, s ugyanakkor a belpolitikai élet jelentős tényezője, I. Rákóczy György egyik legmegbízhatóbb híve volt.⁵⁶ Az egykori portai ügyvivőről, főkövetről, fejedelmi tanácsúrról, fejedelmi táblai ülnökről, az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnökéről, aki szinte bizonyosra vehető, hogy ismerte a török nyelvet, s valamennyire románul⁵⁷ és németül⁵⁸ is tudott, azonban most nem kívánok bővebben foglalkozni. Csupán annyit jegyzek meg, hogy vagyoni helyzetéről sajnos keveset tudunk. Az biztos, hogy a Fehér vármegyei Mihályfalván volt birtoka,⁵⁹ de valószínűleg pályafutása során sokkal gyarapította családjá vagyonát, pl. a Petki Ferentől elkobzott jószágokkal.⁶⁰

Úgy tűnik, a külügyi munka hagyománnyá vált a családban. Fia, Gábor, aki 1653–1657 között apjához hasonlóan a fejedelmi tábla ülnöki tisztségét viselte, 1653-ban, fiatal ülnök korában⁶¹ Lengyelországban folytatott diplomáciai tárgyalásokat,⁶² s 1657-ben tatár fogságban vesztette életét.⁶³ Egyetlen fia, János még huszonnégy éves sem volt, amikor 1668-ban utód nélkül halt meg Komlódon.⁶⁴

A család diplomáciai szerepvállalása „leányágon” is folytatódott. Szalánczy István egyik leánya, Krisztina mindkét férje a keleti kapcsolatokban dolgozott,

⁵⁶ Ahogyan I. Rákóczy György nevezte Szalánczyt: „régí hű főemberünk és tanácsunk”, „kedves hívünk”. TMÁOkm II. 323, 324.; „Nem kételkedvén semmit Szalánczi uram a kegyelmed hozzánk való tökéletes hűsége, kötelessége és igaz keresztyényi szívből való indulatja felől”. Adatok I. Rákóczy György fejedelem uralkodása történetéhez. (Közlí: Török István) = TT, 1904. 596.

⁵⁷ Levelek és acták I. Rákóczy György és a Porta diplomáciai összeköttetései történetéhez. (Közlí: Szilágyi Sándor) = TT, 1883. 454.

⁵⁸ Beke Antal–Barabás Samu (kiad.): *I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok*. Bp., 1888. 42.

⁵⁹ Levelek és acták I. Rákóczy György és a porta diplomáciai összeköttetései történetéhez. Szalánczi István kapitáhi. 1632–1633. (Közlí: Szilágyi Sándor) = TT, 1883. 694., TMÁOkm III. 156.

⁶⁰ Bethlen János: *Erdély története 1629-1673*. (P. Várhelyi Judit fordítása) Bp. 1993. 333. (továbbiakban Bethlen 1993.)

⁶¹ „Szalánczy Gábor, ein junger assessor” EOE XIII. 454.

⁶² Szilágyi Sándor (kiad.): *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez*. Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, XXIII. Pest, 1874. 122.

⁶³ Szalánczy Gábor haláláról Kemény János számol be Bahcsiszerájban, 1657. szeptember 22-én írt levelében. Kemény János és a krimiai rabok levelei. 1657–1664. (Közlí: Szilágyi Sándor). TT, 1882. 596.

⁶⁴ Bethlen 1993. 332.; Deák Farkas: *Béldi Pál*. Bp., 1887. 57–58.; Adatok Béldi Pál életéhez. (Közlí Deák Farkas) = TT, 1887. 463.; Végrendelete: KmOL, Béldi család levéltára. fasc. 14. nr. 16., itt hagyakozik arról az „aranyos kardról”, „kit az lengyel király adott volt az szegény attyámnak”.

Sebessi Miklós moldvai küldetést teljesített 1648-ban, amellet, hogy miként a második hitves, Paskó Kristóf, portai követ is volt.⁶⁵ A másik leány, Katalin szintén portai követhez, Torday Ferenchez ment feleségül.⁶⁶ Szalánczy István harmadik leánya, Anna 1651-ben (kül)politikai háttérű házasságot kötött Matei Basarab havasalföldi vajda egyik rokonával,⁶⁷ s ebből született Bulcsesdi Sára, a Székely grófok öse,⁶⁸ akik közül éppen a Bulcsesdi Sára férje, Székely László maga is teljesített küldetést a töröknél, illetve Bukarestben és Iași-ban.⁶⁹

A pálya, amelyet az egykori vajdai secretarius, Szalánczy János és a portai követ, Szalánczy István családja a fejedelemség időszakában befutott, azzal érte el csúcspontját, hogy ez utóbbi János nevű testvérének⁷⁰ (aki 1632-ben a fejedelem egyik titkára volt⁷¹) leánya, Kemény János fejedelem unokahúga, Erzsébet,⁷² Barcsay Ákos fejedelemnek (1658–1660) lett a felesége.⁷³

Talán kevésbé látványos és tartós, de nagyon érdekes volt az a felemelkedés, amelyet Nápolyi Péter, a Movilă-vajdák magyar és latin secretariusának pályaképe illusztrál. Vele, bizonyos szempontból rejtélyesnek mondható alakjával is hosszabb ideje foglalkozom.⁷⁴

A neve alapján nem kétséges, hogy elődei Nápolyból Magyarországra került olaszok lehettek. Tökéletes magyar és feltehetőleg román nyelvtudása kizárja, hogy őt a Báthoryak, vagy akár János Zsigmond udvarának olasz jövevényei között keressük. Lehet, hogy elődei Mátyás király feleségének, Beatrixnak az udvarába kerültek, majd Budáról Izabella királynővel jöttek Erdélybe, és elmagyarosodtak. Kézírása azonban annyira korszerű és olaszosan lendületes formákat mutat, hogy ilyeneket állandó itáliai családi kapcsolatok vagy olaszországi iskolai tanulmányok nélkül, a 16. századi Erdélyben és talán Magyarországon is szinte lehetetlen volt elsajátítani. Nápolyi Péter igényes hivatali írásgyakorlata különle-

⁶⁵ Andea 2000. 47.

⁶⁶ KmOL, Béldi család levéltára, fasc. 14. nr. 16.

⁶⁷ Veress Documente. X. 228–229, 231–233.; Herceg Rákóczy Zsigmond levelezése. (Közli: Szilágyi Sándor) = TT, 1891. 212.; Stoicescu, Nicolae: *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*. București, 1971. 129–130.

⁶⁸ Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok* (kiad. Jakó Zsigmond). Bukarest, 1971. 129–130.

⁶⁹ Andea 2000. 51.

⁷⁰ Levelek és acták I. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez. (Közli: Szilágyi Sándor) = TT, 1883. 419.

⁷¹ Kemény János: *Önéletírása* (kiad. V. Windisch Éva). Bp., 1959. 548.

⁷² KmOL. Kemény család csombordi levéltára, IV. 120.

⁷³ Barcsay Ákos levelezése idősb gróf Csáky Istvánnal, 1659–1660. (Közli: Deák Farkas). = *Századok*, 1873. 7. sz. 421.; Kis Bálint: Erdély régi családai. A Barcsai család. = *Turul*, 1894. 12. sz. 183.

⁷⁴ Jakó Klára: Nápolyi Péter, a Movilă-vajdák magyar secretarius. In. *Mindennemű dolgok változása*. Kolozsvár, 2004. 223–234.

ges jelenség mind Erdély, mind pedig Moldva írástörténetében, ahogyan erre kortársai is felfigyeltek⁷⁵. Nápolyi Péter Moldvába érkezését megelőző, homályba vesző pályaszakaszára vonatkozóan csak annyit tudunk, hogy 1587 előtt ő intézte a zágrábi püspöknek a királyi tanácsossága után járó elmaradt illetménye kifizetését és a pornói apátsággal kapcsolatos kérését.⁷⁶ Talán nem véletlen, hogy szintén e földrajzi régióhoz kötődik egy másik, ugyanezekből az évekből származó információ is, amely egy bizonyos Nápolyi Bertalanra vonatkozik, aki 1581 előtt galgóczi (ma Horvátország) prépost volt.⁷⁷ Ezekből az adatokból arra kell következtetnünk, hogy Nápolyi Péter Moldvába kerülése előtt vagy a Pozsonyban székelő Magyar Királyi Kamarának, vagy pedig Rudolf császár idején (1576-tól kezdődően) Prágában működő Magyar Kancelláriának volt a tisztviselője. Származásáról, iskolázásáról, pályája kezdetéről ezekből a levéltárakból, illetve a bécsi központi hatóságok iratanyagából remélhetők további információk. Hogy miként került aztán Nápolyi Péter a Lengyelországban bújdosó Movilă-családdal kapcsolatba – máig tisztázatlan. Esetleg szerepe lehetett benne Ieremia Movilă vajda magyar feleségének, Csomortányi Erzsébetnek.⁷⁸

Nápolyi Péter minden kétséget kizáróan 1596. június 2-ától tevékenykedett latin és magyar secretariusként a moldvai kancelláriában.⁷⁹ „Meghitt embereként”⁸⁰ szolgált Ieremia Movilă⁸¹ (akivel együtt menekült Mihály vajda elől Lengyelországba és együtt tért vissza Moldvába), majd Simion,⁸² Mihail⁸³ és 1609-ig bizonyosan Constantin Movilă⁸⁴ is.

Visszavonulásáig a moldvai politika legsikeresebb képviselőjének tekintették mind Erdélyben, mind pedig a királyi Magyarországon. Gyakran vett részt szakértőként moldvai követségekben.⁸⁵ Erdélybe költözése után azonban úgy tűnik,

⁷⁵ Hihetőleg a Nápolyi Péter által kiállított iratok formai igényességére figyelhetett fel 1598-ban Sennyei Pongrác, amikor a császári biztosokhoz intézett beszámolójában a vajda válaszleveléről azt írja: „Úgy veszem eszemben, lengyel cancellarius hírével lőtt a választétel, Moldvából ki nem tölt volna.” Okmányok Mihály havaselvei vajda meghódolása történetéhez. (Közl: Károlyi Árpád) = TT, 1879. 45–46.

⁷⁶ Haus- Hof- und Staatsarchiv. Wien. Ungarische Akten. Fasc. 136. Konvolut A. fol. 214.

⁷⁷ MOL Magyar Kancelláriai Levéltár. Liber Regius. vol. 4. 232–233.

⁷⁸ Veress Documente. VI. 129, 274.

⁷⁹ KmOL, Beszterce város levéltára 5985., 7009.

⁸⁰ Veress Documente. VII. 298–299., 318.

⁸¹ Ieremia Movilă moldvai vajda (1595. augusztus–1600. május; 1600. szeptember–1606. június 30.)

⁸² Simion Movilă moldvai vajda (1606. június–1607. szeptember)

⁸³ Mihail Movilă moldvai vajda (1607. szeptember 14.–október; november 16. előtt–december 9. előtt)

⁸⁴ Constantin Movilă moldvai vajda (1607. november 27. előtt; december 6.–1611. december 18.)

⁸⁵ Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. (Közl: Torma Károly) = *Magyar Történelmi Tár*. XIII. 125–126.

hosszabb időre visszavonult a közéletől. Diplomáciai feladatot Nápolyi Péter újból már csak Bethlen Gábor uralma idején vállalt, s lényegében ez egyben az utolsó hiteles adat politikai szerepléséről. A fejedelem 1617-ben Lengyelországba küldte tárgyalni, hogy ottani és moldvai ismeretségeit felhasználva derítse ki, mennyi a realitása annak a keresztény koalíciónak, amelyet a nyugati hatalmak a török kiűzésére kezdeményeztek.⁸⁶

Diplomáciai tevékenységéért, a moldvai vajda belső titkáráként követjárásai-val, az ország ügyeiben és különösen a Moldva és Erdély közötti jó szomszédsági viszony kialakításában tett fáradozásai jutalmaként birtokokat kapott Rákóczy Zsigmondtól (1607)⁸⁷ és Báthory Gábortól (1608)⁸⁸ a Szamos mentén, Belső-Szolnok megyében, ahol aztán az új erdélyi kancellár, Kendi István jóvoltából tovább gyarapította vagyonát.⁸⁹

Nápolyi Pétert házassága is Erdélyhez kötötte, s ez is hozzájárult társadalmi felemelkedéséhez. Petki János kancellár testvérét, Margitot vette feleségül.⁹⁰

Az 1622. augusztus 23-a előtt elhunyt Nápolyi Péter⁹¹ családja tehát felőri törzsbirtokával megvetette a lábát Erdélyben. Így az ismeretlen jövevény leszámazottai már a belső-szolnoki nemesség befolyásos tagjaiként illeszkedhettek be az erdélyi társadalomba. A Nápolyiak a protestáns Erdélyben is megmaradtak katolikusoknak és Rómában is az erdélyi katolicizmus jelentős személyiségeiként tartották őket számon.⁹² Mindvégig jó kapcsolatokat ápoltak a jezsuitákkal, ennek példája a Giovanni Argenti erdélyi jezsuita rendfőnök által 1606-ban Nápolyi Péternek ajándékozott, mai napig megmaradt könyv.⁹³ Úgy tűnik a család 1748 előtt férfiágon kihalt,⁹⁴ de egy kései leszámazottjuk, Torma Károly révén évszázadok múltán is jelen voltak Erdély szellemi életében.⁹⁵

⁸⁶ EOE. VII. Bp., 1887. 74–79.; Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. (Közl.: Szabó Károly) = TT, 1881. 283–297.

⁸⁷ „...intimii secretarii, quae ipse in plerisque regni nostril negotiis, praesertim vero lagationibus ad confovenda mutuae vicinitatis jura inter nos et praefatum dominum suum vigentis.” Szilágyi Sándor: Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. = *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, IX/7. Bp. 1881/7. (továbbiakban: Szilágyi Nápolyi) 8.

⁸⁸ Uo. 9.; Veress Documente. VIII. 55.; Eugen von Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur geschichte Siebenbürgens*. Kronstadt, 1860. 204–207.

⁸⁹ Szilágyi Nápolyi. 10.; MOL. Kisebb családi fondtörödékek. (R 319). 47. cs.

⁹⁰ KmOL, Mike Sándor-gyűjtemény. 236. sz.

⁹¹ Szilágyi Nápolyi. 22.

⁹² *Fontes Rerum Transylvanicarum*. (Kiad. Veress Endre) V. Veszprém, 1921. 92–93.; Veress Documente X. 29–30.

⁹³ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár. C 3919.

⁹⁴ Kádár József: *Szolnok-Doboka megye monográfiája*. V. Ds, 1901. 342–344.

⁹⁵ Szilágyi Nápolyi 5, 22.

A rekonstruált secretariusi életpályák alapján törvényszerűnek mondható, hogy az iskolázottság, az írástudás elindítója lehet a társadalmi felemelkedésnek, a vagyonosodásnak, politikai szerephez jutásnak. Az is állítható, hogy a Kárpátokon túli szolgálat, az ottani ismeretségek, összeköttetések stb. előnyösen befolyásolták a régi környezetébe hazatérő személy erdélyi érvényesülését. Erre jó példaként idézhető Szalánczy János vagy Nápolyi Péter. Az is megállapítható, hogy a Kárpátokon túli értelmiségi szolgálat vonzóereje a 16. században volt a legnagyobb. Ekkor általában a legjobban képzett erdélyiek közül verbuválódtak a román fejedelmek magyar secretariusai. Ebben az időben ugyanis a szomszédos uralkodók általában az erdélyi fejedelem vagy kancellárja ajánlása alapján megfelelő kancelláriai gyakorlattal rendelkező személyek közül választhattak maguknak magyar secretariust. Ezek származásukra nézve is előkelőbbek és tehetősebbek voltak, mint 17. századi utódaik. Többnyire nemesek, vagy a jómódú városiak soraiból kerültek ki. Ennek következtében nagyobb ívű karriereket is futottak be, mint egyszerűbb származású, alacsonyabb képzettségű társaik.

A vajdák melletti szolgálatuk sokkal személyesebb jellegű volt, nyelvtudásuk, tolmácsolásuk nyomán olyan bizalmas információk birtokába juthattak, amelyet adott esetben kitűnően gyümölcsöztethettek. Egy francia utazó, Pierre Lescalopier leírásából⁹⁶ pl. tudjuk, hogy külföldiek fogadásakor, a velük való tárgyaláskor a vajda a tolmácson kívül mindenkit hallótávolságon kívülre parancsolt. (Magyarázat erre nyilván a vajdai udvarokban uralkodó általános bizalmatlansági légkör, amely szorosan összefügg a gyakori vajdaváltozásokkal, s a sok erőszakos hatalomátvétellel.)

Arról is szó esett, hogy a legtöbb moldvai és havasalföldi vajdai magyar secretarius erdélyi volt. Valószínűnek tűnik, hogy sok esetben, sőt talán a leggyakrabban a vajdák az erdélyi fejedelmet vagy kancellárt kérték meg, hogy ajánljon nekik a kancelláriai munkában járatos deákot. Ismeretes például, hogy 1584. január 23-án írt levelében Petru Cercel havasalföldi vajda⁹⁷ Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellártól kért kancelláriája számára képzett, latinul és magyarul jól tudó írnot.⁹⁸ Alkalmazásuk lejártakor pedig legtöbbször vissza is tértek szülőföldjükre. Arra is van példa, hogy az erdélyi fejedelem és a havasalföldi vajda közötti együttműködési szerződésben szó szerint kitérnek arra, hogy a vajda által alkalmazott főbb tisztségviselők kiválasztásánál figyelembe kell venni a fejedelem véleményét is.⁹⁹

⁹⁶ *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe (1574)*. (Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos.) Bp., 1982. 61.

⁹⁷ Petru Cercel havasalföldi vajda (1583. július – 1585. április 6.)

⁹⁸ Kovacsóczy Farkas levelei. (1577–1594). (Közl.: Szádeczky Lajos) = TT, 1892. 694.

⁹⁹ „Körülöttünk lévő fő tisztségviselésekben oly arra alkalmas személyt állatunk és rendelünk, kik az ő Nagyságának tartozó kötelességnek igasságosan megfeleljenek, sőt az olyanoknak rendlésekben is vesszük és követjük az ő Nagysága jó tetszését.” Constantin Șerban havasalföldi vajda Târgoviște, 1658. január végén kelt hitlevele II. Rákóczy Györgynek. Veress: Documente. X. București, 1938. 324.

Azok, akik a vajdai latin–magyar secretariusi munkakört vállalták, a források bizonyossága szerint két urat szolgáltak, s úgy tűnik (legalábbis adataink egyelőre csak erre vannak), hogy birtokadománnyal, nemesítéssel mindig az erdélyi fejedelmek honorálták munkájukat. Secretariusi minőségükben kenyéradó uruk a moldvai vagy havasalföldi vajda volt, de amint az nem egy, saját nevükben írott levél megszólításából kiderül, az erdélyi fejedelmet is szolgáló alattvalónak tekintik magukat. A vajda által íratott levelekhez fűzött utóiratokból vagy a hozzájuk mellékelte cédulákból arra következtethetünk, hogy a magyar secretariusoknak hírszerző szerepük is volt az erdélyiek felé. Több esetben az Erdélyi Fejedelemség és a Kárpátokon túli vajdaságok közötti diplomáciai tárgyalásokon is részt vettek. Mai szóhasználatnál élve követi, konzuli feladatokat is ellátott a magyar deák, amikor közbenjárt, különösképpen a határvidékeken élők közötti vitás kérdések megoldásában, kereskedelmi ügyletek lebonyolításában. Mindezek a fentebb említett feladatok, amelyekhez nyilvánvalóan a román nyelvtudásnak is párosulnia kellett (s valóban, ha azokra a secretariusokra gondolunk, akikről tudjuk-sejtjük, hogy hova valók voltak, legtöbb esetben legalábbis vegyes lakosságú, ha nem román többségű vidékekről származnak), többnyire akár a nagyobb, akár a kisebb fejedelmi kancellária átlagos írnokai fölé helyezhették megbecsültségüket. Azt hiszem ez egyrészt az írnoki munkakörön túlmutató diplomáciai (mondhatni kémkedési) feladatokkal is összefüggött. Mindenesetre olyan pozíciót biztosított viselőjének (amennyiben az rátermettnek bizonyult, s ilyenkor nyilván nem a néha-néha alkalmi írnokként felbukkanókra, különösen a határszéli kapcsolatokban szerepet játszóakra gondolok), amelynek következtében szolgálatokat tehetett nemcsak a fejedelemnek, hanem a különböző magas rangú uraknak is. Az így megszerzett befolyást pedig jól kamatoztathatta, adományszerzésre, előnyös házasságkötésekre, amellyel megnyílt előtte az út az erdélyi társadalmi ranglétrán való felemelkedésre, akár az arisztokrácia körébe való bejutásra.

Természetesen általános érvényű következtetéseket igen nehéz megfogalmazni, mivel a forrásanyag csak töredékesen és esetlegesen maradt fenn. Az itt bemutatott Szalánczyak és kisebb mértékben, de részben a Nápolyi Péter esete is kivételesnek tekinthető. Csak közülük került ki olyan személy a ma ismert egykori secretariusok, ill. leszármazottaik közül, akik magasabb kormányhatósági funkciókat is betöltöttek (országgyűlés és fejedelmi tábla elnöke, tanácsúr stb.). Mind a Szalánczyak, mind pedig a Nápolyi Péterrel rokonságba kerülő Petkiek a Trócsányi által meghatározott¹⁰⁰ régi erdélyi arisztokrácia körébe tartozóknak számítanak.

Az, hogy a Szalánczy család az 1594-es vérvesztés ellenére lényegében 20 évig képviseltette magát a fejedelmi tanácsban (1556–1563; 1636–1647)¹⁰¹ alá-

¹⁰⁰ Trócsányi 1980. 37.

¹⁰¹ Uo. 41.

támasztani látszik azt az általánosabb érvényűnek tűnő megállapítást (és gondolkunk itt Nápolyi Péterre), hogy a felemelkedők kis hányada tudja magát stabilizálni a főrendűek között. A Kárpátokon túl vajdai secretariusi szerepet vállalók legnagyobb része legfeljebb a nemességig, birtokadományok szerzéséig viszi. Sok esetben azonban még erre is nehéz fényt deríteni, mivel maguknak a magyar deákok személyének az azonosítása is nehézségekbe ütközik, hiszen a levelek nagy részén semmilyen ellenjegyzés nem szerepel, tisztázásukra marad tehát az írásösszehasonlítás módszere.

Reményeim szerint az itt felvázolt folyamatok árnyalására, több secretariusi életpálya felkutatása után (amennyiben ezt a forrásviszonyok lehetővé teszik) nyílik még lehetőség, de hogy további, az erdélyi arisztokráciába felemelkedő, s ott meggyökeresedő életpályára fény derüljön, azt kevésbé tartom valószínűnek.

DÁNÉ VERONKA

**MEZŐVÁROSI POLGÁRBÓL VÁRMEGYEI ELŐKELŐ:
MÉSZÁROS PÉTER FEHÉR VÁRMEGYEI ALISPÁN
KARRIERJE**

1653 februárjában, Mátyás apostol nap táján, az enyedi polgárok egy nem mindennapi eseményen való részvételre készülődhettek: a következő napokban várták a vármegye innen elszármazott, januárban elhunyt alispánja, Mészáros Péter holttestét – testamentumának megfelelően – végső nyughelyére, a város templomába hozó gyászmenetet. A farsang utolsó napjaira eső, kétségkívül pompásnak ígérkező látványosság előtt azonban egy sokkal prózaibb és mozgalmasabb esemény szem- és fültanúi lehettek. Az általános tiszteletteljes várakozással szemben ugyanis a temetés kiváltotta egy ember haragját, s neki köszönhető egyrészt az, hogy a temetés egyáltalán feljegyzésre került, másrészt hogy a kései kutatót további kutatásra ösztönözte. A város köhídján csoportosuló, a menet fogadásáról beszélgetőket hallva ugyanis az egyik városbeli nemes, Debreczeni Nyerges János éktelen haragra gerjedve, válogatott szidalmakkal gyalázta az elhunytat, a legfinomabbak közé tartozott a: vitték volna el az ördögök, égetést érdemelne, nem temetést, s ő maga sem szánna egy szekér töviset erre a célra, a többi nyomdafestéket sem tűr. Nem kímélte azonban a vármegyét és a vármegye hadát sem. A körülötte állók hiába próbálták előbb az alispán érdemeiről meggyőzni, majd csitítani, végül Kemény János nevével megfélemlíteni, minden hiábavalónak bizonyult.¹ A temetés napján már sokkal megfontoltabban viselkedett: a menet elé természetesen nem ment ki, a kastélyban lévő kocsmájában bort mért, s a temetés után oda betérőnek megjegyezte: „Lám, a nagy szél elcsendesedett, mert Mészáros Pétert immár elvitték az ördögök a pokolba.”² A bölcsesség azonban későinek bizonyult: a város kántora, Földesi Mihály, valószínűleg a következményektől tartva, bepanaszolta Kemény János főispánnál, aki megindította ellene az eljárást, tanúvallatást rendelve el. A főispán fellépését teljesen természetesnek is tekinthetnénk, hiszen a vármegye főtisztjeként ez elvileg hivatali kötelessége volt, a korszakban azonban az ilyen jellegű ügyekkel általában az alispánok foglalkoz-

¹ Kemény család csombordi levéltára. (Fond familial Kemény din Ciumbrud) Fasc. XVII/1394. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj).

² Uo.

tak A saját hatáskörbe vonásban szerepet játszhatott Kemény személyisége is, aki közismerten autoriter egyéniség volt, és igyekezett minden szálát kezében összpontosítani. A Földesi beadványának verzőjára írt feljegyzés viszont nem a főtitzt higgadt, hivatalos intézkedését tanúsítja: Kemény János meglehetősen ingerült hangnemben rendelte el a vizsgálatot, meg sem említve a vármegyét ért gyalázatot, csupán az elhunyt alispánét, végül kirobbant belőle a düh, mondván: „Ha élek, bizony megtanítom, hogy de mortuis vel tacendi, vel bene loquendi sit.”³ Kemény János dühe, a nevével való megfélemlítés, elhallgattatás kísérlete, a bepanaszlás sietsége gyanút keltő, s egy, a szokványos főispán-alispáni kapcsolatnál szorosabbra utalnak. Óhatatlanul felmerül a kérdés: ki volt Mészáros Péter alispán, mi készítette arra a fejedelemség legbefolyásosabb főúrát, hogy jóhírét halála után személyes fellépésével védelmezze?

Származására vonatkozóan alig néhány támpontot nyújtó adattal rendelkezünk. Figyelembe véve, hogy a korai forrásokban nagyenyediként említik, másrészt jelentős összeget fordított a város templomának javítására és harmadsorban, ott is kérte eltemettetni magát, valószínűsíthető, hogy a mezővárosból és teljesen bizonyosan polgárcsaládból származott. Utóbbi az 1611. júniusában bátyja, Mészáros János testőrgyalog hadnagy és általa neki is adományozott címeres nemeslevél bizonyítja. Feltételezhetően ekkor már nagykorúság határán járhatott, tehát legkésőbb az 1590-es években születhetett, és a fejedelmi szolgálatban álló bátyja vette magához.

Pályáján is minden bizonnyal az udvari gyaloghadnagy báty indította el, elég korán, hiszen a későbbi források szerint már ifjú korától a fejedelmet szolgálta. A szerényen induló pálya állomásait részlegesen rekonstruálhatjuk az évtizedenként egy-egy fennmaradt adat alapján, amelyek egy lassú, de szívós felkapaszkodásról tanúskodnak. Az 1620-as években a fejedelmi udvar szolgálattevői, familiárisai között találjuk, s kisebb bizalmas, személyes jellegű megbízatásokat teljesített. Természetesen ez nem járt jelentős anyagi haszonnal, gyarapodással, az ezért utalt fizetés általában a társadalmi állásához illő megélhetés költségeit fedezte. Vitathatatlan előnye azonban az, hogy a fejedelem szeme előtt volt, valamint megteremthette azt a kapcsolati tőkét, amelyre a későbbiekben támaszkodhatott, s amely a későbbiekben részletesebben bemutatásra kerül. Az már személyfüggő volt természetesen, hogy ezekkel a lehetőségekkel milyen mértékben tudott élni, a későbbiek tanúsága szerint Mészáros Péter elég tehetséges volt ezen a téren. A következő lépcsőfokot a vízaknai kamaraispánság jelentette. 1638-ban már biztosan ezt a tisztséget töltötte be, lehetséges, hogy már korábban is. A kamaraispánság nem egy jelentős tisztség, viszont nagyobb jövedelemmel, ennek növelésének és a magasabb udvari tisztségbe való visszaemelkedés lehetőségével járt – nem egy polgári származású, szakértelmiségi karriert befutó pályájának állomásai kö-

³ Kemény lt. XVII/1391.

zött szerepelt ez, így Kolosvári János deák – és némi hatalommal is. A vízaknai pedig a szebeni polgárokkal való kapcsolat kiépítésének lehetőségét is kínálta. Eddig a pontig Mészáros pályája teljesen természetes, megszokott, elvárható módon alakult. A „természetellenes” mozzanat az 1640-es évek közepe táján következett be: ekkor ugyanis Mészáros a vezető erdélyi vármegye, Fehér alispáni tisztségét foglalta el.⁴ Közismert, hogy a vármegyei nemesség féltékenyen őrizte a tisztségeket az első generációs és udvari/központi kormányzati karriert befutóktól. Torda vármegye esetében ezt jól példázza Trauzner Lukács ítélmester, az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke, és Kolosvári János deák fiskális direktor távoltartása. Az ő esetükben csak fiaiknak sikerült majd megvetniük a lábukat vármegyei tisztségekben. Mészáros karrierje ugyan messze elmaradt az említetteké mögött, következésképpen nem kellett annyira tartani az „eluralkodásától”, de az eddigi adatok szerint nem rendelkezett egy alapvető követelménnyel sem, amellyel az előbbiek viszont igen: a vármegyében fekvő saját birtokkal. (Házai ugyan voltak Gyulafehérváron, de ebben az esetben ez nem számított). Rendelkezett viszont valamivel, amelyet a már említett kapcsolatépítő tehetségének köszönhetett, s amely segítségével minden akadály elhárult alispánsága előtt: Kemény János főispán, a fejedelemség egyik legbefolyásosabb, érdekeit és akaratát talán legeredményesebben, legkíméletlenebbül keresztülvivő főúrának pártfogásával. (Meg kell jegyezni, hogy Kemény János ekkor nem csak Mészárost ültette be az alispáni székbe, hanem a főbírói tisztségbe is korábbi udvari szolgáját, a szintén enyedi származású Szentgyörgyvölgyi Mihályt.⁵) Az is igaz, hogy ebben a törekvésében Keményt feltétlenül támogatta sógora, Fehér vármegyei főispántársa, keresdi Bethlen Ferenc főudvarmester.

Ez a kettős alkotta Mészáros kapcsolatrendszerének vázát és ez egyben legnagyobb megvalósítása is volt. Időben pontosabban nem határolható be, hogy mikor kerültek szorosabb kapcsolatba. Az 1620-as években már mindhárman az udvarban tartózkodtak,⁶ természetesen más-más szinten, de ismerhették egymást. Nem tartom kizártnak azt sem, hogy Mészáros vízaknai kamaraispánságában esetlegesen az 1637-ben kincstartóvá kinevezett Kemény Jánosnak is része volt. Feltételezem azonban, hogy a kapcsolatot az 1640-es években fűzték szorosabbra. Egyrészt Mészáros ekkorra már javakorabeli ember, több évtizednyi udvari tapasztalattal, s számot vehetett azzal, hogy magasabb kormányzati tisztségre kilátása nincs. (A Rákócziak merevebb korlátú udvarában csak néhány egészen kivételes tehetségű nem nemesi származásúnak sikerült befutni, Mészáros nyilván-

⁴ A tisztségbe kerülés pontos ideje nem állapítható meg, bizonyos, hogy 1645. február 2-án már alispán volt. Erdélyi Királyi Könyvek DVD.

⁵ Az ő pályafutása külön kutatást érdemelne, hiszen a szakirodalom ugyan nem ismeri, de bizonyára kancelláriai tapasztalattal rendelkezett és egy formula-könyv összeállítója is.

⁶ *Kemény János önéletírása és válogatott levelei.* (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva) Budapest, 1959. 94.

valóan nem volt ezekhez fogható szellemi kapacitású, ambícióban azonban talán nem maradt el). Másrészt, mint minden nemtelen származású, tudta, hogy a nemesi társadalom akkor fogadja többé-kevésbé teljesjogú tagjává, ha birtokot szerez, s ezzel betagozódik egy vármegye birtokos rétegébe. A fejedelemtől ezt saját érdemeiért, szolgálataért addig nem kapta meg, ami nem meglepő, hisz Rákóczi közismerten szűkmarkúan bánt a birtokadományokkal, következőképpen erre más módot kellett találnia. A korábbi udvari, fejedelmi szolgálatot, familiaritást tehát felcserélte egy szűkebb atyafiság, de elsősorban Kemény János és fiai, s csak másodsorban Bethlen Ferenc családjának szolgálatával. Mészáros mellett jelentős súllyal esett latba a már megszerzett vagyona is, a későbbiekben erre még visszatérek, és még egy tény: házassága gyermektelen maradt és nem sok esély volt a helyzet megváltozására. Mészáros és Kemény János valószínűleg még 1649 előtt megegyeztek, hogy vagyona nagy részét utóbbi kisebb fia, Ferenc fogja örökölni.

A fentebb említett, nagyon előkelő, a kapcsolatrendszer csúcsát jelentő főurak mögött azonban, a végrendelet alapján megrajzolható Mészárosnak egy az előbbtől rangban és befolyásban ugyan messze elmaradó, saját osztályos társaiból álló kapcsolathálózata, amelyet elsősorban a kincstári igazgatás másod-, harmad vonalában tevékenykedők alkotnak: fiskális uradalmak udvarbírái, sókamarai prefektusok, számvevők. Kivétel Sebessi Miklós, aki marosportusi, vöröstoronyi perceptorsága után portai követséget is viselt, majd a fejedelmi javak prefectusa lett⁷ és Koncz András, a korábbi komornik deák.⁸ Kisebb mértékben, de megjelennek a hadügyi igazgatásban szerepet játszó is: itt a kivétel Mikes Mihály, a későbbi kancellár, ekkor még udvari alkapitány, de Katona Mihály, a későbbi kővári alkapitány már a harmadvonal képviselője. (Itt kell megjegyezni, hogy ugyan pályája korai szakaszában katonai szerepről, megbízatásról mindezidáig nincs adat, a vármegye bandériumának vezetését viszont a két főispán rábízta az 1644-es vagy 45-ös hadjárat idején. A vármegyebeliek szerint vitéz ember volt, amit Debreczeni Nyerges János természetesen kétségbevet. Az viszont feltételezhető, tekintve fivére „foglalkozását”, hogy gyakorlati katonai ismeretekkel rendelkezett.) Egy, a fentiekbe nem illeszthető kapcsolata a Geleji Katona István református püspökhöz fűződő. Egy 1637-es forrás szerint ugyanis Mészáros Péter elérte a püspöknél azt, ami többeknek nem sikerült: közbenjárására Geleji elbocsátott a fogságból egy paráznaság bűnébe esett, más feleségét elszöktető, gyulafehérvári legényt.⁹ Figyelembe véve, hogy Geleji Katona a konzervatív református ortodoxia képviselője, egyháza és tisztsége tekintélyét, hatáskörét éberén őrző és betartató egyházfő volt, igencsak valószínű, hogy jó viszonynak köszön-

⁷ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata*. Budapest, 1980. 327.

⁸ Uo. 334.

⁹ Kemény lt. XI/801.

hetően adta beleegyezését az elbocsátáshoz. Ebben szerepet játszhatott Mészárosnak az általánosan túlmenő hitbuzgósága, ami például az enyedi templom javíttatásában nyilvánult meg. A személyes jellegűek mellett röviden szólnom kell az üzleti jellegűekről is: mint már említettem, a vízaknai kamaraispánság lehetőséget adott a szebeni polgárokkal és egyes kereskedőcsoportokkal való kapcsolat kiépítésére is, amellyel Mészáros élt is: a végrendelet tanúsága szerint üzleti kapcsolatban állt a Frank családdal és rác kereskedők egy csoportjával is.

Ezzel elérkeztünk a vagyon kérdésköréhez, s a következőkben, elsősorban az 1653. januárjában kelt testamentum¹⁰ rendelkezéseire alapozva, megkísérlem annak bemutatását, hogy karrierje, kapcsolatai révén mekkora vagyonra sikerült szert tennie. Az sajnos kideríthetetlen, hogy milyen anyagi alappal indult az életbe. Annyi bizonyos, hogy az 1610-es években bátyjával együtt élt annak a vár falain belül lévő házában, a Kis utcában,¹¹ amelyben általában a fejedelmi szolgálatban állók laktak. (Tekintettel arra, hogy az 1611-es nemeslevél nem említi a bátyja családját, és a későbbi forrásokban sincs semmiféle utalás erre, lehet, hogy megörökölte annak javait, ezt azonban csupán feltételezés.) 1635-ben már a Nagy-Tégla utcában lakott,¹² amely a vár falain ugyan kívül esett, de a város tulajdonképpeni piactere közelében, lakosait fejedelmi gyalogpuskások, a város lelkipásztorai és jegyzője alkották. Ugyanitt vásárolt az említett évben 75 magyar forintért egy nemes házat tartozékaival. Meghatározhatatlan időben vásárolt egy majorházat a város határában és több szőlőt is. Jelentős hozományt hozhatott a házasságba a felesége, a tehetős gyulafehérvári polgárcsaládból származó Asztalos Ilona is, aki először meglehetősen későn, 1642-ben bukkan fel a forrásokban. Az asszony és testvérei 1646-ban ugyanis egy 1200 forintra értékelt Piac utcai ház és több, összesen mintegy 140 forintra értékelt szőlő fölött osztoztak meg. Vagyona nagyrészt azonban nagy valószínűséggel a vízaknai kamaraispánsága idején szerezte a kereskedelembe, és különösen a sókereskedelembe való bekapcsolódásával. A végrendelet tanúsága szerint a rácoknál 900 tallérnyi tőkéje volt. A legjelentősebb birtokát azonban már alispánsága idején és Kemény János nem önzetlen támogatásával szerezte: 1649. júniusában ugyanis korábbi birtokosa, a Bethlen István familiáris Rác Páter halála után a fejedelem, tekintettel vízaknai kamaraispánsága alatti érdemeire és Kemény János közbenjárására, Mészáros Péternek inskribálta háromezer magyar forintban a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó Ompolyica birtokot minden tartozékával. (Az adománylevél meghatározta a birtok öröklésének rendjét: Mészáros feleségéről Kemény Ferencre szálljon).¹³ Mészáros Péter azonban maga is meglehetősen leleményes volt a vagyongyarapítás

¹⁰ Uo. XVII/1402.

¹¹ Uo. IV/109.

¹² Uo. X/728.

¹³ Uo. XV/1204.

tekintetében: a Gelejjel való kapcsolatakor említett kiszabadítás fejében ugyanis a legény örökös jobbágyságra adta magát, ahogyan néhány évvel később a halálos ítélettől megszabadított szebeni származású Szebeni Zsigmond is egész családjával.¹⁴ E tekintetben is bizonyára nagyon jól megértették egymást Kemény Jánossal, aki szintén igen gyakran folyamodott ehhez a módszerhez. Alispánként pedig erre még nagyobb lehetősége nyílt, hiszen a gonosztevők üldözése hivatali kötelessége volt, és amikor Nyerges János húzását-vonását, latrok kergetését hánytorgatta fel,¹⁵ bizonyára az ilyen elfogadott, de nem egészen szalonképes lépéseire utalt. Az ingóvagyon is meglehetősen imponáló: 2110 arany, körülbelül 1 kg-nyi aranydarabok, mintegy 4000 tallér és 2400 forint felől rendelkezett, a fő kedvezményezett természetesen a 17. esztendejébe lépő Kemény Ferenc és apja volt. A fenti összegek nem tartalmazzák sem a végrendeletben felsorolt fegyverek, ékszerek, ezüst asztalnemű, nemes lovak, lószerszámok, keleti szőnyegek, sem a haszonállatok értékét, amelyek számát nem is pontosítja. Ekkora vagyonnal, ilyen pártfogóval és kapcsolatrendszerrel és az alispáni tisztséggel felvértezve (ami Fehér vármegye esetében esetenként nagyobb hatáskört jelent, mint a többi esetében, hiszen igen gyakran mindkét főispán a fejedelmi udvarban és országos ügyekben elfoglalt, tehát a vármegyei adminisztráció az alispánokra maradt. Kemény János nem véletlenül ültette bizalmi embereit a vármegye „nyakára”, biztos akart lenni abban, hogy távollétében is minden akaratának megfelelően történik.) Mindezekkel felvértezve tehát méltán sorolhatjuk a vármegye előkelői közé, és igazán imponáló a pálya, amit befutott. Természetes, hogy az ő példája egyedi, semmiképpen sem általánosítható, azt viszont jelzi, hogy a lehetőségeket megragadó és azokkal élni tudók előtt milyen távlatok nyílhattak meg. Ahogyan azt is, hogy elkerülhetetlenül szükségesek újabb kutatások az alispáni réteg tekintetében, s igen valószínű, hogy az eddigi szakirodalom szürke rétegéből színes életpályák fognak kibontakozni, amilyen az enyedi Mészáros Péteré.

Debreczeni Nyerges János sorsa és az ügy kimenetele ismeretlen, a vármegyei jegyzőkönyvek hiányában nem sok remény van arra, hogy valaha is fény derüljön rá. Az enyedi kőhídon való fellépésével azonban a kései kutatót nagy halára kötelezte: nélküle ugyanis nagy valószínűséggel egy nagyon érdekes pálya tűnt volna el nyomtalanul.

¹⁴ Uo. II/169.

¹⁵ Uo. XVII/1394.

BALOGH JUDIT

SZÉKELY KARRIERLEHETŐSÉGEK A KORA ÚJKOR KEZDETÉN

A 16. század a székely társadalom átrendeződésének a korszaka volt. A középkori jogi-társadalmi struktúrák felbomlottak, az ősi kiváltságok korábbi rendje megszűnt. A középkori jogszokás sokak által emlegetett jogosítványai előbb csak de jure sérültek egyre gyakrabban,¹ majd pedig felmerült a székely társadalom átalakításának az igénye is.² Az 1562-es segesvári országgyűlés székelyeket érintő törvényei,³ mint ahogy ezt már többször elemeztem, jóval túlmutatnak a felkelésben részt vevő székelység megbüntetésének a szándékán.⁴ A kialakult vagy kialakulóban lévő új, jogfosztott helyzet hirtelen jött sokkhatásként érte a székely társadalom valamennyi szegmensét, ezért a 16. század második felében gyakorlatilag bármikor számítani lehetett olyan felkelésekre, amelyekben a székelység hajlandónak mutatkozott részt venni, amennyiben régi szabadságának visszaadását ígérték cserébe.⁵

¹ Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk.: Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Bukarest, 1979. (továbbiakban SzFelk.) 20.: „hiteles oklevelekkel bizonyítható, hogy a nemzetségi szervezet bomlásának ütemében, legalábbis a XV. század második felétől fogva, a hűtlenségbe esett székely székelyföldi birtokai, a nemesekéihez hasonlóan, a koronára háramlottak és adományozás alá kerültek. 1499-ben már az az ígéret is nagy eredménynek számított, hogy a király az ilyen birtokokat a jövőben székelyeknek fogja eladományozni.”

² Fráter György a megnövekedett kiadások miatt szinte állandóvá tette a székelyek megadóztatását, emellett pedig meglehetősen sokat foglalkoztatta őket a hadi cselekményekben. *Székely oklevéltár*. Szerk.: Szabó Károly–Szádeczki Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Budapest. 1872–1934. (továbbiakban SzOkl.) V. 58.

³ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Budapest. 1875–1898. (továbbiakban EOE) II. 202–208., SzOkl. II. 161–167.

⁴ Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Erdélyi Tudományos Füzetek 254. Kolozsvár. 2005. 53–63. (továbbiakban Balogh 2005.), Jakó Zs. *A székely társadalom*. 27.

⁵ A kérdést alaposan elemezte Demény Lajos több tanulmányában és könyvében: *Demény Lajos: SzFelk. Demény Lajos: A székelyek és Mihály vajda. 1593–1601*. Bukarest, 1977. Demény Lajos: *A közszékelyek 1595–1596 évi felkelése*. In: SzFelk. 93–119.

A korábbi jogi keretek részbeni felbomlása, a fejedelmi hatalom erőteljesebb és közvetlenebb jelenléte a Székelyföldön, a kétségtelen nehézségek ellenére, megnyitotta a felemelkedés új útjait is a székely társadalom élelmesebbjei számára. Ezeket a lehetőségeket természetesen leginkább a primorok voltak képesek kellő mértékben a saját javukra használni, hogyha felismerték az új helyzet adta új karrierstratégiai esélyeket.

A székely társadalom önmagát mint katonáskodó közösséget definiálta. Kollektív nemességnek nevezett kiváltságait, szabadságjogait is az uralkodónak teljesített katonai szolgálatukért kapták. Ezek leginkább a szervienzi jogosítványok továbbéléseként értelmezhetők, amennyiben a fejenkénti katonai szolgáltatást mint a közösség tagjai élvezték kiváltságait, a voltaképpeni adómentességet és a kollektív nemesi⁶ szabadságot. A székely karrier kézenfekvő stratégiai eleme tehát a katonai szolgálat valamint az ebben való kiemelkedés volt. Nincs valós és értékelhető adatunk a középkor során arra, hogy bármely más karrierstratégiai elemet tudatosan és tömegesen vagy akár csak tendenciaszerűen használtak volna a felemelkedésre.

A hivatalviselésről azonban nem állíthatjuk ezt, ugyanis a jogszokás értelmében a nemek és ágak képviselői a középkor során egymást váltva töltötték be a különböző hivatalokat, tisztségeket.⁷ A 15–16. század fordulójára már találunk olyan családot, például a Lázárokat, akik gyakorlatilag hitbizománynak tekintették a széki tisztségeket és egymás után több esztendőn át megmaradtak a hivatalukban.⁸ Ez azonban korántsem volt általánosnak tekinthető, még a középkor vége felé sem.

A hatalmaskodás már a középkorban is „kedvelt szokása” volt a székelységnek,⁹ ám azt sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy mennyire vált általános használt karrierstratégiai elemmé. Igaz ugyan, hogy például Hunyadi Mátyás idején éppen a primorok hatalmaskodására panaszkodott a lófői rend és a székely köznép,¹⁰ ám a periratokból az is egyértelműen látható, hogy ezzel az eszközzel a közösség ugyanolyan gyakran élt azokkal szemben is, akik a közösségi normákat

⁶ Balogh 2005. 6–8., Connert János: *A székelyek intézményei*. Kolozsvár, 1938., Connert János: *A székelyek alkotmányának története, különösen a XVI. és a XVII. században*. Székelyudvarhely. 1906., Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. (továbbiakban Szádeczky 1927.), Nathalie Kálnoky: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda, 2008.

⁷ Bodor György: Az 1562 előtti székely nemzetiségi szervezetről. = *Történelmi Szemle*, 1983/2. 281–305.

⁸ Balogh 2005. 35., Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon székek. (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938. 26.

⁹ Balogh 2005. 29–33.

¹⁰ Jakó Zs. *A székely társadalom*. 19–22.

sértették meg valamilyen formában.¹¹ Mégis talán a hatalmaskodás és az ezáltal szerzett befolyás, mint eszköz került a legközelebb ahhoz, hogy a középkor végére a primorok karrierstratégiai eszköztárának a részévé válják.

A tanulás – noha a reformáció korában kifejezetten jó iskolahálózattal rendelkezett a Székelyföld, ami nyilvánvalóan utalhat az előzményekre –, mégsem lett a középkor során a székely társadalmon belüli felemelkedés általánosan vagy gyakran használt útja.¹²

A székely primori családok legtöbbje valamilyen fokon rokonságban állt egymással, esetleg ugyanattól az őstől származtatta magát, mint például az egyik legősibb családnak számító Aporok, vagy a hídvégi Nemesek és Mikók, akik a középkor során kerültek rokoni kapcsolatba egymással nyilván főképpen azért, mert 1562-ig a Székelyföld jelentős autonómiát élvezett Erdélyen belül, és ez a társadalom bizonyos fokú elzártságát is jelentette. Ezeket a házassági kapcsolatokat azonban a középkorban nem használták föl hatalmi szövetségi rendszerek létrehozására, legalábbis nincs adatunk arra, hogy a felemelkedés eszközeként kezelték és használták volna.¹³

A középkor során folyamatosan vannak a forrásokban arra vonatkozó információk, hogy a székelyek képviselői részt vettek bizonyos országos, vagy Erdély egészét érintő ügyek intézésében, vagy tagjai voltak fontos követségeknek. Az „udvari szolgálat” azonban mégsem szerepelt céljaik között. Ha némely esetben fel is tűntek az uralkodó mellett, mint például a híres Kun Kocsárd,¹⁴ ezt katonai teljesítményüknek köszönhatték.

A magánbirtok növelése, mint karrierstratégiai eszköz az előbbiekhöz hasonlóan szintén jóval mérsékeltebben jelentkezett a primorok között, mint a vármegei nemesség esetében. Ennek oka természetesen az volt, hogy a faluközösség tagjai szigorú szabályok szerint birtokolták a földterületet, és mivel túlnyomó többségben voltak a társadalomban a személyileg szabad állapotú, birtokjoggal és valós lófölbirtokkal rendelkező székelyek, a faluközösség sok esetben eredményesen tudott fellépni egy a birtokát növelni igyekvő primorral szemben. A birtok megnövelésének elsődleges iránya a középkor során még jócskán meglévő közös földek kisajátítása volt. Mivel azonban a szabad székelyek közössége nem-

¹¹ Román Országos Levéltár Kolozs megyei igazgatósága, Kolozsvár. (továbbiakban ROL Kmlg) Székely Láda, Fond m 16. Törvénykezési jegyzőkönyvek Udvarhelyszék Protokollumok. 1610–1633. IV/3. 1613/33. 1608/127. 1613/26. 1622/73, 1622/75, 1623/79, 1623/83, 1623/93, 1626/97. 1622/75. 1623/79. 1623/83. 1623/93. 1613/16. 1613/26. 1613/2. 1615/59.

¹² Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. passim.

¹³ Balogh 2005. 123–126.

¹⁴ Szapolyai János erdélyi vajda, 1526-tól magyar király hadvezére. Erről Balogh Judit: A székelyek Szapolyai Erdélyében. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis*, sectio philosophica. Tomus XIV. Fasciculus 3. Miskolc, 2009. Főszerk.: Horváth Zita. 19.

csak bírói úton tiltakozott az esetleges foglalások ellen, hanem sokszor együttesen „dúlták meg” az illető házát és jószágát, többen választottak ennél könnyebb megoldásokat. Azok a primori családok, amelyek a Székelyföld peremén rendelkeztek birtokkal, előszeretettel választották a székkal határos vármegyei területekre történő terjeszkedést. Ezeket a birtokokat egy-egy hadi sikert követően, szolgálataikért nyerhették az uralkodótól.¹⁵ Ez a folyamat, tehát a vármegyei területen való birtokszerzés már a 15. században jelentős méreteket öltött a székely primorok körében.¹⁶ Mivel ezeket a területeket könnyedén kapcsolhatták a saját birtokaikhoz, így megnövekedett birtokállományuk a közösséggel szembeni hatalmukat is növelte. Ezek a birtoknövekedések azonban még mindig nem eredményezték olyan méretű primori birtokok létrejöttét, amelyek versenyezhetek volna egy átlagos vármegyei nemesi birtokkal, még Erdélyben sem.

A fentieket összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a 16. század közepén a székely primorok, bár közülük néhányan komoly befolyással rendelkeztek saját társadalmi közegükön belül, elsősorban a katonai karriert részesítették előnyben saját életpályájuk alakításakor. Az 1562. évi segesvári törvényeket követő sajátos helyzet azonban új utakat is kínált, amelyeket a tehetségesek képesek voltak megragadni, és ezáltal pár évtized leforgása alatt komoly birtok- és hatalomnövekedést elérve a vármegyei nemesség sorai közé emelkedni, bár jobbágyaik számát vagy birtokaik tényleges méretét tekintve még mindig komoly különbségek mutatkoztak a kétféle – székely és vármegyei – eredetű nemesség között. A kialakuló fejlődési udvarban való egyre gyakoribb jelenlét azonban nemcsak udvari karriert ígért az ezt megpróbáló primornak, de tanulási lehetőséget is, hogy a reneszánsz életmódot, viselkedési formákat eltanulva majd lokális szinten is megvalósítva kiépítse saját hatalmát és ehhez új módszereket, magatartásformákat használhasson fel.¹⁷ Ebben a tekintetben Udvarhelyszék primorjai jártak élen a 16. század második felétől kezdődően egészen a 17. század első harmadának végéig.¹⁸ Közülük

¹⁵ Benkő Elek–Székely Attila: *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*. Budapest, 2008. 94., (továbbiakban Benkő–Székely 2008.) Balogh J.: *A székely nemesség*. 38., SzOkl. II. 109–110., Jakab Elek – Szádeczky. 1901. 329.

¹⁶ Balogh 2005. 38–39.

¹⁷ Az udvari jelenlét, az udvari szolgálat vállalása révén arra is igény támadt, hogy elsajátítsák a reprezentáció elemeit. Nyilván nem véletlen, hogy a 16. század második felében, főképpen pedig a 17. században számos székelyföldi udvarházat építettek meg vagy építettek újjá, már a reneszánsz kor igényeinek megfelelően. A levelezés, az utazás, a megszerzett kapcsolatok fenntartásának igénye mind új elemnek tekinthető a székely közösség elitjének életében.

¹⁸ Annak okaira, hogy mi volt Udvarhelyszék nemessége egyedülálló felemelkedésének a hátterében, jelen tanulmány keretei között nincs módunk kitérni. A kérdés megválaszolásához minden bizonnyal szükség lesz valamennyi szék társadalmi viszonyrendszerének a feltárására, amit ezidáig csupán Udvarhelyszék esetében végeztem el, és Háromszék, valamint Marosszék esetében kezdtem el. Olyan mélyfűrészekre van szükség, ahol a személyi mozgások jó részét tetten érhetjük és modellezhetjük. A karrierépítési lehetőségeket elsőként megragadó udvarhelyszéki

is egészen egyedülállónak mondható a homoródszentpáli Kornis család hatalomnövekedése.¹⁹ A szék többi primorja számára a 16. század második felében az volt a kérdés, hogy bekapcsolódik-e a Kornis-klientúrába vagy azon kívül, esetleges riválisként keresi meg a saját karrierlehetőségeit.

A Kornis-család utolsó tagjának, Kornis Ferencnek²⁰ a halálával az udvarhelyszéki elit karrierstratégiáinak gyűjtőpontja és szervezőeleme megszűnt. Emellett a század első évtizedeiben a székely társadalom egészében is végbement egy jelentős átrendeződés. Báthory Gábor fejedelemként ugyanis a hatalmára veszélyesnek találta az udvarhelyszéki elitet,²¹ ami kétségtelenül a Székelyföld egészét tekintve a többi széki arisztokráciához képest jóval nagyobb mértékű hatalomkoncentrációt hozott létre, ezáltal a székely társadalom egésze fölé tudott emelkedni és képes volt a befolyása alá vonni a többi szék elitjét is. Jól mutatja ezt a Bocskai-felkelés idején Petky Jánosnak, Kornis Farkas egyik vejének a tevékenysége.²² A Kornis-birodalmat összetartó Kornis Farkas halálát követően²³ a szerteágazó Kornis-klán összetartása Petky Jánosra maradt,²⁴ aki nagyszerűen megállta a helyét. A klán működtetése révén nemcsak a széki elitet tudta mozgósítani Bocskai mellett, hanem voltaképpen az egész székely társadalmat. Bocskai Erdélybe delegált „embere”, Rákóczi Zsigmond ezt fel is használta azért, hogy tartósan biztosítsa a székelyek Bocskai iránti hűségét. Később, Bocskai István halála után szintén fontos szerep jutott Petky Jánosnak akkor, amikor Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásáról gondoskodott, valamint akkor, amikor igyekezett elősegíteni az új fejedelem és az erdélyi társadalmi elit közötti kölcsönös jó kapcsot.

nemesség élen járt a jobbágyságok szerzésében, sőt abban is, hogy minél több szabad székelyt próbáljon szolgálatra kényszeríteni. Az 1614-es lustra adatai szerint ezen a széken írtak össze a legtöbb székely jobbágyot, ami jól szemlélteti, hogy a hatalmat szerzett széki nemesség eredménnyel próbálta saját szolgálatába állítani a közszekelyek egy részét. ROL. Kmlg. Székely Lada, 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio. A 17. század elejére létrejövő udvarhelyi hatalomkoncentráció azonban a fejedelem számára is veszélyesé vált, ezért Báthory Gábor határozott politizálással felszámolta a Kornis-klán addigi hatalmát. Ez megteremtette a lehetőségét Háromszék elitje felemelkedésének a 17. század közepére. Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 153–173. (továbbiakban Balogh 2009.)

¹⁹ Balogh Judit–Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. = *Századok*, 142. évf. (2008) 4. sz. 849–896. (továbbiakban Balogh–Horn 2008.)

²⁰ Balogh–Horn 2008. 890–895.

²¹ Balogh 2009. 163–167.

²² Balogh Judit: A székely társadalom Bocskai István korában. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*. Tomus XIII. – Fasciculus 2. Miskolc, 2008. 11–16. (továbbiakban Balogh 2008.)

²³ Balogh–Horn 2008. 882. Szádezky Lajos: *Erdély és Mihály vajda*. 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1893. 179., 190., 568.

²⁴ Balogh–Horn 2008. 882–886.

lat kiépülését.²⁵ Kancellári kinevezése karrierje csúcsát jelentette.²⁶ Jó tanítványként számos olyan karrierformáló eszközt felhasznált, amit apósától, Kornis Farkastól tanult. Mindehhez társult egyéni rátermettsége is, aminek révén könnyen tudott személyes kapcsolatokat kiépíteni.

Az udvarhelyszéki arisztokrácia karrierstratégiáinak vizsgálata folyamán világossá vált, hogy a 16–17. század során két korszakot érdemes elkülöníteni. Az egyik a 16. század második felére és a 17. század első felére terjedt ki, és a Kornis-család hatalmi törekvéseihez köthető.²⁷ Ennek a korszaknak részint Kornis Ferenc halála vetett véget, részint pedig Báthory Gábornak az udvarhelyi elit szétverésére irányuló törekvése. A Kornis-klán semlegesítésének fontos része volt a többi, eddig kisebb hatalommal rendelkező széki elitek fölemelése. Noha első-sorban az addig legkevésbé erős marosszéki elitet támogatta,²⁸ már Báthory Gábor idején megindult a háromszéki nemesség emelkedése, ami Bethlen Gábor hathatós támogatásának köszönhetően a század 20-as éveiben tovább folytatódott.²⁹ Ezzel párhuzamosan eltűntek a legjelentősebb udvarhelyszéki családok. A Kornisok kihalásáról már korábban volt szó. Ugyanerre a sorsra jutott a Petky család Petky János halála után.³⁰ A Kornis családdhoz szoros rokoni szálakkal kötődött Péchy Simon, aki Petkyhez hasonlóan Kornis Farkas egyik veje volt.³¹ Péchy Simonnak Petkyhez hasonlóan csak lányai érték meg a felnőttkort, és noha Péchy szép kort ért meg, családja széki uralmának mégsem akadt folytatója. Ugyanez lett a sorsa Székely Mózes fiának, ifjabb Székely Mózesnek is, aki szintén egy Kornis-vő fia volt. Ugyanígy fiú örökös nélkül abbamaradt a Geréb András által felépített karrier³² valamint a Balássyak üstökösszerű pályája is.³³ A csak egy emberre épült Bögözi András-féle karrier is fiúgyermek hiánya miatt szakadt félbe.³⁴

A 17. század közepére, második felére a Daniel és az Ugron családok tudták átmenteni jóval kisebb hatalmukat a háromszéki famíliák árnyékában, és sajátসা-

²⁵ Balogh 2008. 16–17.

²⁶ Balogh–Horn 2008. 885.

²⁷ Balogh–Horn 2008. 862–882., Balogh Judit: Székely nemesi karrierlehetőségek Bocskai István korában. In: „Frigy és békesség legyen...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 120–126.

²⁸ Balogh 2009. 157–158.

²⁹ Uo. 173., Szádeczky 1927. 178–181.

³⁰ Balogh 2009. 164.

³¹ Balogh–Horn 2008. 878.

³² Benkő–Székely 2008. 99–100.

³³ Szádeczky 1927. 173.

³⁴ Balogh Judit: *Egy rendhagyó székely karrier: Bögözi András*. Megjelenés alatt: A Székely konferencia kötetében. Debrecen, 2010.

gos módon újra előtérbe került a katonai szolgálat a karrierépítés útjaként.³⁵ A Danielek esetében azonban folyamatosan jelen volt a tanulás, a műveltség szerzésének a fontossága is. A század elején tapasztalathoz fogható hatalomkoncentráció azonban ekkorra már nem az ő kezükben jött létre, a széki elit nem tudta visszaszerezni korábbi tekintélyét a háromszéki családok nyomasztó súlya mellett.

Vizsgálatom tárgya mindezek miatt elsősorban a 16–17. század fordulója valamint a 17. század első fele volt, az említett családok „fénykora”. Az említett családok karrierstratégiáit egy-egy esettanulmányban foglaltam össze. Jelen tanulmányban ezen esettanulmányok összegzését végeztem el.

Ezek alapján elmondható, hogy a jobbágyszám és birtokok nagysága szerint elkészített lista legjelentősebb családjainak mintegy 77,777%-a volt a Kornis-klán tagja. Ez azt mutatja, hogy a Kornis-család afféle garanciát jelentett az elitbe emelkedésre. Pusztán két család, a Gerébek valamint az Ugronok esetében látható, hogy ettől eltérő utat választottak. A Gerébek a katonai szolgálatot a többi családnál jobban preferálva igyekeztek megszerezni az Udvarhelyszék egyik fiúszékének tekintett Keresztúrszék fölötti hatalmat. Az Ugronok ekkor az ő klienseik voltak.

A kliensi viszonyban az esetek többségében valamilyen rokoni kapcsolat is megjelent, hiszen mind Petky János, mind Péchy Simon Kornis Farkas veje volt,³⁶ sőt egy rövid ideig Daniel Péter is.³⁷ A család rokonságához tartozott továbbá a Balássy família is.³⁸ A házasodást tehát mindannyian fontos karrierstratégiai elemnek tekintették. Ennek ellenére a legtöbben nem hanyagolták el a széki identitás egyik legfontosabb elemét jelentő katonai szolgálatot sem. Egyedül Bögözi Andrásról tudjuk, hogy nem katonáskodott, sőt felmentést is kapott alóla Báthory Gábortól, majd Bethlen Gábortól is.³⁹ A fejedelmi udvarral fenntartott szoros kapcsolat, illetve maga az udvari szolgálat fontos szerepet játszott Kornis Farkas, Petky János, Péchy Simon vagy a Daniel család több tagjának az életében is.⁴⁰ A Balássyak diplomáciában töltötték be vezető szerepet.⁴¹ Az alábbiakban az udvarhelyszéki elit legjellemzőbb karrierstratégiai elemeit állítottam össze.

³⁵ Balogh Judit: A széki nemesi karrierlehetőségek II. Rákóczy Ferenc szabadságharca idején. In. *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi*. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 249.

³⁶ Balogh–Horn 2008. 881.

³⁷ Balogh Judit: *A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei a 16–17. század fordulóján*. Kézirat, Megjelenés alatt.

³⁸ Balogh–Horn 2008. 878. Balássy Ferenc Kornis Farkas egyik unokahúgát, Mikó Annát vette feleségül.

³⁹ Balogh Judit: *Egy rendhagyó széki karrier: Bögözi András*. Megjelenés alatt: A Székely konferencia kötetében. Debrecen, 2010.

⁴⁰ Balogh–Horn 2008. 876, 884, Balogh Judit: *A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei a 16–17. század fordulóján*. Megjelenés alatt.

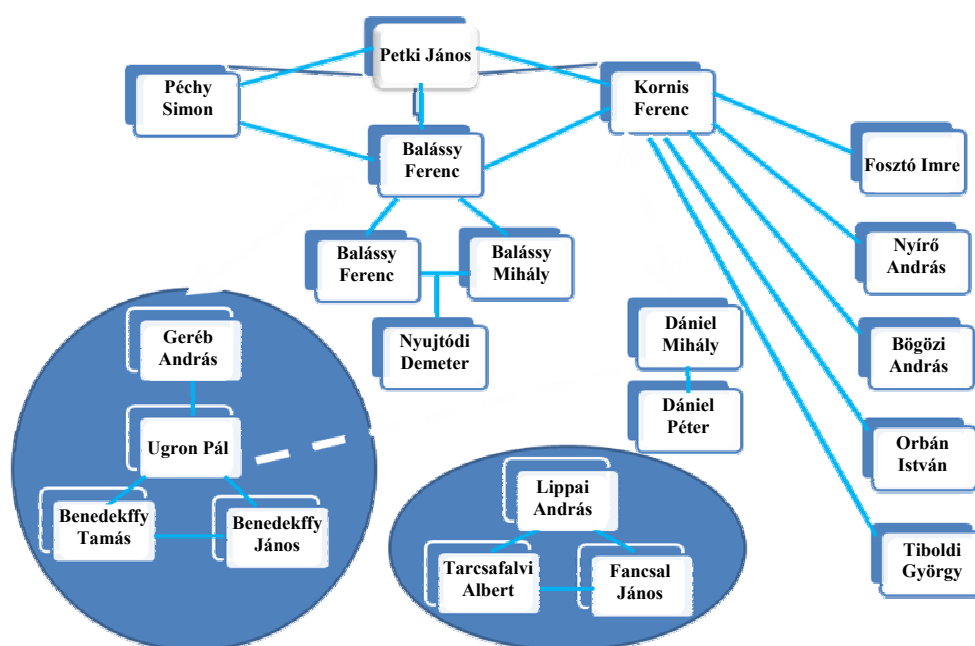
⁴¹ Szádeczky 1927. 175.

Karrierépítés eszköze	Középkor	Kora újkor
Katonai szolgálat	folyamatos	folyamatos (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Danielek, Gerébek, Ugronok)
Hivatalviselés	elvétve	egyre gyakrabban (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Danielek, Péchy Simon, Gerébek, Bögözi András, Ugronok)
Hatalmaskodás	folyamatos	folyamatos (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Péchy Simon, Gerébek, Ugronok)
Tanulás	nincs adat	egyre gyakoribb (Kornisok, Péchy Simon, Danielek)
Házasság	nem eszköz	gyakori (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Danielek, Péchy Simon)
Udvari szolgálat	nem eszköz	gyakori (Kornisok, Petky János, Péchy Simon, Balássyak, Geréb András, Danielek)
Birtokkomplexum létrehozása	nincs	egyre gyakoribb (Kornisok, Petkyek, Danielek, Gerébek)
Gyámság	nincs adat	gyakori (Kornisok, Balássyak, Danielek, Bögözi András)

*Udvarhelyszéki nemesek sorrendje
jobbágynak száma szerint 1614-ben.*

Nemes	Jobbágyok száma
Kornis Ferenc	252
Balássy Ferenc	180
Geréb András	108
Petky Jánosné	100
Ugron Pál	58
Péchy Simon	57
Dániel Mihály	53
Bögözi András	44
Balassi Mihály	40

*Udvarhelyszék elitjének kapcsolati hálói a 17. század elején,
Kornis Farkas halálát követően*

A 16–17. század fordulóján a korábbi, középkorban használt karrierstratégiák mellett a székely, főképpen pedig az udvarhelyszéki nemesség újakat is kezdett használni, valamint a korábban is ismert stratégiákat tudatosabban alkalmazta. A legötletesebb a tudós humanista, Kornis Farkas volt, aki egész klientúrát és birtokkomplexumot tudott létrehozni. A szék többi nemese az általa mutatott példát követte, több-kevesebb sikerrel. A korábbi primori életpályát pár évtized alatt igyekeztek a vármegyei nemesekéhez közelíteni. Azok, akik az elitbe emelkedtek, kivétel nélkül korábbi primori családok tagjai voltak. Az új elemként használt műveltség vagy udvari szolgálat az erdélyi elitbe emelte a még ekkor sem túl vagyonos, vármegyei szempontból kevés jobbágyot bíró székely nemeseket.

Az 1560–1600 között négy évtized gyökeresen alakította át a korábbi székely társadalmat, alternatívát kínálva a felemelkedésre. Az elitben való megragadásnak azonban az egyik sarkpontja maradt a fiú örökösök léte. Ezért hiába voltak egészen rendkívüli karrierek ekkoriban, mint a Kornisoké vagy a Balássyaké, mégis azok a családok tudtak megmaradni a fejedelemség végéig, sőt azt követően is, akik tovább tudták örökíteni a kivívott karriert. Ezek pedig az inkább a középmezőnyhöz tartozó Daniel és az Ugron családok lettek.

PAPP KLÁRA

AZ ERDÉLYI CSÁKYAK BIRTOKVISZONYAI ÉS CSALÁDI STRATÉGIÁJA

A Csákyak erdélyi ága a 17. század közepén, Csáky István tárnokmester második házasságából született László nevű fiának az Erdélyi Fejedelemségbe költözésével alakult ki.¹ A három testvér (Ferenc, István és László) 1670-ben kötött végleges megállapodást egymással, amely révén módosítottak apjuk 1662-ben kelt végrendeletén, s az erdélyi birtokok többségét a legifjabb testvér rendelkezésére bocsátották. Ezen közben a felvidéki uradalmak a két idősebb fivér fennhatósága alá jutottak, s így Csáky Lászlót elűzték a Szepes várából és uradalmából való részesedéstől.²

Az erdélyi birtokok egy részére azonban a tárnokmester öccsének, Csáky Lászlónak fia, tatai Csáky László is igényt tartott, ezért azok használata külön alku tárgyát képezte.

A Csákyak erdélyi ágának birtokviszonyai szempontjából a 17. század második fele a birtokok átvételével, de ezt követően Csáky Lászlónak a Béli összeesküvésben való részvétele miatt a megtartás bizonytalanságával, míg a század végétől a fiúág kihalásáig (1742) tartó időszak a birtokgyarapítással jellemezhető. Az ezt követő hosszú korszak a leányág birtoklása, amely a Csáky név és a birtokok megőrzésére vonatkozó erőfeszítésekkel írható le.

Az erdélyi ágot megalapító Csáky Lászlót maga az apja is izgága természetű embernek tartotta, aki a család szándékai ellenében szökött II. Rákóczi Györgyhez, s önkényesen telepedett be az ősi, almási uradalomba. Az apát és fiút Kemény János fejedelem békítette meg egymással, s ezzel Csáky István visszaszerezte jogos – még I. Rákóczi György által elvett – erdélyi birtokait. (Kemény és Csáky egyaránt rokonságban állottak Wesselényi nádorral, ami a közeledést bizonyára elősegíthette.)³

¹ Papp Klára: A Csákyak erdélyi ága a 18. században. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XVII.* szerk. Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2006. 339.

² *Oklevéltár a Csáky család történetéhez.* 1. kötet, 2. rész, Bp., 1919. 731. (továbbiakban Csáky oklevéltár I/2.)

³ A közvetítés Csáky István 1661. február 20-i leveléből derült ki. „Ez hónap 13. napján érkezett ide Csáky László és nagyságod nekem szóló levelét kezemhez juttatta az egy pár lóval együtt.” A fejedelem újabb lovakat kér, olyan jó lovakat, mint „szegény Bethlen Gábor Szarvas és Vajda nevű lovai valának”, ezekért akár 2000 aranyat is adna. Deák Farkas: Kemény János erdélyi fejedelem levelei a gróf Csákyak kassai levéltárában = *Századok*, 1873. 494–495.

Csáky Lászlónak nem sikerült az Apafi udvarban való eligazodás, amely végül oda vezetett, hogy a török hatalom a Béldi összeesküvés több résztvevőjével együtt a Jedikulába vitette, ahonnan csak váltságdíj fejében szabadulhatott. A bihari Berekböszörmény lakói még a 18. században is emlegették, hogy kiváltságáiknak egy Csáky kiszabadításában vállalt szerepük lett az alapja.⁴

Erdélyi Csáky László családja ezzel bizonytalan helyzetbe került: a buzai udvarház első feleségétől maradt fiainak (Gábornak és Istvánnak) jutott, a bezdédi kúria és birtok pedig második felesége, Bethlen Éva kezén maradt. 1679-ben Csáky László első házasságából származó fiai (Gábor, Miklós és István) már birtokosztást követeltek.⁵ A bihari birtok viszont Várad érdekszférájaként a török hódoltság területének része lett. A Csáky vagyon nagyobb részét azonban a fejedelem konfiskáltatta.⁶

Csáky László tehát nemcsak megalapozta az erdélyi ágat, hanem megteremtette és útjára indította a család konfliktusait és birtokproblémáit is.

A 17. század utolsó két évtizedében az erdélyi ág tagjai az érvényesülés eltérő útjaival próbálkoztak. A középső fiú, Csáky István előbb Thököly szolgálatába állt – udvari familiárisa volt –, majd apjához hasonlóan a Habsburg udvar támogatását kereste.⁷ Id. Csáky László a Szent Liga seregeivel jelent meg ismét Erdélyben, ahol Apafi környezetében még élénken éltek az elmúlt évtized emlékei. 1686-ban a fejedelmi tanács tagjai bizalmatlanul nyilatkoztak róla, mondván: „Erdély és Apafi romlására tört, s most is ebben jár...”⁸ Hosszú évek tapasztalatai alapján azonban nemcsak elfogadták, hanem Doboka vármegye főispánjává tették ki, aki tagja lett az erdélyiek érdekében – s egyúttal saját birtokainak visz-

⁴ A berekböszörményiek a segítségadás révén a helység jobb státuszba kerülését érték el. Egy 1699-ből fennmaradt levélmásolat szerint Csáky László apja saját lakosainak adta Berekböszörményt 4400 ft-ért árendába, amit fia újabb 1000 ft ígérete mellett továbbra is náluk hagyott. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHA) Fasc. 83. No. 5. (1699)

⁵ A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj) Az EME levéltára a KmOL-ban, a branyicskai báró Jósika család hitbizományi levéltára. (Továbbiakban Jósika hitb. lt.) No. 544. 1679. A Csáky fivérek buzai udvarházában gyűltek össze, s osztást kívántak.

⁶ Az 1678. június 7-én, Gyulafehérvárott kelt iratot Bihar megye közgyűlése 1788. április 25-én hiteles formában adta ki, feltehetően a családi pereskedés részeként. Csáky oklevéltár I/2. 758.

⁷ Erdélyi Csáky László fia, ifjabb Csáky István 1683. januárjában Thököly Imre udvari familiárisai közé tartozott, aki az udvartartás jegyzéke szerint angliai posztót és 300 forintot kapott, s tíz lovára, nyolc szolgájára adták ellátmányát. Thököly udvartartása 1683. Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékeztetői írásai. 2. Közli Thaly Kálmán, In: *Monumenta Historiae Historica* 24., Bp., 1873. 66. Angliai posztót 7 uln (rőf) mennyiségűt kapott. A felső-magyarországi végvidéki főkapitány, Csáky István unokaöccsét, erdélyi Csáky Istvánt Varga J. János is a meggyőződésből Thököly mellé állt főurak közé sorolta. Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Bp., 2007. 130.

⁸ Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp., 1988. 58.

szaszerzéséért – Bécsben járt küldöttségnek.⁹ Visszatérve Erdélybe az öregebb Csáky Almáson lakott, fiaitól pedig „az egyetlen Buza kivételével” valamennyi családi birtokot visszavette.

Id. Csáky László és fia, István sokat tettek az erdélyi birtokok visszavételéért. Az áldozatvállalásba a hagyományoknak és szokásoknak megfelelően a család nőtagjait is bevonták, így pl. a második feleség, Bethlen Éva 30 ezer forinttal járult hozzá a költségekhez. Apjuk halála (1698) után egy évvel Csáky István Kolozs vármegye főispánja lett, s öccsével, ifj. Csáky Lászlóval vette magára a birtokvisszaszerzés minden terhét.¹⁰

A kolozsi főispán volt az, aki egy 1699. július 13-án, Bécsben kelt megállapodás alapján tatai Csáky Lászlónak 50 ezer forintot ígért a szurdoki, egeresi és a bihari – családi – uradalmakért, de ebből Egerest azonnal zálogba adta. (Pontosabban fogalmazva Mikes Mihálynál és feleségénél hagyta.)¹¹ Csáky ugyanis 1700-ban Bethlen Druzsianától, Mikes Mihály feleségétől hozzájutott a terlingi (Pozsony vármegyei) részirtokhoz, rajta a jól termő szőlőföldhöz, s annak egy részét Csáky Lászlónak kínálta, az átvett uradalmak ellenértékeként.¹² A tranzakciót Lipót császárral is megerősítette, igaz, ennek szépséghibája volt, hogy abban az öröklést csak fiúágon mondták ki, azaz „a regulatio fiúágra vagyron, a leányokról még a pénzbeli successióra nézve sincsen emlékezet”, amely ténynek a következményei évtizedekkel később mutatkoztak meg.

⁹ Uő: *Az erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp., 1973. 35.

¹⁰ Bátyjuk, Gábor a 90-es évek közepén halt meg. 1696-ban egy Komáromi Izsák nevű ferences szerzetes írásban tett vallomást arról, mit hallott Buzában „a szegény, istenben elnyugodott úrtól” arról, hogy az apja, idősebb Csáky László rá akarta venni a Gyulaffy Sophiától született gyermekei (Ferkó, Zsuzsi és Boris) kitagadására. A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj) Az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) levéltára a KmOL-ban, a gr. Lázár család meggyesfalvi levéltára (Fond Familial Lazar din Mureseni) No. 384. I./7. (továbbiakban Lázár lt.) A leírás további részéből kiderül, hogy a házaspár külön élt, hiszen azért kérdezte a Buzán járt szerzetest az úr, hogy vannak Szentdemeteren a gyermekei. Különösen a fiát szerette volna maga mellett tudni, nem véletlenül beszélt róla: „s aki ellopná Ferkót az asszonytul, mint ajándékozna meg”. A Csáky Gáborné szentdemeteri házában leírtak alapján „az öreg úrnak levelire” a következő volt a válasz: „oltalmazzon engemet az Isten ilyen istentelenségtől, hogy én az én tulajdon ágyamból származott gyermekeimet kitagadnám avagy megtagadnám, sőt azt cselekszem, hogy kezem írását adom rólok az apámnak, ... mert látom, az atyám mit akar elkövetni, nem elégszik azzal, hogy engemet üldöz ártatlanul, hanem még a gyermekeimet is akarja üldözni.” Bethlen Miklós *Önéletírása* II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva, Bp., 1955., 73. (továbbiakban BETHLEN, *Önéletírása* II.) úgy tudta, hogy Csáky Gábort a felesége „ki azelőtt maga édesanyját, nénjét megétette volt, boszorkánysággal ölé meg”. Más forrás azonban az értesülést nem erősítette meg.

¹¹ MOL P. 71. Fasc. 26. No. 7.

¹² Jósika hitb. lt., No. 643. 20–21. 1699-ben még úgy tervezte, hogy megszerzi a bihari micskei jószágot, s majd azt adja át „...mivel meg nem nyerte, azért köti Egerest örökösön”. 1701-ben kiderült, hogy Csáky István a terlingi birtoknak csak a felét adta át valószínűleg tatai Csáky Lászlónak, „a többi pénzzel fizette, az adorjáni, margittai és szurdoki jószágoknak 50 000 forintig való kielégítésébe...”.

Buza birtokáról azonban a két fivér nem tudott megegyezni. Csáky László a maga részét – mondván, hogy eleget kínálta vele a bátyját, nem vár tovább annak döntésére – Bánffy Györgynek, Erdély gubernátorának adta át.¹³

Bár mindkét fivér II. Rákóczi Ferencet támogatta, a család helyzete 1711 után sem változott. Ifj. Csáky László 1708-ban életét vesztette, az általa megszerzett hadadi uradalmat viszont bátyja is meg kívánta a családnak tartani.¹⁴ Csáky István 1712-ben guberniumi tanácsos lett, s Erdélyen belüli tekintélyét jól mutatja, hogy a gubernátori tisztségre is a harmadik legtöbb szavazatot kapta.

Csáky István ekkor már özvegy volt, ugyanis első feleségét, fiait: Zsigmond és Imre anyját 1711-ben jobbágysai a bilaki udvarháznál meggyilkolták.¹⁵ Második asszonyát a gubernátort adó Haller családból választotta. Haller Borbála azonban – miközben személye garantálta a jó kapcsolatokat – gyermektelen maradt.

A Haller rokonságnak azonban továbbra is nagy szerepe maradt a családban, hiszen Csáky István idősebb fia, Zsigmond, Haller Katát vette el,¹⁶ s a házaspár idősebb lánya, Csáky Borbála a gubernátor fiához, Haller Györgyhez ment feleségül.

1720-ban, Csáky István halálakor a birtokokat megosztották. Buza, Almás és Szurdok jövedelmeit három részre bontották: az özvegynek, Haller Borbálának, Csáky Zsigmondnak és Imrének.¹⁷ A Csáky fiúk azonban csakhamar felléptek mostohaanyjuk ellen, elvették a neki jutott birtokrészeket, hiszen az asszony férjhez ment kászoni Bornemissza János Józsefhez, s ezzel elvesztette jogát az özvegyi részre.¹⁸ Az elhunyt Csáky Gábor utódai (lányának, Zsuzsannának gyermekei: Lázár Druzsiana és László) viszont 1731-ben pereskedni kezdtek az anyai örökségért, Buzáért,

¹³ Jósika hitb. It., No. 632. A megállapodást Bánffy György Doboka vármegyei kastélyában kötötték. Csáky Lászlónak és két ágon való utódainak Doboka vármegyében, Pósan négy jobbágyot fiaikkal és marhájukkal, Csömörölő Nyárban egy jobbágyot örökségével és marhájával, Ördög Kútban egy pusztá paraszti sessiót, Szent Györgyön egy jobbágyot a földjével együtt adtak még át, örökösen. Bánffy felesége Csáky László anyjához, Bethlen Évához hasonlóan szintén Bethlen lány, Klára volt.

¹⁴ Csáky István 1708. szeptember 24-én már közbenjárásra kérte Károlyit a hadadi uradalom megszerzéséért, feltételezhetően erre csak öccse halála után szánta rá magát.

¹⁵ Cserei Mihály: *Erdély históriája [1661–1711]* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp., 1983. (továbbiakban CSEREI, 1983.) 473. és 476. „... Mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágyaival, saccoltatta, kínoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemesembernek, ne bánják úgy jobbágyaival, mint a barmokkal.” – írta a krónikás Cserei Mihály, aki maga fogatta meg a grófnő gyilkosait, s küldette őket Besztercére.

¹⁶ Csáky Istvánné, Haller Borbála (később Bornemissza Jánosné) és Csáky Zsigmondné, Haller Kata testvérek voltak, Haller István grófnak Torma Borbálától született gyermekei. Jósika hitb. It., No. 670. A Haller család genealógiai táblája.

¹⁷ MOL P. 71. Fasc. 35. No. 60. 1155.

¹⁸ A pereskedés további dokumentumai egyértelműen igazolták, hogy Csákyiné a birtokot özvegyi tartásra kapta, ezért, amikor 1727-ben férjhez ment Bornemissza báróhoz, elveszítette minden jogát a buzai jószágra.

s azt 1732-ben meg is szerezték. A Csákyak a továbbiakban csak a korábban Bánffy Györgynek elzálogosított buzai birtokrész felett rendelkeztek.¹⁹

Csáky Zsigmond kolozsi főispán két jelentős problémával találta szembe magát: egyrészt azzal, hogy az erdélyi mértékadó nemesi közvélemény elítéli öccsének a szokások korlátait erősen feszegető viselkedését, másrészt fiú utód hiányában a leányai öröklése körüli bizonytalansággal, hiszen a családi birtokvagyon számukra akarta biztosítani. Az erdélyi főkormánysház öccsét, Csáky Imrét, megbotránkoztató cselekedetei miatt – Kornis Zsigmond gubernátor és Gregorius Sorger erdélyi püspök hathatós támogatásával – több évi árestomra, tisztes kolozsvári őrizetre vitette. 1731-ben, azután, hogy a fiatalember nem fogadta el a Gubernium által támasztott feltételeket, Csáky Miklós váradi püspöknek, a felvidéki Csáky-ág képviselőjének már azt is felvetették, hogy Imrét legjobb lenne Váradon őriztetni.²⁰ Ebből ugyan semmi nem lett, de a kolozsvári fogság idejére a családi birtokok Csáky Zsigmond kezelésébe kerültek, ami az uradalmak egyetemes irányítását, s az azokból befolyt jövedelem egy kézbe kerülését is jelentette. Az idősebb fivér azonban 1735-ben váratlanul meghalt, anélkül, hogy leányai számára a birtokok öröklését biztosíthatta volna.

A gubernátor ekkor a Kálnoki rokonság közbenjárására szabadon bocsátotta az erdélyi Csáky fiúág utolsó tagját. Imre gróf azonban semmit nem tanult a fogság éveiben, jobbágysági kényszerét, a nők zaklatását ott folytatta, ahol abbahagyta.

¹⁹ Lázár It. No. 384. I./7. Turóczi István és Bölöni Sándor, az Erdélyi Királyi Tábla hites íródeákjai voltak a fogott közbírák, akik a megállapodást hírül adták. A Lázár család iratai közül ismerünk egy olyan 19. század első feléből való megállapodást is, amely ugyan alapvetően a buzai gazdálkodás lehetőségeinek javítását kívánta elérni, de rögzítette a helység részbirtokainak megoszlását is. A helyi hagyomány szerint Buza birtokából a Csákyak örökösei 3/5 részben és a Bánffyak utódai 2/5 részben birtokoltak. Ezzel a megállapítással ellentétben azonban a tényleges birtokmegosztás ismertetésénél az derült ki, hogy a Csáky rész gróf Csáky Gábor unokái, a Lázár rokonság kezén oszlott négy részre, az egykor Bánffy gubernátornak elzálogosított rész fele viszont Csáky Rozália (Jósika Jánosné) kezén volt, vagyis Csáky Zsigmond dédunokájáé lett, másik fele pedig báró Jósika Miklós (szintén dédunoka), Wesselényi Miklós úrfi, gróf Teleki Sámuel, báró Kemény Lajosné és gyermekei valamint gróf Toldalaginé között oszlott meg. A megállapodás teljes egészében a források által közölt, s a 18. század első felében végbement birtok-változtatásokat igazolta: a buzai birtok jelentős hányadát Csáky Gábor lezármozottai, a Lázár rokonság tagjai, míg kisebb részét Csáky Zsigmond örökösei használták. Az 1820. évi összeírásakor még Haller János özvegyének kezén lévő rész (amely Csáky Borbála öröksége volt), az annak halálakor végrehajtott birtokosztáskor került Csáky Rozália és Jósika Miklós birtokába, akik Csáky Kata unokái (lányaiknak, Bethlen Rozáliának és Bornemissza Annamáriának gyermekei) voltak. Haller János Csáky Kata testvérének, Borbálának, Haller Györgytől született fia utód nélkül halt el. Az 1820. évi birtokviszonyokról, de főleg Doboka vármegye egy részének szolgáltatási viszonyairól elemzést közöl Besze Tibor: Jobbágylelet az Egregy és az Almás vidékén 1820-ban. In: *Acta Academiae Pedagogicae, Nova Series* tom. XXXIV., Sectio Historiae, Redigunt Tibor Besze, Antal Miske, Eger, 2007. 169–193.

²⁰ MOL P. 71. Fasc. 198. No. 5. Kornis Zsigmond gubernátor 1731. szeptember 20-án, Kolozsvárról küldött levele.

Pedig a Gubernium meg is fenyegette: ha a legkisebb problémát észleli, „elhíesse Kegyelmed magával, sokkal rosszabb lészen Kegyelmednek dolga utoljára, mintsem eddig volt”.²¹ Csáky Imre bátyja családjára a fogság éve miatt nagyon megragudott, ellenben egyre jobban közeledett a felvidéki ág tagjaihoz.²² Amikor 1742-ben, a pestisjárvány idején meghalt, vele halt ki az erdélyi Csákyak fiúága.

Csáky Imre végrendelete,²³ illetve a Csákyak magyarországi ágának küldött leveleiben foglalt ígéretei felkeltették a felvidéki ág érdeklődését az erdélyi birtokok és javak iránt, amely a két ág között egy 1832-ig tartó hosszas pereskedést eredményezett.²⁴ Ennek során a felperes felvidéki ág tagjai megkérdőjelezték a leányág öröklésének jogosságát, s magát az elhunyt Csáky Zsigmondot is azzal vádolták, hogy törvénytelenül záratta el rokonukat. Haller Györgynek és feleségének, Csáky Borbálának pedig főleg azt rótták fel, hogy erőszakkal vitették el az elhunyt javait és kincseit, jogtalanul használják örökségét.²⁵

A felvidéki ág vádjaival szemben a források azt tanúsítják, hogy az ifjú gróf valóban deviáns viselkedést mutatott, amelyet a Gubernium és az erdélyi katolikus egyház egyaránt elítélt. A vádak ezért az utódoknak közös fellépéssel lehetett elhárítani. Feltűnő – bár végrendeletét nem ismerjük –, hogy Csáky Zsigmond semmit sem tett leányai öröklése érdekében. Nem tudjuk, hogy szándékában állott-e uralkodói megerősítést kérni a leányág birtoklására, s a lépés elmaradásának csak korai halála volt-e az oka, vagy megelégedett azzal – ami bekövetkezett –, hogy öccsét a Gubernium a birtokok irányítására alkalmatlannak nyilvánítsa.

²¹ Jósika hitb. lt., No. 652. 1166–67.

²² 1736. augusztus 7-én Csáky Zsigmond tárnokmesternek, Szepes örökös urának címzett levelében ígéretet tett „akármit cumulálhatok ez nyomorúsággal telyes életemben, holtom után hagyom a méltóságos gróf úrnak és méltóságos gróf úrnak, Csáki György bátyám uramnak, csak a méltóságos atyafi urak nyugtassanak meg, Isten őfelsége is jutalommal lészen a méltóságos urak méltóságos házaihoz, én pedig mindezekre örököszen obligálom magamat.” MOL P. 71. Fasc. 35. No. 16. Szurdokról írta a levelet. A felperes fiúág 1805 decemberében azzal állt elő, hogy egyrészt erdélyi Csáky Zsigmond 1735-ben úgy halt meg, hogy nem számolt el azzal a hat évvel, míg Csáky Imre javait kezelte, másrészt már 1736-ból rendelkezésükre áll olyan levél, amelyben Csáky Imre nekik ígéri birtokait, készpénzét és gyűjteményét is. A peres anyaghoz azonban nem csatolták a levelet.

²³ A végrendelet eredeti és átírt példánya P. 71. Fasc. 28. No. 75. (Csáky Imre aláírásával, pecsétjével és tanúkkal aláírva)

²⁴ 1745 októberében mindkét ág tagjai megtették az első lépéseket. Az erdélyi ág tagjai október 5-én a kolozsmonostori konvent előtt bízták meg a család ügyeinek képviselőjével Csáky Borbála férjét, Haller Györgyöt. Jósika hitb. lt., No. 643. 5. (A megbízás latin nyelvű eredeti példánya.) A magyarországi ág tagjai kellő előkészületek, tájékozódások után 1745. október 12-én, a biharpüspöki családüléson megegyeztek a pereskedés alapelveiben. Lásd Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata (1711–1848)* Bp., 1980. 31. A kb. 1300 oldalas peranyag Kolozsváron található, Jósika hitb. lt., No. 686.

²⁵ Papp Klára: A konfliktust okozó testamantum. Az erdélyi Csáky Imre végrendeletének sorsa (1748–1815) In: *Thesaurus Solemnis* (Szerk. Kujbusné Mecsei Éva) Debrecen–Nyíregyháza, 2002. 129–134.

A fiúág tervei arra alapozódtak, hogy Werbőczy alapján az ősi vagyont – ami még erdélyi Csáky László birtokosztályára ment vissza – a fiúk öröklik, vagy a felmenők, s utána az oldalági (közelebbi) rokonok. Az adományok esetében maga az oklevél rendelkezett az öröklés rendjéről, előfordult – ahogyan pl. Csáky István tárnokmester Szepes várára és uradalmára vonatkozó adományozásánál megfigyelhető –, hogy a legteljesebb öröklési kört több adománylevél biztosíthatta. A magyarországi ág tagjai azért keresték a régi adományleveleket, hogy az adományozás köréről meggyőződhesse. Mivel pl. az erdélyi Csáky Istvánnak juttatott adományok csak a fiúágra vonatkoztak, a bihari uradalmakat viszonylag egyszerűen visszaszereztek. Csáky Imre szerzett javairól, birtokairól szabadon rendelkezhetett volna – ám a per további szakaszaiból tudjuk, hogy ilyen szerzett javai nem voltak –, azokat hagyhatta volna a leány utódokra, Csáky Zsigmond két lányára is.²⁶

Az elfogadott gyakorlat szerint a leányok örökléséről Erdélyben is külön rendelkezni kellett: Wesselényi Ferenc 1590-ben kívánt úgy gondoskodni leányági utódairól, hogy a fiúág kihalása esetén „örökjogon leányaira”, illetve azok mindkét ági utódaira hagyta Hadad várát és uradalmát, amely döntését Báthory Zsigmonddal is megerősítette.²⁷ Nincs tudomásunk arról, hogy a Csákyak erdélyi ágának érintett tagja, Csáky Zsigmond hasonló öröklési változtatást fogadtatott volna el a Guberniummal. Feltételezhető azonban, hogy a székelyek öröklési gyakorlata erősítette a szokásjog változását, hiszen ott, ha nem volt fiúutód a családban, a nő, mint fiú-lány örökölhette, s ha neki fiai és lányai születtek, a fekvőségekből egyenlően részesedtek. (A székely analógia azért vethető fel, mert Csáky Zsigmond fiatalabbik lányának, Katának a kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkező, székely származású, kászoni Bornemissza János Ferenc báró lett az első férje.) A pereskedés idején a magyarországi fiúág „ellentmondása alatt” tartotta az Csáky leány-ág birtokait – s erre folyamatosan hivatkoztak is –, mert a kialakult erdélyi gyakorlatot figyelmen kívül hagyva meg akarta szerezni az ősi, családi birtokot.²⁸

A pereskedés során a magyarországi Csákyak kevés eredményt mondhattak magukénak, az erdélyi birtokok ugyanis megmaradtak a leányág-, illetőleg annak rokonsága kezén.

²⁶ Az öröklésre vonatkozó szokásjogot foglalta össze Homoki-Nagy Mária: *Megjegyzések Banyó Péter. Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére)* című tanulmányára. = *Aetas*, 2001. 2. sz. 189–194.

²⁷ Wesselényi 1590. január 29-i döntését Báthory Zsigmond 1590. szeptember 25-i oklevele erősítette meg. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1582–1602.* Erdélyi történelmi adatok VII. 3., Sorozatszerkesztő Jakó Zsigmond, Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Kolozsvár, 2005. 321–322.

²⁸ Jósika hitb. lt., No. 652. A felperesek szerint az erdélyiek az 1745. évi birtokosztálynál maguk is kifejezték a birtokok öröklésének bizonytalansága miatt lehetséges következményeket.

A lányok házastársainak széles erdélyi kapcsolatrendszere nem engedte ki a birtokokat a magyarországi ág tagjainak.²⁹ A bihari uradalmakat – mint külön kezelt magyarországi közös családi javakat – a zálogösszeg megfizetésével vették vissza, de már 1759-től újra vissza is bocsátották Haller György és felesége zálogába.³⁰

1752-ben meghalt Csáky Zsigmond özvegye, Haller Kata, s az örökséget megosztották. A házasságkötéskor mindkét lány kapott ugyan birtokot, anyjuk halálakor azonban annak részét is felosztották. Házasságukban a lányok az örökölt apai birtokot külön kezelve tartották, ami kellő tekintélyt adott nekik.³¹ Az idősebb testvér, Csáky Borbála férje, Haller György jó gazdálkodó hírében állott, s felesége is igyekezett hasznossá tenni magát. Nyilvánvalóan ezzel magyarázható, hogy Csáky Imre halálakor ők voltak a gazdaságot és birtokot elfoglalók, s az örökség védelmezőjeként is Borbála férje lépett fel, ahogyan a felvidéki ág anyagi problémáinak láttán a zálogbirtoklásra is a házaspár vállalkozott.³²

Csáky Zsigmond fiatalabbik lánya, Kata az 1740-es évek utolsó éveire túl volt első házasságán Bornemissza János Ferencel, akitől egy lánya, Annamária született.³³ Első férje annak a katolikus Kászoni Jánosnak a fia volt, aki kolozsvári tanulmányok után előbb sóellenőr, majd kamaraispán volt a kolozsi sóbányában, később Csík- Gyergyó- és Kászonszék királybírája, végül Erdély udvari kancellárja, s 1721-től guberniumi tanácsosa lett.³⁴ Az uralkodói kegy őt emelte 1717-ben bárói rangra, s ezt követően viselte a család a Bornemissza nevet. Bornemissza János József Bodoni Klárától született második fia volt János Ferenc, aki

²⁹ Lásd 24. lábjegyzet. Az 1750-es évektől a Bethlen rokonság és a Hallerek támogatói köre egyaránt az erdélyi ágot támogatta. Bethlen Rozália lányának, Csáky Rozáliának házasságkötése után a Jósika család és kapcsolatrendszere állt a birtokok megvédésének szolgálatába, sőt az 1820-as években a nagyhatalmú férj, Jósika János lett a család megbízottja.

³⁰ A bihari uradalmakat 1784-ben vette vissza a zálogból véglegesen a magyarországi ág – MOL P. 75. Fasc. 1. LA. No. 5. A pénzüsszeg kifizetésére és az uradalmak végső átadására 1785. január 6-án, Váradon került sor. A birtokok tényleges visszavételét a család teljhatalmú megbízottja, Ferdényi János Bihar megyei jegyző és táblabíró irányította. MOL P. 71. Fasc. 4. No. 12.

³¹ Péter Katalin a 17. századi magyarországi nagybirtokos asszonyokról állapította meg egy, az MTA Történettudományi Intézet konferenciáján (2009. január) elhangzott előadásában, hogy az arisztokrata nők nemcsak saját családnévüket használták, hanem birtokaikat is elkülönítették. A példa alapján a 18. századi Erdélyben is hasonló sajátosságok maradtak jellemzőek.

³² A halálesetkor Csáky Kata nem tartózkodott Erdélyben.

³³ Csáky Kata első férje 1747. február 11-én, Szébenben halt meg. Patai András páter 1747. március 22-én, Nagyszombatból nyilvánította részvétét Csáky Zsigmond özvegyének és frissen megözvegyült leányának: „*A méltóságos generális, Bornemissza János halálát bánattal értetem, kivált az okból, hogy nagyságod kedves lánya, gróf Csáki Kata, oly hamar özvegységre jutott.*” Jósika hitb. lt., No. 685. Csáky Zsigmondné, Haller Kata levelei.

³⁴ Vekov Károly: Töredékek egy erdélyi család történetéből. = *Erdélyi Múzeum*, 2007, 1–17. (továbbiakban Vekov 2007.) Kászoni János őseinek mondja a Kászonimpéren lófő Csutak családot, mivel a 17. század első felében Gyulafehérvárra költöző Csutak János leszármazottait nevezték Kászoniaknak, akik az örökséget megtartották. Uo. 1–2.

apja udvari kancellársága idején, Bécsben végezte iskoláit, s ott járt egyetemre is.³⁵ Apja 1739-ben készült végrendelete értelmében az anyai örökséget kapta meg fivérével, Ignáccal együtt, ami döntően Torda, Kolozs és Hunyad vármegyei birtokokat jelentett.³⁶ Az udvari szolgálat hagyományát szimbolizálja az örökségként kapott aranylánc, amelyet apja – a végrendelet szövege szerint – akkor kapott a császártól, amikor „... deputatióban őfelségéhez expedáltattam volt az erdélyi statusoktól”.³⁷

Csáky Kata második férje, Bethlen Miklós udvari szolgálat után tért vissza Erdélybe. A férj Bethlen János erdélyi kancellár dédunokája, apja Bethlen Ádám (1691–1748), anyja Bánffy Klára, a gubernátor, Bánffy György leánya volt.³⁸ A házasságban voltak ugyan problémák, de a guberniumi és udvari kamarai tanácsosi, majd 1772-től kincstartói méltóságot viselő férj pozíciója erősítette a feleség törekvéseit.³⁹

A 18. század közepétől a Csáky leányág igyekezett Erdélyen belül jó kapcsolatokat fenntartani, s kihasználni a bécsi udvari körökhöz megnyíló közeledési lehetőségeket is. Csáky Kata férjének testvére, Bethlen Gábor udvari kancellár lett, akinek felesége, Khevenhüller Josefa nagy segítséget nyújtott lányuk, Rozália neveltetéséhez. A bécsi utazások és családi kapcsolatok is segíthettek abban, hogy Rozália, majd később az ő fiatalabb lánya, Csáky Rozália is a császárné csillagkeresztes dámája lehetett. Ugyancsak a Bethlen fivérek kapcsolatrendszere járult hozzá a kamarai uradalmak jelentős részének, így Küküllővár uradalmának és kastélyának megszerzéséhez is, amelyhez azonban egy 40 ezer forintnyi összeggel örökségéből a feleség, Csáky Kata grófnő is hozzájárult.

Csáky Kata maga is kitartó birtokszerző volt, amit a családi pereskedések és zálogosítások, szőlőbirtok vásárlások tanúsítanak. A család uradalmaiban a korszerű gazdálkodást érvényesíteni kívánó grófnő nem riadt vissza a néhány jobbágyteleknyi birtok zálogosításától, vagy kisebb szőlőföldek vásárlásától sem, ha azzal a meglévő birtoktestek működését segíthette.⁴⁰

³⁵ Uo. 16. valamint Szögi Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok európai egyetemeken*. Marosvásárhely, 1998. 515.

³⁶ Vekov 2007. 11. A szerzett birtokok jövedelmét osztották meg a fivérek: Ignác, János és a második feleségtől, Haller Borbálától született Pál egymás között. Haller Borbála Csáky István kolozsi főispánnak, Csáky Kata nagyapjának második felesége volt.

³⁷ Uo. 15. Az 1739. augusztus 31-i végrendelet szövegéből.

³⁸ A család leszármazási tábláját lásd. *A bethleni Bethlen család története*. írta Lukinich Imre, Bp., 1927. 516.

³⁹ Bethlen Miklós tisztségei Uo. 514–515. Csáky Kata életpályájáról és tevékenységéről: „*Minden örömöm elegyes volt bánattal*” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára, Debrecen, 2006., valamint Bethlen Miklósné Csáky Kata erdélyi gazdasága. In. *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. A kötetet szerkesztette Oborni Teréz és Á. Varga László, Eger, 2008. 397–415.

⁴⁰ Papp Klára: Csáky Kata birtokai, birtokszerzése. In. Uő.: *Az erdélyi Csákyak*. Akadémiai doktori értekezés. kézirat, Debrecen, 2008. 147–158.

Az apai örökség ráeső részének birtokában Csáky Kata testvérével, Borbálával együtt a birtokvagyon megőrzéséért vette fel a küzdelmet. Az örökséget gyermekeiknek: Bornemissza Annamáriának és Bethlen Rozáliának, illetve Haller Jánosnak kívánták biztosítani. Így azonban törekvéseik mindegyik esetben a férj családjának birtoknövekedéséhez járultak hozzá.

Csáky Kata egy igen kézenfekvő, s rendkívül hasznosnak ígérkező ötlettel szeretne volna a magyarországi ággal folytatott pereskedést megszakítani, s Erdélyben a Csáky nevet tovább örökíteni. Férjével együtt rávette kisebbik lányát, Bethlen Rozáliát, hogy menjen hozzá a felvidéki ághoz tartozó Csáky Antal fiához, Jánoshoz. A házasságkötést – birtokszerzési ambícióktól vezéreltetve – a magyarországi ág tagjai is támogatták. Csáky János Bethlen Rozália férjeként kolozsi főispán lett, s a reményteli házasságból három gyermek: Kata, József és Rozália született.

A kockázatos lépés azonban mégsem lett a békesség záloga. A férj lehetetlen viselkedése (az erdélyi parasztfelkeléssel szemben nemesi felkelést, fegyveres ellenállást szervezett, az uralkodó ellenben központi katonai intézkedéssel akarta a konfliktust megoldani), mértéktelen költsége és döntően a feleségével szemben tanúsított lekezelő és részvétlen magatartása oda vezetett, hogy nem sokkal apja halála után (1781) Bethlen Rozália megindította a válópert. A közel egy évtizedes folyamat nyomán a Vatikán a házasságra kényszerítésre hivatkozva kimondta a válást, amely ugyan a házastársaknak új társ választására adott lehetőséget, de ismét szabad utat adott a család két ága közötti pereskedés folytatásához is.⁴¹

Az öreg Csáky Kata grófnő abban bízott, hogy nővére, Csáky Borbála fia gyermektelenül marad, s akkor a birtokok leányaira szállnak. Haller János azonban részben keresztülhúzta számítását, mert a grófnő halálát megelőző években megnősült, s bár gyermeke nem született, hirtelen halála után a vagyon egy részét természetesen özvegye, Nemes Zsuzsánna örökölte.

Amikor 1794-ben Csáky Kata meghalt, idősebb lánya, Bornemissza Annamária egy fiúval (Jósika Miklós, az író apja) maradt Jósika Imre özvegye, a fiatalabb, Bethlen Rozália, már külön élt férjétől, de még nem tudott elválni. Három gyermeke közül elsőszülött kislányát 1791-ben a Kolozsvárt elért himlő vitte el, de talált már támogatót, s néhány év múlva új házastársat is a református Wass Sámuel személyében.

Bornemissza Annamária és Bethlen Rozália között 1795-ben történt meg a birtokmegosztás, amely jól tükrözte anyjuk gondos birtokmegtartó törekvéseit és szerzéseit. A korábban használt buzai birtokrészhez képest Bethlen Rozália jelentős uradalmakhoz jutott, s övé lett a kolozsvári ház is.

⁴¹ Anya, lánya, unokája (Csáky Kata, Bethlen Rozália és Csáky Rozália) Vázlat a három generáció történetéhez. In: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Sipos Gábor, Kolozsvár, 2008. 249–269.

*Allodiumok az erdélyi Csáky birtokon az 1795. évi birtokosztás alapján*⁴²**1. nyíl: Bethlen Rozáliáé**

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Családi ősi jószágok										
Almás ⁴³	1347	-	-	-	30	1	270	135	200	800
Nagypetri	13	1	-	-	-	-	-	-	60	60
Bábony	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Nyíres	2	2	-	-	-	-	1	¹⁰ / ₃₀	-	-
Rajk	-	-	-	-	-	-	97	-	-	-
Kökényes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Czold	19	31	8	3	-	-	23½	6	-	-
Kásapataka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rajtolc	-	-	-	-	-	-	61	14	-	-
Pusztaszent-Mihály	70	-	-	-	-	-	150	45	-	-
Bertse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sajókeresztúr	263	-	-	-	-	-	82	-	200	300
Csolnok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kajla	-	-	-	-	-	-	9	?	-	-
Középfalva	26	21	-	-	-	-	4	-	-	-
Retteg	-	-	-	-	-	-	-	-	17	53
Sárvár	20	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Szentandrás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	1762	61	8	3	30	1	697½	794¹⁰/₃₀	477	1213
Haller és Torma örökség										
Alparét	270	1	-	-	-	-	69	-	?	50
Vásárhely	27	3	-	-	-	-	8	-	-	-
Pusztáújfalu	135	2	-	-	-	-	20	-	-	-
Szovár	62	2	-	-	-	-	15	-	-	-
Jetzk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

⁴² Jósika hitb. lt. No. 631.⁴³ Dezsőfalva praediummal együtt.⁴⁴ Nyíres mellett nem önálló település.⁴⁵ Van udvarház, csűrös, veteményes és gyümölcsös kerttel, marhaakol, majorház, lisztelő malom és pálinkafőző ház, valamint kocsmá. A szőlő aljában van egy méheskert, 19 kosárral.⁴⁶ Van a Szamos vizére épült három kerekű vízimalma, valamint a lisztelő malommal egy zsilipre épült papiromalma. A lisztelő malom jövedelme 381 Mft, a papírmalomé 1930 Mft 92 dénár.⁴⁷ A Varjú hegyen, ahol a termő szőlő van, pusztá szőlőterület is maradt.

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Gyurkapataka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Felsőcsobánka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Alsócsobánka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hosszúmező	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oláhszentlászló	207	1	-	-	-	-	24	-	-	-
Összesen	731	9	-	-	-	-	136	-	-	50
Keresmény vagy szerzett jószágok										
Czold	8	3	28 ⁴⁸	3	-	-	9½	3	-	-
Somlyó mv. 1. ⁴⁹	-	-	-	-	-	-	-	-	16	200
Somlyó mv. 2. ⁵⁰	-	-	-	-	-	-	-	-	16	240
Somlyó mv. 3. ⁵¹	-	-	-	-	-	-	-	-	2	16
Zálnok ⁵²	3	2	-	-	-	-	-	-	3	30
Lüki és Kohány ⁵³	-	-	-	-	-	-	6	2	-	160 dézsma
Nagyzsombor ⁵⁴	-	-	-	-	-	-	8	-	-	-
Sajókeresztúr ⁵⁵	72	1	-	-	6	3	37	-	-	-

⁴⁸ Czoldon búza és zab földek elegyesen.

⁴⁹ 1776. október 15-én Somlyó mezővárosban Enyedi Mihálytól örökös contractusban 400 vonás forintért megvette annak szőlőjét.

⁵⁰ 1792-ben a somlyói Jordán Jánostól örökösön megvette szőlőjét 480 forinton. A szőlő alján gyümölcsfák is voltak.

⁵¹ 1792-ben Csáky Kata Kerekes Györgytől újabb szőlőt vásárolt 40 vonás forinton.

⁵² 1778-ban 2000 Mft-ért pálosi Donáth Zsigmond eladta zálnoki részjóságát Csáky Katának, amihez 1779-ben 100 Mft-ot, 1780-ban 10 Mft-ot, majd 6 Mft-ot, 1781-ben 5 Mft-ot, két köböl búzát, amely 4 Mft-ot tesz ki, s 1782-ben tíz véka búzát, amely 6 Mft-ot jelent, adott át, ami összesen 2131 Mft.

⁵³ 1776-ban Harsányi Benedekné Bíró Katalin 83 német forintot és 20 krajcárt kért kölcsön egy évre Csáky Katától. Az összeget nem fizette ki, így az 100 forintra növekedett, amely összegben Harsányi László, József és Benedek a grófnőnek Lükiben és Kohányban zálogbirtokot adott. 1778-ban ismét vettek tőle kölcsön 189 Mft és 60 krajcár értékben, majd 1778. december 28-án ismét 300 aranyat vettek kölcsön, s adták oda Lükit és Kohányt a summa lefizetéséig. Mivel az összeget a grófnő haláláig nem kapta meg, a két bihari falu birtoka örököseire maradt. 1780–1787 között Harsányi József többször vett fel kisebb kölcsönöket, amelynek összege 862 forint, valamint annak az Ábrahám nevű zsidónál lévő, 90 rénes forintot kitevő adósságát is magára vállalta. A becsüsök az összes adósságot és zálogösszeget 3515 Mft-ra tették.

⁵⁴ 1790-ben Donáth Pál a rajtolci praediumot 2100 Mft-ért és a nagyzsombori fogadót 2200 Mft-ért zálogba adta Csáky Katának, de a pusztát visszaváltotta, így csak a fogadó maradt nála.

⁵⁵ 1755. augusztus 12-én Kemény Gergelyné Bánffy Mária 4000 Mft-ért Csáky Katának adta a Doboka vármegyei Sajókeresztúron és Fellakon lévő részjóságát. 1764. augusztus 20-án Bánffy Mária ugyanerre a részjóságra még felvett 1500 Mft-ot.

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Magyar és Oláh-Fellak	15	2	-	-	-	-	3	1	20	60
Kajla ⁵⁶	16	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	114	10	28	3	6	3	63,5	6	57	706
Mindösszesen	2607	80	36	6	36	4	897	800	534	1969

2. nyíl: Bornemissza Annamáriaé

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Családi ősi jószágok										
Szurdok ⁵⁷	148	2	46	3	7	1	6	20	-	-
Szalonna ⁵⁸	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-
Kiskristolc ⁵⁹	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Nagykristolc ⁶⁰	-	-	46	-	-	-	-	-	-	-
Csobánka ⁶¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kettősmező ⁶²	10	-	-	-	-	-	6	-	200	520
Tormapataka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tóthszállás	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Luntsény	-	-	15	-	5	1	8	-	-	-
Bilak ⁶³	406	1	50	-	1	3	64	10	80	80
Magyar és Oláh Fellak ⁶⁴	79	3					12	3	140	400
Burjános Óbuda ⁶⁵	220	3	28	3	-	-	25½	4	-	-

⁵⁶ Popa Simiontól két szántóföldet vett – conscriptio nincs róla – 70 Mft-ért.

⁵⁷ A birtokközponthoz udvarház, csűröskert, gyümölcsöskert, marhaaklok, malomház, lisztelő- és fűrészmalom, pálinkafőzőház, az örmény háza és két fogadó tartozott.

⁵⁸ Egy kocsmá van, a kaszáló ugyan nagy, de „termése igen kevés”, ráadásul bizonyos szolgálattér és dézsmafizetés mellett a helybeli gazdáknak ki szokták adni gabonaföldnek.

⁵⁹ A helységben kocsmá van.

⁶⁰ Kocsmája van.

⁶¹ Egy kocsmá van.

⁶² Lisztelő malom, fogadó van.

⁶³ Udvarház, csűröskert, veteményes, gyümölcsös és vadaskertek vannak, a törökbúzát külön kertben (törökbúzas kert) tartják, lisztelő malom, pálinkafőző házak és fogadó van. A művelt szőlőterületen kívül van még egy pusztaszőlő is, a falu erdeje mellett, s a szőlő aljában gyümölcsös. A településen sokadalmat is tartanak.

⁶⁴ Kocsmá van, s a szőlőben gyümölcsös.

⁶⁵ Udvarház, csűrös-, veteményes- és gyümölcsöskert, valamint törökbúzas kert, majorház és fogadó.

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Diós	38	2	-	-	-	-	17	-	-	-
Szentmihálytelke ⁶⁶	59	1	34	-	-	-	-	-	-	-
Topaszentkirály	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádamos ⁶⁷	127	2	-	-	-	-	13	2	-	-
Balázstelke	-	-	-	-	-	-	4	-	7	33
Dombo ⁶⁸	7	2					26	-	32	205
Kintsi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oláhszentlászló ⁶⁹	58	1	-	-	-	-	22¼	2	-	-
Kékbükki praedium	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Kisfenes ⁷⁰										
Összesen:	1164	57	229	6	13	5	143 ¾	41	459	1238
Haller és Torma örökség										
Szurdok	230	-	-	-	10	-	-	-	-	-
Luntséni pr.	4	-	-	-	5	-	23	-	-	-
Kettősmező	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Brosika és Kriston pr.	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-
Szalona	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kiskristolc	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Nagykristolc	13	2	-	-	-	-	3	-	-	-
Vád	4	1	-	-	-	-	-	-	30	-
Oláhfenes	221	-	-	-	-	-	30	-	-	-
Tóthfalu	4	3	-	-	-	-	3	-	-	-
Stolna	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Kékbükki pr.	70	-	-	-	-	-	20	-	-	-
Kisfenes	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Plop és Cserkút praedium	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oláhléta	76	2	-	-	-	-	89	-	-	-
Magyarléta	48	-	-	-	-	-	2	-	-	-

⁶⁶ Fogadó és kocsmá van.

⁶⁷ Udvarház, csűrös-, veteményes- és virágos-, valamint gyümölcsöskert, marhaakol, majorház, tós hely, lisztelőmalom, ványoló van.

⁶⁸ Egy fogadó van.

⁶⁹ Csak azt vették fel, amit Csáky Kata az 1790. és 1791. évi osztásnál Haller Jánostól kapott. Jutott neki egy tiszt házhely, amit két pusztatelekből hoztak létre a falu alsó, vagyis Kisfenes felőli részén.

⁷⁰ Kocsmá van.

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Mots	608	-	-	-	8	3	225	14	-	-
Palatka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pete	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hosszúaszó	40	2½	-	-	-	-	26¼	-	-	140
Glagovitz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hosszúpatak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sárfalva	172	2¼	-	-	-	-	-	-	-	-
F. Városvize	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
A. Városvize	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Kosztcsd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ludesd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	150
N. Bartsa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen:	1560	12¾	-	-	23	-	3	483¼	30	330
Keresmény vagy szerzett jószágok⁷¹										
Vármező ⁷²	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Burjános Óbuda ⁷³	56	1	-	-	-	17	3	-	-	-
Diós ⁷⁴	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Szomordok ⁷⁵	-	-	-	-	-	-	14½	4¼	-	-
Magyar és Oláh-Fellak ⁷⁶	18	3	-	-	-	-	6	-	-	-
Középfalva ⁷⁷	14	-	-	-	3/16	3	-	-	-	-
Vizeszilvás ⁷⁸	5	1	-	-	-	-	1	-	-	-

⁷¹ A második nyíl keresmény jószágainak összege 13 821 Mft 56 dénár.

⁷² Kiderült, hogy nem ősi, hanem szerzett jószág, szárhegyi Lázár István adta zálogba Csáky Katának 1778-ban 1000 német forintért.

⁷³ A részjószágot Csáky Kata Lótsei Ignáctól zálogosította, de a conscriptiót nem találták meg, ezért nem lehet tudni, mikor és mennyiért. A zálog fele része az első nyílhoz tartozik, amennyiben a zálog összege kiderül, el lehet osztani. Van rajta egy udvarház.

⁷⁴ Dióson néhai Horváth Gergelytől, utána kolozsvári Farkas Gergelytől szerezték 5700 magyar forintért.

⁷⁵ Horváth Gergelytől szerzett jószág, van egy fogadója.

⁷⁶ 1787-ben Székely Miklós megvásárolta a portiót Kovács Józseftől, majd ugyanolyan feltételekkel, 1000 magyar forintért továbbadta Csáky Katának. Van rajta egy udvarház.

⁷⁷ 1789. november 20-án Fejérvári Miklós felesége eladta portióját 900 magyar forintért. Egy curia van rajta.

⁷⁸ 1781. március 11-én Dálnoki Péter nevű, bilaki gondviselőjéért, aki 847 Rft és 18 krajcárban liquidáltatott, Kis István özvegye kezességet vállalt, hogy amennyiben az egy év alatt nem fizet, Csáky Kata kezére adja. Mivel egyik kritérium sem teljesült, Csáky Kata perre kényszerült, a Doboka vármegye előtt lefolytatott pert a grófnő megnyerte, Kis Istvánné, Zalányi Ince Erzsébetnek a perköltséget és a liquidáció költségét kellett megadnia, azaz 1052 Mft és 76 dénárt. Egy curialis házhely van rajta.

Település	Búzaföldek		Zabföldek		Törökbúza		Kaszáló		Szőlő	
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	széna szekér	sarjú szekér	kapás	veder
Ádámos 2. ⁷⁹	3	-	-	-	-	-	3	-	-	-
Ádámos 3.	21	3	-	-	-	-	2	-	6	28
Ádámos 4.	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádámos 5.	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádámos 6.	12	2					3½		16	60
Ádámos 7.	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádámos 8.	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádámos 9.	-	-	-	-	-	-	16	2	-	-
Dombi ⁸⁰	-	-	-	-	-	-	-	-	16	80
Összesen:	145	18	-	-	³ / ₁₆	20	49	4¼	38	168
Mindösszesen:	2869	87¾	229	6	36 ³/₁₆	25	195¾	528½	527	1736

Bethlen Rozália gyermekei közül fiát, Józsefet Wass Sámuel próbálta gondos gazdának nevelni, ám ez a törekvése kevésbé bizonyult sikeresnek. Az asszonynak igen sok adósságot kellett fia után és helyett magára vállalnia, s a helyzet nem változott jelentősen Csáky Józsefnek Rhédey Teréziával kötött házassága után sem: az ifjú Csáky költekező, a gazdasághoz kevésbé értő főnemes maradt.⁸¹

⁷⁹ Ádámoson több új szerzeményről maradt fenn contractus. 1. 1793. április 19-én Gyárfás Zsigmondtól és Jánostól 700 Mft-ért a Küküllő vizén épült négykerekű malom. 2. 1792-ben az ádamosi lakosok közösségétől vásárolt kaszálóhoz (70 forint) még egy fogadót és a vámos hidat még 200 forintért „örökösön eladtak”. 3. Boér Sámuelről és Istvántól vásárolt Solymosi örökségrész, amit Csáky Kata 1791-ben vett meg 400 magyar forintért, Almási Klárától (Boér Dávidné), Almási Kától (Daniel Miklósné) és Almási Judittól (Kendi Sámuelné) ugyanebből az örökségből, 1792-ben 210 Mft-ért, valamint Solymosi Klárától egy kisebb birtokrészt 1791-ben 16 Mft-ért. 1793. június 15-én a Solymosi örökségből Szóts Ágnes és István is a grófnőnek adta el részét 35 Mft-ért. 4. 1781. aug. 17-én Csáky Kata 16 magyar forintért vett Sándor Bálinttól a Rakottya nevű helyen két szántóföldet. 5. 1786. június 7-én szintén Sándor Bálinttól az árok között nevű helyen újabb szántóföldet vett 20 Mft-ért 20 dénárért. 6. 1781. aug. 17-én Petrityevics Horváth Ferenc erdélyi főcurátor, Balázs Márton a Küküllő vármegyei esperes, Szóts János és Györgyi Mihály, az ádamosi unitárius ecclesia részéről az unitárius egyház nevében 1000 Mft-ért eladták Csáky Katának az Ádámoson lévő házhelyeket és tartozékokat. 7. 1780. november 13-án Pasztohi Sámuelné Váradi Mária 20 Mft-ért a grófnőnek eladta Körmös nevű helyen lévő szántóföldjét. 8. 1781. február 10-én Váradi Mária a száraz pataki nevezetű helyen újabb szántóföldet adott el 10 Mft-ért. 9. 1782. április 12-én, majd 1783. szept. 3-án kelt contractusok szerint Szentpáli Benjámint a küküllővári erdő mellett lévő praediális helyét adta el örökösön a grófnőnek 800 Mft-ért.

⁸⁰ 1786 július 2-án csere történt Csáky Kata és oláhlapádi Váradi István között. Váradi Ádámoson egy telket és Dombon, a Hangás nevű szőlőhegyen adott egy szőlőt a grófnőnek, az pedig adott egy hasonló colonicális sessiót Ádámoson és még 400 Mft-ot pótlásra.

⁸¹ Csáky Józsefről hasonló képet festett Jósika János, Csáky Rozália férje is, aki 1825. szeptember 16-án így írt a pozsonyi országgyűlésről feleségének, öccse szálláshelyéről tudósítva: „... pénzét által adtam neki, bizony jól esett szegénynek, ha megszorul, kifizetem én, de előre nem mondom, mert ösméred ötet...” Jósika hitb. lt. No. 415.

A fiatalabbik lány, Csáky Rozália a Jósika rokonság másik ágához tartozó Jósika Antal kolozsi főispán fiához, Jósika Jánoshoz ment feleségül. Nyolc gyermeket szült, akik közül három fiú és három lány érte meg a felnőttkort.⁸²

A családi birtokok, ahogyan azt az 1795. évi birtokosztás mutatta, a hagyományok alapján nagyjából az özvegyeknél maradtak. Az 1820. évi ún. Cziráky összeírás igazolja és pontosan jelzi ezt a sajátosságot.⁸³ Míg ugyanis Wass Sámuel özvegye, Bethlen Rozália a birtokok több, mint kétharmadával rendelkezett, Rozália lánya csak Buza részbirtokát, s fia, József is a csak a birtokok kb. 30%-át kapta meg.⁸⁴

*Gr. Wass Sámuelné Bethlen Rozália birtokai
(1820)*

Megye	Jobbággy	Zsellér	Házatlan zsellér	Beltelek bécsi mérő	Szántó hold	Rét hold
Kolozs:	455	20	8	1560,25	1877,375	1149,765
Belső-Szolnok:	17	-	-	24,75	102,5	47
Doboka:	162+22	12+13	7	482,875	1645,75	803,375
Összesen:	634+22	32+13	15	2067,875	3625,625	2000,14
	71%	86%	65%	74%	62%	70%

⁸² Jósika János (1778–1843) fiai: Sámuel (1805–1860), Lajos (1807–1891) és János. A lányok közül Antóniát és Josephát említi Csáky Rozália gyászjelentése (ők tehát a felnőttkort elért lányok voltak, Josepha már hamarabb elhunyt, mint anyja, neki gyermekei lehettek ott a búcsúztatáson), Druzsina neve pedig egy 1822. június 28-án, Bécsből írott levélben szerepelt: „Kis Drusinát ölelem.” 1824 november 2-i levelében az utóirat: „Jankót csókolom”. Uo. Jósika hitb. lt. No. 552. Két gyermekük meghalt – Antal hatévesen 1810-ben, Rozália háromévesen, 1811-ben –, őket a jezsuita templomba temették. Sas Péter: *A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai*. Lymbus, Magyarástudományi Közlemények, 2007. 168. (továbbiakban Sas P. 2007.)

⁸³ Takács Péter: Kolozs vármegyei parasztvallomások 1820-ból In. *Források Erdély történetéhez 6/A. és 6/B.* Debrecen, 2006., Besze Tibor: Jobbággyélet az Egregy és az Almás vidékén 1820-ban. In. *Acta Academiae Pedagogicae*, Nova Series tom. XXXIV., Sectio Historiae, Redigunt Tibor Besze, Antal Miske, Eger, 2007. 169–193., Sonkoly Gábor: Vásárok, vásárcörzetek és városok Erdélyben 1820-ban. = *Korall*, 2003. 11–12. 163–183. A közölt összesítések levéltári forrásai MOL F 52, Az 1820. évi összeírás (Conscriptio Czirákyana): Doboka vármegye 25692–25695 tekercek, Belső-Szolnok vármegye 25695–25699 tekercek.

⁸⁴ A táblázatban a + utáni szám az összeírt deserta telkeket jelenti.

*Csáky József birtokai
(1820)*

Megye	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér	Beltelek bécsi mérő	Szántó hold	Rét hold
Kolozs:	59	2	-	163,75	395,25	212,125
Belső-Szolnok:	62+4	1	3	193,625	535,375	234,75
Doboka:	113+5	2+7	5	303,375	1023,625	320,25
Összesen:	234+9	5+7	8	660,75	1954,25	767,125
	26,2%	14%	35%	24%	33%	27%

*Jósika János nevén (Csáky Rozália birtoka)
(1820)*

Megye	Jobbágy	Cenzualista	Zsellér	Házatlan zsellér	Beltelek bécsi mérő	Szántó hold	Rét hold
Doboka (Buza)	25	2	-	-	49	312,625	93,875
	2,8%				2%	5%	3%

*Bethlen Rozália és gyermekei birtokai összesen
(1820)*

	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér	Beltelek bécsi mérő	Szántó hold	Rét hold
Mindösszesen	893+31	37+20	23	2777,625	5892,5	2861,14

A testvérek csak anyjuk halála után jutottak az örökséghez, s Haller Jánosné halála után a Csáky örökség nála lévő részéhez (A megosztást az alábbi táblázat mutatja.). Csáky Rozália ekkor kapta meg Csákigorbó birtokát, amelyet jelentősen fejlesztett. A művelt, képzett és tájékozott asszony rokonával, az író Jósika Miklóssal közösen cukormanufaktúrát alapított, amelynek ötlete, a szervezés és üzemeltetés oroszlánrésze azonban az ő feladata maradt.

*Szántóföldek megoszlása
az 1826/1827. évi birtokosztás alapján*

1. Almási nyíl⁸⁵: Csáky Józsefé

Település	Allodiális				Colonialis			
	Minden évben		Váltólag használható		Minden évben		Váltólag használható	
	jugerum	öl	jugerum	öl	köböl	véka	köböl	véka
Nagyalmás és dezsőfalvi praedium	89	1396	539	170	-	-	1272	2
Nagypetri	-	-	18	1474	-	-	139	1½
Magyarvalkó	-	-	-	-	-	-	17	
Bábony	-	-	1	400	-	-	78	3
Nyíres	-	-	47	890	5	1	552	2½
Kökényes	-	-	-	-	-	-	174	½
Czold	-	-	-	-	3	2	177	½
Kásapataka	-	-	-	-	2	-	162	1½
Rajtolcz	-	-	-	-	20	3	409	½
Bercse	-	-	-	-	2	-	523	1½
Szamosfalva	37	385	39	1093	-	-	96	1
Dezsméri és pusztaszentmiklósi praedium	29	29						-
Dezsmér	-	-	-	-	-	-	159	-
Sobok	-	-	-	-	1	1	70	-
Pusztaszentkirály	-	-	-	-	6	½	53	4½
Összesen:	156	210	646	827	40	3½	3885	3
Az össz. %-ban	19%		81%		1%		99%	

⁸⁵ Fond Jósika, No. 658. 1 jugerum = 1 hold = 1600 négyszögöl, 1 köböl = kb. 1 hold = 4 véka, 1 véka = 400 négyszögöl

2. gorbói nyíl: Csáky Rozáliáé

Település	Allodiális				Colonialis			
	Minden évben		Váltólag használható		Minden évben		Váltólag használható	
	jugerum	öl	jugerum	öl	köböl	véka	köböl	véka
Pusztaszentmihály	-	-	151	639	-	-	1238	17
Magyarvalkó	36	1082	42	1544	-	-	17	-
Dezsmér és Pusztaszentmiklós	29	29	1	1595			283	1
Oláhszentlászló	20	1534	111	918	-	-	932	3½
Magyaróság	-	-	-	-	-	-	294	2½
Kékbükk	2	81	110	407	-	-	-	-
Sütmeg			2	600	-	-	-	-
Sobok	-	-	-	-	-	6	91	1
Pusztaszentkirály	-	-	-	522	1	5	52	2
Dak	-	-	20	1387	-	-	314	2
Hidegkút	-	-	-	-	14	-	55	-
Sajókeresztúr	52	2018	134	657	84	-	255	3
Kajla	-	-	28	198	-	-	462	1
Sárvár	2	1063	16	1288	-	-	19	2
Sajószentandrás	-	-	-	-	16	-	36	2
Középfalva	24	167	12	1385	-	-	443	2
Gorbó	30	1000	326	1400	57	2	615	1
Salamon	-	-	-	-	34	-	400	3
Bányika	-	-	1	1500	2	½	170	4½
Összesen:	199	574	961	1240	211	1½	5687	3½
Az össz. %-ban	17%		83%		3,5%		96,5%	

Csáky Rozália birtokai fiaira: Samura a későbbi udvari kancellárra, Lajosra, Tor-da vármegye majdani főispánjára és Jánosra, a későbbi tábornokra maradtak. A Csákyak kolozsvári házát, amelyet Csáky Katáról Bethlen Rozália, majd Csáky Rozália örökölt, a szomszédos Jósika házzal összeépítették, majd egy második emelettel megemelték, így jött létre a szobrokkal, s a két család címerével díszített Csáky-Jósika palota, amelyet az utókor már csak Jósika háznak ismer.⁸⁶ Az

⁸⁶ Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842. közléteszi Murádin Jenő, Bp., 2008. 10. Josef Hofreit képén a sarokhoz közeli, szobrokkal és oszlopokkal díszített ház volt a Csákyaké, s lett a Jósika családé.

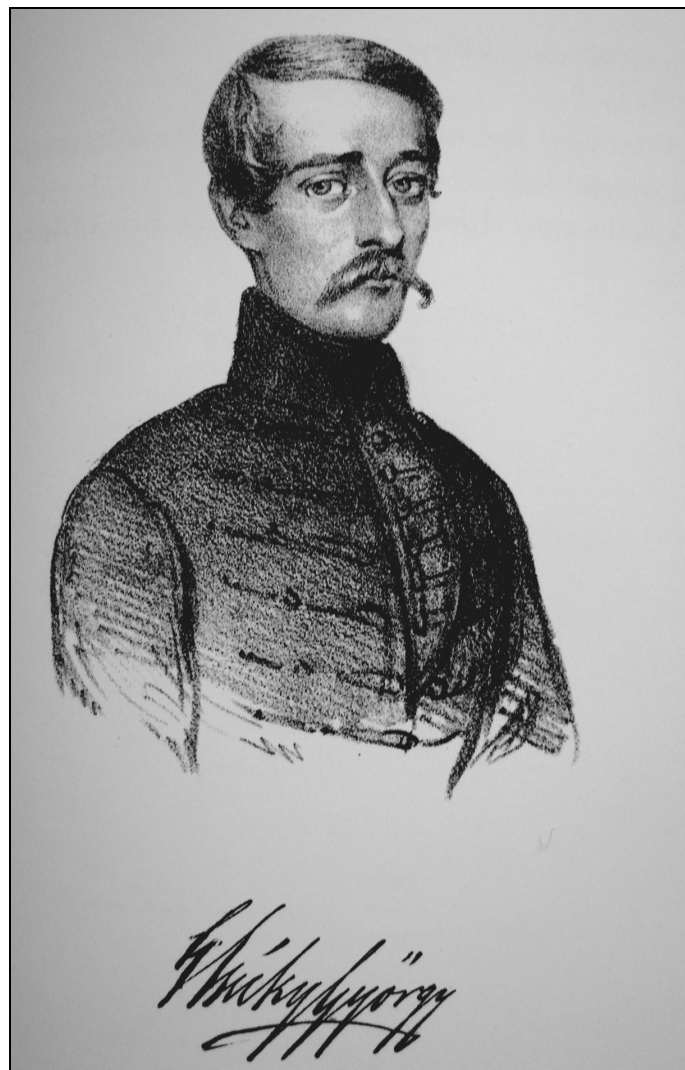
erdélyi Csákyak birtokai nagyobb részben így lettek Bornemissza Annamária fia révén Jósika Miklós, Bethlen Rozália lányának, Csáky Rozáliának fiai révén Jósika Samu, Lajos és János leszármazottaié, s alapozták meg a Jósika család tekintélyét a 19. századi Erdélyben. A Kolozs megyei Almás kúriáját Csáky József fia, György leszármazottai örökölték, ami azonban csak töredékvagyon maradt.

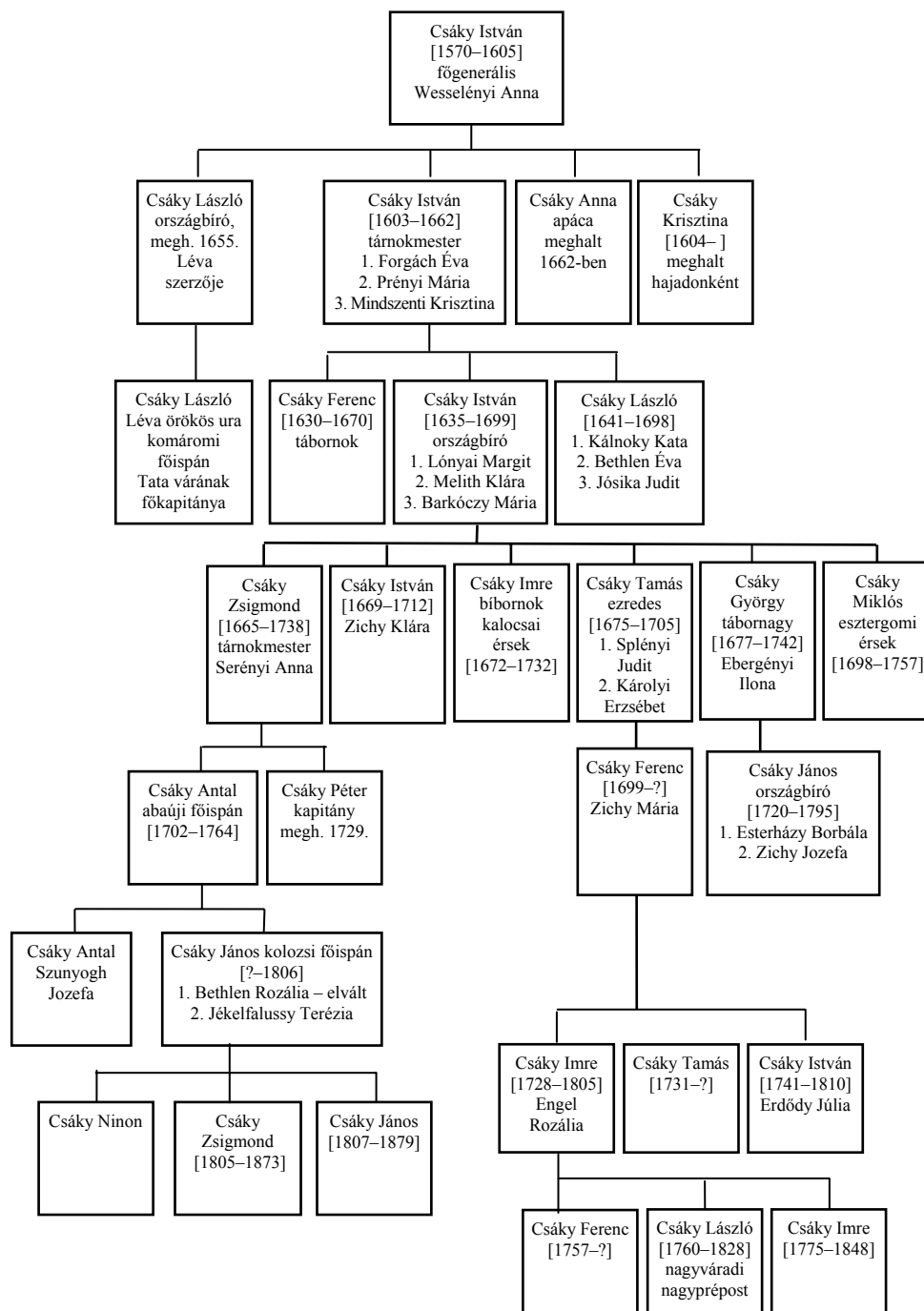
A házasságok révén így jutottak a Csákyak 18. századi birtokgyarapításai a leányág minden törekvése ellenére többségükben a rokon családok kezére. Csáky Kata ötlete azonban a kudarc ellenére figyelemre méltó, hiszen a család nevét mégis a két ági házasságból született fiú, Csáky József vitte tovább. Az ő fiát, Csáky Györgyöt (1817–1890) örököltette meg könyomaton a Jósika fiúkkal és apjukkal, Jósika Jánossal együtt az országgyűlési követek rajzolója: Szatmári Pap Károly az 1842. évi kolozsvári országgyűlésen.⁸⁷

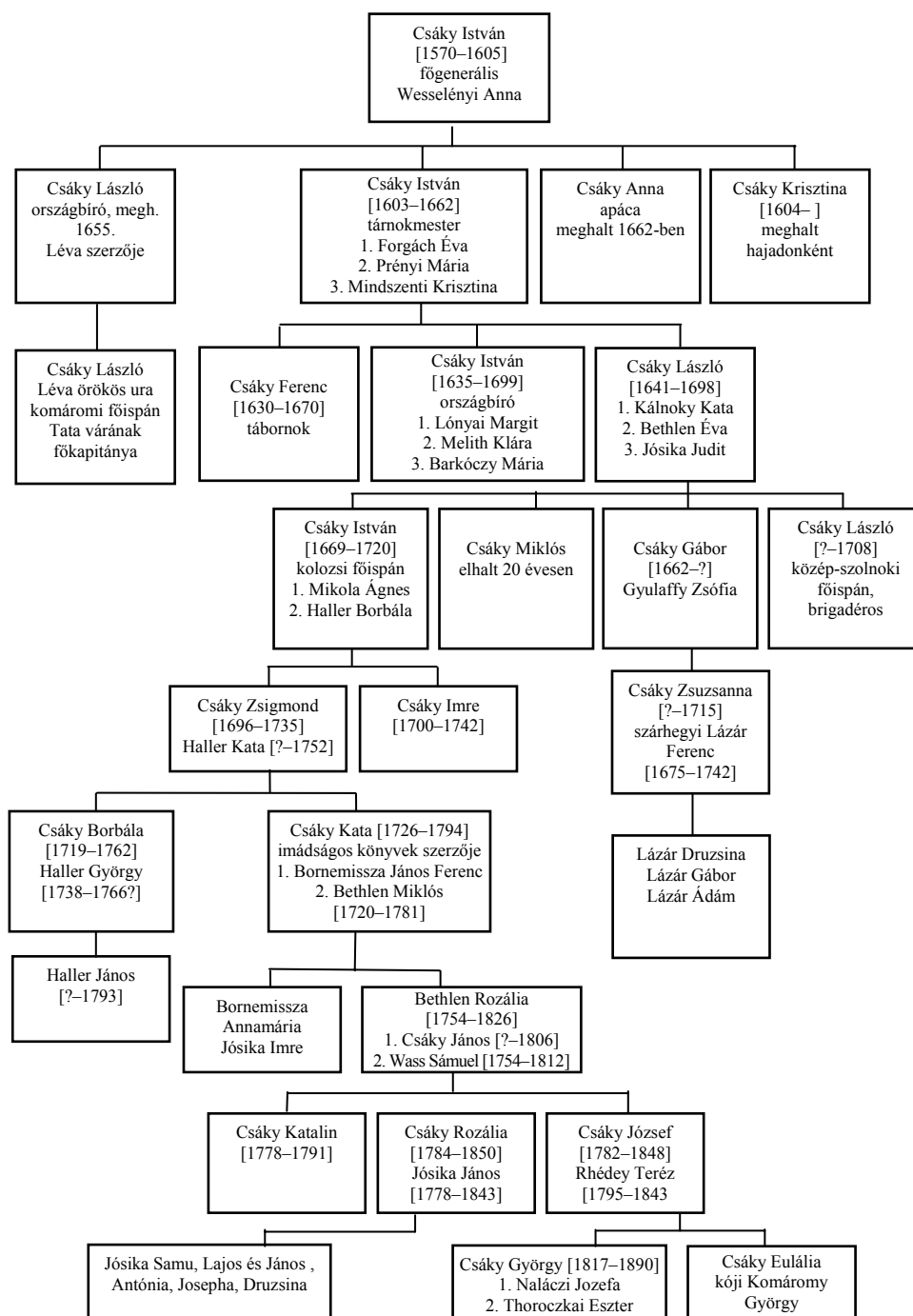
*Josef Hofreit: Kolozsvár főtere a 19. század elején
(olaj, vászon, 45x61,2 cm, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár metszetgyűjteményében)*

⁸⁷ Uo. 46–47. (Jósika János), 68–69. (Jósika Lajos), 86–87. (Jósika Samu), 162–163. (Csáky György) A váralmási birtokos Csákyról ugyan azt írja, hogy családja Hunyad vármegyéből származott, a születési évszám (1817) és a keresztszegi előnév azonban igazolja, hogy ez téves információ: a család a Bihar vármegyei Körösszeg helységről nyerte előnevét, s az 1827. évi birtokosztáskor Almást megszerző Csáky József és Rhédey Terézia fia volt az a György, aki a Kolozs vármegyei Nagyalmás, vagy Váralmás birtokosa.

A Csákyak leszármazási táblája – Magyarországi ág

A Csákyak leszármazási táblája – Erdélyi ág

EGYED EMESE

KENDILONA. A TELEKI-UDVAR A 18. SZÁZADBAN *

*„Kedves Patakornak épülő völgyében
Maga lakni szokott tsendes szegeletben
Szívet erősítő liquoros helységben
Verseim jussanak jó Kegyességében.”¹*

A sorok a Szamosba ömlő Lóna patakra utalnak, az épülő völgy a bizakodás metaforája egy olyan régi településen, amely sok bajt látott, de ahol 1761 Katalin napján új korszak kezdetében reménykedhetett a birtok ura, széki Teleki Ádám. Övé lett végre a sokáig perelt Kendilóna, irigyei ellen biztonságban látta magát, még szeretett anyja, vajai Vay Kata élt, sőt erőben volt (neki szólt a verses közsöntő), feleség is volt a háznál (a harmadik), a nemesi udvar népes volt (saját és az udvarban nevelkedő gyermekek, gazdatiszt, tanító), de a legnagyobb esemény, hogy fiát várhatta haza külföldi akadémiákról!

HOGY IS LEHETNE...

Egy település irodalomtörténetének megírása nem új keletű találmány, általában a városleíró művek a hely szellemi teljesítményének is szentelnek fejezetet; a nagyvárosok, mint Kassa, Pozsony, Pest-Buda, Várad, Kolozsvár ilyen szempontú bemutatása mellett érdekes könyvek szólnak Marosvásárhely, Tokaj, Balatonfüred irodalmi életéről is. Eseményszámba ment ebben a műfajban Kerényi Ferenc *Pest vármegye irodalmi élete* (1790–1867). Bp. 2002. programjelző könyve megjelenése.

A kendilónai Telekiek levéltárának egységeiből felidézhető az erdélyi nemesiség egy jellemző csoportjának (a református főnemességnek) vidéki élete a 18. században: az igény a családtagok számontartására, a jó viszony kialakítására és fenntartására a család közelében élőkkel. A család ismertsége a 18. századi Erdélyben mindvégig megfigyelhető jelentősége némileg nő is az 1770-es évektől. A különböző szöveges források összehasonlító vizsgálata, a társadalom helyi életének lenyomataként való tanulmányozása a tudás új fajtáival való szembesülés

* A tanulmánynak egy erősen rövidített változata megjelent a Korunk 2009 októberi számában.

¹ Teleki Ádám versének ajánlása – anyjához, Vajai Vay Katalinhoz. Kolozsvár, Egyetemi könyvtár kéziratára, Elegyes versek gyűjteménye. Ms 2991/444. 17

formáira is rámutat; az elutasítás, az asszimilálás, a kevésbé feltűnő megvalósulása-jelenléte módozataira. A 18. század irodalmáról eddig kialakult ismereteink sokkal inkább kapcsolódnak az intézmény- és iskolatörténeti kutatásokhoz, mint a nemesi családok rezidenciáihoz. Újabban azonban egyre jelentősebb kutatási eredményeket hoznak; részben az új lendületet vett életrajzi kutatások (és ekkor egy-egy szerző története irodalmi művek létrejötteként, hatásának keretévé válhatik, példa lehet erre Bethlen Kata, az emlékiró élettörténetének tanulmányozása), részben pedig a lokális vizsgálatok, könyvtár-rekonstrukciós kísérletek vagy a történeti tanulmányok.

Kendilóna ilyen megközelítése nem egy hipotézis nyomán született, hanem a 18. századi erdélyi magyar nemesi családok írásos hagyatéka olvasásából következett, egyre határozottabb és egymást megvilágító jelentésekkel. Az írás használatának és a nyilvános megszólalásnak korabeli szokásaira művelődés- és családtörténészek, filológusok munkái adtak támpontokat;² az alkalmi műfajok, a szorosan a családok életéhez kapcsolódó szövegek egyre nagyobb különbségeket tettek nyilvánvalóvá az egyes azonos nevű szereplők között (a 18. századi Erdélyben több személyt is jelölő Teleki Ádám, Pál, Sámuel, Domokos, László, József, Kata, Anna, Wesselényi Zsuzsanna, Kata, Mária...) és kezdett érthetővé válni, miért küldött annyi kérdést *Erdélyi levelei* kapcsán Kazinczy Ferenc erdélyi ismerőseinek, miért tartotta végtére fontosnak, hogy ne csak a maga számára tisztázza a Teleki család történetét.³ A kisvilág alakjainak (szerzőknek, hivatkozott személyeknek, megszólítottaknak) mint identitásoknak, de legalábbis mint egy összefüggő történet szereplőinek elkülönítése nélkül (és e kutatási fázis vagy inkább fordulat előtt) bizonyos összefüggések nem tárultak volna fel.

A felvilágosodás sokféle jelentése közül azt tekintem e nyomok megszólaltatására leginkább alkalmasnak, amely a tanuláshoz, a személyiséghez, a világ (jelentéseinek) pluralitásához kapcsolódik.

A település gazdái a 16. században származtak a Kendi családból. A Telekiek tulajdonába a 17. század végén került. Ha útja vesztett is fontosságából, a hely (Kendilóna, románul Luna de Sus, Kolozs megyében, Iklód és Doboka között) megvan, áll a karcsú református templom, amelyet 1727-ben szenteltek fel és a mennyezet festett stukkódíszén a patrónusok neve is olvasható (Teleki Pál, Vay Kata). A Széki Teleki és a Wesselényi címerből ihletődött, mészkőből faragott díszkapu (az egyszarvú és a szirén alakjával) viharvert kissé, de még emlékeztet

² Klaniczay Tibor: *Beszámoló a román népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról* (*Adalék kéziratok énekeskönyveink történetéhez*) különlenyomat, Kolozsvár Egyetemi könyvtár 431971, kiemelném továbbá Tonk Sándor, Csetri Elek, Kiss Gyöngy, Sipos Gábor, Pál Judit Erdélyre és e korszak művelődéstörténetére vonatkozó tanulmányait.

³ Kazinczy Ferenc: A hajdan *Garázda*-, ma már *Teleki*-ház, leágazása. Kassa, 1831.

ifj. Teleki Ádám⁴ Wesselényi Máriával kötött esküvőjére (1766). A templom körül koporsó formájú címeres, feliratos sírkövek jelzik a család valamikori tekintélyét, és az emléktábla a templomban azt hirdeti ma is, hogy a család véglegesen tulajdonosa lett a kendilónai birtoknak. Sőt, a református templom harangjainak felirata is a 18. századba visz vissza és a család egyháztámogató szokását jelzi, az egyházi klenódiumok szintén. Megvan a lelkészi lak is, amelyet Teleki Pál és felesége építtetett. A kastély a 20. században többször cserélt gazdát, átépítették, jelenleg rehabilitációs központ van benne. A falu lakossága nem éri el az ezret, ebből a református lelkész hívei közé alig több, mint egy tucatnyian tartoznak. A politikai és társadalmi változások következményeként a községben magyar lelkészeket öltek meg, de ez a (magyar művelődéstörténeti) felejtésnek csak egyik lehetséges magyarázata.

A HONVÁGY MESÉJE

Korszakhatár a család irodalomtörténetében a *Cid*-fordító Teleki Ádám lányának szentelt homágium (Pest, Trattner Mátyás 1801), számunkra most a benne említett emlékkép bír jelentőséggel. Széki Teleki Mária, gróf széki Teleki Lászlóné 1800-ban gyors lefolyású betegségben hunyt el, válása után néhány hónappal. Férje temettette el, de nem a család valamelyik erdélyi temetkezőhelyén (például Gernyeszege, Sárdon vagy az asszony családját tekintve Kendilónán), hanem Szirákon. Hívott ugyan a hozzátartozókkal erdélyi papokat is a szertartáshoz, de felkért előadóinak (a szerzőnek⁵) sorát tekintve érezhető, hogy ő már magyarországi, főleg pest-budai életre rendezkedett be. Mondhatni, az erdélyi zártabb világból ő maga hamarabb eltávozott (gyakorlatilag apja, a Voltaire-rel vitázó Teleki József halála, 1796 után), funkciókat vállalt, aztán elhunyt feleségét mint szimbolikus szereplőt is Erdélyen kívül „deponálta”. A nyelvújítással kapcsolatos tudományos életbe így kedve szerint bekapcsolódhatott, költészeti munkásságával is nevet szerzett magának a magyar olvasók sorában. (Kissé általánosítva a kérdést, ezt a „kitörést” látjuk évekkel később Schodelné Klein Rozália vagy Gyulai Pál döntésében.) Elhunyt felesége, Teleki Mária emlékezetét többteteles könyvvel (magyar és német nyelvű temetési prédikációkból, versekből álló szerkesztménnyel) kívánta megörökíteni, a kiadványt maga látta el bevezetővel, és írt is bele egy ballada-szerű látomást tartalmazó, némileg mentegetőző verset. A nyomtatásra szánt gyászsmű, *A Teleki Mária sírhalma* fikció-volta többszörösen érezhető Teleki László siratójában. Egy lábjegyzetben azonban – kiszólva

⁴ Az azonos nevű apát és fiát e helyre és időre vonatkozóan a tanulmányban id. és ifj. Ádámként különböztetjük meg. Az ifjabb Corneille *Cid*-jének fordítója és kiadója (Kolozsvár, 1773).

⁵ E sorban Báthori Gábor, a pesti református eklézsia papja és a Dunán innen superintendens jegyzője mellett egy német vers szerzőjeként Schedius Lajos neve említhető.

mintegy *furor poeticus*ából, állításai igazságértékét a konkrét hely-idő-szereplő-cselekmény információval hangsúlyozva – a következő történetet osztja meg a megözevegyült szerző a könyv által teremtett új nyilvánossággal:

„A Copulátatásunk Erdélyben, a’ Lonai Templomban esett meg, a mellynek alatta a’ Néhai Ipam Lineaájának kryptája vagyon: és ott is a helyly úgy kiválasztatott; hogy egyenesen a’ néhai Napám teste felett állottunk azon Szent és Nevezetes Czérémonia alatt. Igen érzékeny, és szívre ható környülállás volt ez.”⁶

Felidézte, megörökítette tehát választotta e valamikori, szokatlan kérését (hogy tehát jegyesével anyja koporsója fölött álljon, amikor kimondja a házassági eskü szövegét). A nyelvnek – sőt hagyománycselekvésnek – nem jogi, hanem metafizikus funkciója érvényesült ebben a kívánságban. (Teleki Mária tizenöt éves volt anyja, Wesselényi Mária elhunytakor. Ekkor elárvult kishúgát, Annát ő nevelte fel.) Teleki László metalepszise alkalmat ad az olvasónak hogy tapasztalatot szerezzen az elhunyt utolsó életidejéről. Intenzívebb és kifejtettebb része ez a versnek, mint ami a halotti prédikációkban vagy búcsúztatókban szokásos volt.⁷ A költemény szerzője csak látszólag veszi fel a prédikátorok igehirdetői köpenyét, igenis, van szerzői fellépése, saját kapcsolódását is hangsúlyozza a család kendilónai, szimbolikus központjához, amint azt már megtette 1798-ban, elhunyt apósát méltató versében.⁸

A temetés szöveghagyományát a korszakra vonatkozó magyar irodalomkutatás stílustörténeti, témátörténeti megközelítésben részben beépítette korpuszába. Mivel azonban a magyar irodalomtörténet diszciplináris kibontakozása – a 18. század végén és a 19. században – erősen kapcsolódik az iskolai, sőt világi iskolai tevékenységhez (nyelvtanítás, állampolgári nevelés), a temetés költészetének és általában szöveges világának tanulmányozása a néprajz majd az antropológia kutatásai irányából inspirálta az irodalomtörténeti – ezen belül retorikai, eszmétörténeti – kutatásokat. Kecskeméti Gábor (főleg 17. századi anyagra épülő) prédikáció-tipológiájában az irodalmi elvek történeti vizsgálatát retorika-történetiből komplex kommunikációelmélet-történeti nézőpontúvá szélesíti, ezt követve az utalások bonyolult rendszerében a település jelölőire figyeltem fel, és mint koherencia-teremtő elvvel tekintettem át a család írásos hagyatékának egy, az iroda-

⁶ Teleki László: Egy jó asszony képe, mellyet néhai gr. Széki Teleki Mária elfelejthetetlen emlékezetű felesége áldott hamvainak tiszteletére férfi érzékenységgel felemelt. Trattner Mátyás, Pest, 1801.

⁷ A műfaj magyar nyelvű monográfiáját Kecskeméti Gábor készítette el. Kecskeméti Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1998. (Historia Litteraria, 5). (továbbiakban Kecskeméti 1998.)

⁸ Teleki Lászlónak Teleki Ádám emlékére írott nagyszabású poémájára a továbbiakban visszatérek. A családhoz való tartozás itt a temetkezési hely megválasztását és a gyermekek fölötti gyámság jogát jelentette.

lom tágasabb fogalmába illeszthető részét.⁹ A család fogalmat is tágítani kell azonban: érvényes jelentésébe bejárók és pártfogoltak, atyafiak és ismerősök is egyre inkább beletartoztak, és ez a szövegek érvényességére még inkább vonatkozik: Kendilóna a nyilvánosság lehetősége volt, és nemcsak a család egyes tagjai számára.

Az újesztendő megünneplése a néprajzi kutatások szerint sajátos formát örzött meg Kendilónán. A család ilyenkor nemcsak tárgyi ajándékokat osztott a birtokgazdaság munkásainak és a családhoz valamilyen módon kötődő személyeknek, hanem verses köszöntők is születtek.¹⁰ Olvasva a család hagyatékában fennmaradt köszöntőversek sokaságát, összefüggést látunk a nemesi család által sokáig fenntartott szokásrend (a mai köznyelv szavával élve a család „nyílt napjai”) és a falu népének a 20. század elejéig eleven szokásai között (ahogyan a néprajzkutatók által oly eredményesen vizsgált falusi lakodalmak dramaturgiája visszavezethető a nemesek látványos-nyilvános lakodalmi ünnepélyeire). Nem a kéziratos énekeskönyvek „perifériáját” sejtem Kendilónán, bár az ott megőrzött versek nagy része műfajilag e kategóriába sorolandó, hanem egy teljesebb, komplexebb íráshasználat világát. Jelentős volt a könyvtár és folyamatos volt a (nemcsak gazdasági) írott-nyomtatott szövegekkel való foglalatosság. Id. Teleki Ádám újságolvasó ember volt, német nyelvű újságjaiból mutatóban ma is van néhány példány a kolozsvári Levéltár kendilónai Teleki anyagában.

MIRE EMLÉKSZIK A HELY?

Epithalamium in honorem nuptiarum spectabilis et magn. dni Wolfgangi Kovachoczy, cancellarii es consilarii ill. principis Transylvaniae etc. Claudiopoli a. d. 1593. – Sepsiszentgyörgyi András verse – (Egyetlen példánya a gr. Teleki-könyvtárban Maros-Vásárhelyt.) Jeles lakodalmi esemény volt, de rövidesen Kendi Krisztina elárvult, majd meg is özvegyült. Lakodalmi nyomtatványok és köszöntő versek is jelzik a hely jeles napjait: ifj. Teleki Ádám és Wesselényi Zsuzsánna lakodalmát (1728) Verestói György,¹¹ Teleki Ádámét Wesselényi Máriával (1766) a fiú apja örökölt meg, de két évvel korábban lányát is ilyen verssel üdvözlötte (Teleki Kata Dobokára, Rhédey Farkashoz ment feleségül). Ez utóbbi lakodalmába hiába hívták Bod Pétert (levélben mentette ki magát), de a mezőségi köznemes Rettegi György emlékiratában sejteti a multság esemény-voltát: „Az őszszel a Teleki Ádám úr leánya lakodalmában (mivelhogy az ő anyja s a Teleki

⁹ Kecskeméti 1998.

¹⁰ Kallós Zoltán szíves közlése Kolozsvár, 2006. október.

¹¹ Verestói György: Magyar versek, melyeket temetési és lakodalmi különböző alkalmatosságokra írt volt... Mostan pedig a versekben gyönyörködőknek kedvéért össze szedettek, és együtt kiadattak. Kolozsvár, 1772. című könyvében is olvasható.

Ádám úré egytestvérek) ott volt [értsd Dujardin], s egy nagy széles kard volt az oldalán, melyet nem oldott le mikor táncolt is.”¹²

Fia lakodalmán ezt írja id. Teleki Ádám:

„(...) Boldog ország a’ melly bővős Tudosokkal,
Tanult, s experiált, szép drága ifjakkal,
Igazság ott fénlik kívánt áldásokkal
Egy mást kedveltető mulatozásokkal
Illy igaz Hivekkel Ország dicsekedik
Hól drága ifjakkal ragyog, és tündöklük
Készült bölcseséggel vigan bővölködik
Rendes szép Nymphával meg is párosodik.

Igy édes fiamat ajánlom Hazámnak
Két magyar nemzetből álló szép Országának
Régi nemességgel fénlő Oszlopoknak
Ottan igazgató Hiv Patronusoknak...”¹³

Teleki Ádám elképzelése megfelelt Bod Péterének, amennyiben a nagy műveltséget és utazásokban tapasztalatot szerzett majd hazájában családot alapító ifjában látja az ország jövője garanciáját (ez a minta jelenik meg Bessenyei György *Tariménes utazásában* is).

FÖLJEGYZÉSEK

Teleki Pál külföldi akademizálásáról jelentős kutatási eredmények születtek (különösképpen a szegedi egyetem régi magyar irodalomtörténész kutatóinak köszönhetően).¹⁴ Fia, unokája (a két Ádám) alakja az irodalom történetében kissé egybemosódott, gyakran egy szócikk jut a lexikonokban és névmutatókban a generálisnak és a *Cid*-fordítónak.

Id. Teleki Ádám (1703–1769) többféle naplót vezetett. Az 1744-es naplók bécsi ügyintéző expedícióját tárgyalják. „Anno 1744 Die 9na Junius érkeztem bé Bécsben és szállottam a Landstraczban az Aranyos Angyalhoz”. Két nap múlva:

¹² Rettegi szerint Gyulatelkén gazdálkodott, apja francia óbester volt. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. (Kiad. Jakó Zsigmond) Bukarest, 1970. 186.

¹³ Kézirata: Kolozsvár, Egyetemi könyvtár Ms 4639.

¹⁴ *Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Szeged, 1980. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 6., Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700. Összeállította, utószó: Font Zsuzsa, Szeged, 1989. Fontes Rerum Scholasticarum III.

„Délután Schönbrunnban Felséges Asszonyunk kegyelmes kezét meg csokoltam, és a Felséges Corregensnél audientian voltam”. „Voltam Camerae Referendarius Fekete urammal”, „Kétszer voltam Rimanoczi urammal és Groff Bethlen Gábor urammal. Az után Schonbrunnban Felséges Király Asszonyommal igen privattissima Audientiam volt (Doboka vármegye fő ispánsága iránt valo Solicitationat declaralva).”¹⁵ A kiszólások, az ügyintézés lelkiismereti aspektusa egy szolidáris olvasót is feltételeznek. Június 25-én jegyzi fel: „NB Sok Argumentumimat pennára nem tehetem, mellyeket itten keserves szívvel declaraltam ... Minden particularitásokat pennara nem tehetek, de az egy Felseges Nehai Carolus Csaszar előtt tett absolutiomnak artatlansagan kívül soha is olyan szerentsém nem volt.” Versbeszéde magyarosabb, képgazdagabb. Napi följegyzésein érezhető a jogi képzettség, egyszersmind a magyar szakmai nyelvezet hiánya.

Vannak verses naplói is, azok részletezőbbek, könnyedebbek és erős érzelmi telítettségűek. Id. Teleki Ádám töredékes – valójában inkább végtelen – naplóversei a családi viszonyok megerősítése mellett önelemző, helyzetértékelő, titokfejtő jellegűek. Különösen érdekesek második feleségéhez szóló, illetőleg házasságukat elemző régi stílusú, négyverses versei:

*„Tizennegyedfél tölt vele szám esztendő
Mellyekben sok miatt történt gyészos idő
Kedvetlen mostoha vélem veszekedő
Kevés nap is mult el - - többire volt meddő.”*¹⁶

A hiábavalóság árnya az id. Teleki Ádám tetteire gyakran rávetül. Bethlen Kata későbbi férjével, Teleki Józseffel egy időben végzett hallei tanulmányai során kap ugyan diplomát, de apja elégedetlen tudományos és nyelvismereti haladásával.¹⁷ Bizonyára Font Zsuzsának van igaza, amikor Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király drezdai udvarába való tovább utazásukat nemcsak a nyelvismeret, hanem a tudományos ambíció hiányával is magyarázza.¹⁸

A család férfitagjai gyakran hosszasan hiányoztak az udvarházból nemcsak a több részben fekvő birtok, hanem a hivatalviselés miatt is. Keltezetlen (körülbelül 1720-as években írt) verse id. Teleki Ádámnak éppen Kolozsvárt nevezi ki a vágyak városának:

¹⁵ Kolozsvár Egyetemi Könyvtár, Ms 993.

¹⁶ Kolozsvár, Egyetemi könyvtár Ms. 729.

¹⁷ „Halaban is az időt tellyesseggel haszontalanul töltöttetek ne cin Scientiis nec in Lingvis, többire semmit sem tanultatok.” MTAK Mf. 148 Teleki Pál fiának, Kendilóna, 1723. június 27, idézi Font Zsuzsa 150.

¹⁸ Font Zsuzsa 15.

„*A helly hol van szivem,
Kolosvar.*”¹⁹

1755-ben a kolozsvári református kollégiumban készíti ifj. Teleki Ádám bölcs mondásokat, definíciókat katonás rendben sorjázó olvasmányos holmiját, a *Diariumot*.

*Diarium in quo selectiores et potiores rerum definitiones aliaque notatu digna ex recentioribus collecta authoribus continentur. Opera ac industria Junioris Adami Teleki de Szék incepta anno 1755. Claudiopoli Trans. in Collegio Ref.*²⁰

Itt jegyezzük meg, hogy ifj. Teleki Ádám *Cid*-fordítása előszavát nem Kendilónán keltezi, hanem Somkúton.

Leveleit mint naplót is foghatjuk fel. Gyermekkorától elvárta tőle környezete a levelek írását. Lessing Eschenburghoz írott leveleiben a viselkedés mintáját 1777–1778 fordulóján megadta: írni kell a fájdalomról, a gondolkodás elvehetően képességünk, a vallomás hitelessé teszi a kevésbé artistikus sorokat is, és ez adja értéküket. E leveleket nyilván nem olvasta ifj. Teleki Ádám, de a megfogalmazás önfegyelmező világossága, a kulturális viselkedési szokások magas szintű gyakorlása jelenik meg a családot ért veszteséget közlő levélben. Ifjabb Teleki Ádám felesége elvesztéséről tájékoztatja családtagjait, ismerőseit.

Szerelmes édes Bátyám!

Hosszason nem irhatok; mert az úr isten oly keserűséggel illete engemet, mely szívemet és elmémet egyaránt el fogta. Oda vagyon az én házamnak oszlopa, el vevé az Isten az én szívemnek és szemeimnek gyönyörűségét, az én áldott emlékezetű Wesselényi Máriámat. Ugyan is midőn ma reggel négy óra tájban egy kis leánykát szerentsésen szült volna a világra, Uterima Haemorrhagia követte a' szülést, melyet semmi belső és külső remediumok által meg állítani nem lehetvén, mintegy három óra múlva Halált okozott nékie. Mely véletlen és koporsomba vijendő keserűségemnek jelentése mellett, midőn szívemből kívánnám, hogy az Úr Isten minden szomorú változásoktól kegyelmesen őrizzen meg tégedet szerelmeta édes Bátyám, magamat atyafiságos barátságodban ajánván, vagyok Szerelmeta édes Bátyám K. Lona 26a July 1785.

Vigasztolástól meg fosztatott lelkeig megsebhedt nyomorúlt szolgád, atyádfia.
Teleki Ádám²¹

¹⁹ A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj) Kendilónai Teleki anyag 191. doboz 438. (továbbiakban Kendilónai Teleki anyag) Édes Susannáról, hívséges Nymhámról beszél a családtörténet ismeretében az udvarló vers címzettje Wesselényi Zsuzsánna.

²⁰ Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ms. 1325/1.

²¹ MOL P. szekció 654. 11. d. 31., a Telekiek gyömrői levéltára

Pataki primus Sámuel, a család orvosa is vezetett naplót, ide azonban egy levelet iktatjuk, amelyből kiderül, hogy a jó viszony mellett (Dés-Kendilóna) gyakran a szükséges remedium helyett is szövegek születtek:

Méltóságos Gróf úr! Nékem érdemem felett való nagy jó uram s bizodalmas Patronusom,

*A Mlgs Nagys úr leveleit búzabéli gratiájával egybe alázatosan et summa cum gratiarum actione elvettem tegnap délbe, melybe való parancsolattyára mindgyárt compareáltam volna, de a ménesből még hitván lovamat bé hozták és meg patkolták volna estve lőtt volna, különben patiensem vadnak, Dioszegi Uram és gyermekei, Marjai uram és fia, még azokat is kellett volna elsőbben disponálnom, mely mia ma sem mehetek, küllönben is a Mlgs Nagy Ur otthon nincsen, holnapra a parancsolat szerint alázatosan compareálok, kívénván jó egészségben találni a méltóságos Urokat. Anyám Aszszony ő kegyelme és felelőségem a mlgs gróf uroknak velem egybe a mlgs grof aszszonyoméknak ajánlja mindenkori alázatos szolgáltyát a mit hogy most is maradok a ki vagyok A Mlgs Grof mindenkori alázatos szolgálja Dees 22 Juli 1929. Pataki Sámuel.*²²

(Pataki tanulmányai során Teleki Pálnak beszámol tudományos eredményeiről, például Vitringa-fordítása megjelenéséről. Lásd Font Zsuzsa 154., ezt a patrónus el is várta.)²³

Kendilóna főrangú lakóinak írásai sokáig a család őrzésében maradhattak (akárcsak a Károlyi nemzetség levéltára), ugyanazon szöveg-együttes részeként. E verses anyag egyik jellemzője kapcsolata a jeles napokkal. Ezt érthetjük az egyházi és kalendáriumi ünnepekre, de mégiscsak a család helyi életvitele a legbiztosabb kiindulási pont.

A verses anyagot is többnyire az írás hagyományát továbbvivő családfők szerint rendezték, elég részletesen kibontakozik belőle a családi események résztvevőinek köre és a művek vagy szerzőinek címzettjeinek, közönségének ízlése. Ez az ízlés az elvárások és az elvárások teljesítésének kételeműségében ragadható meg. Alakítója kezdetben inkább a családi szokás és a házi nevelők olvasottsága volt, kisebb mértékben a rendszeres képzést nyújtó iskolák közelsége (a kolozsvári kollégiumok és tanáraik külföldi akadémiákon szerzett ismeretei).

Fontos a családi ünnepek költészete (sőt zenei- és látványművészeti emlékvilága), az egyes családtagok viszonya az írásos kultúrához. E család vidéki, de mozgalmas életében a nők jelenléte is folyamatosan érezhető Vay Katától, aki

²² OSZK Levelestár Pataki Sámuel gr. Teleki Ádámhoz. Másolatok. Kézirattári növedéknapló 1953/34

²³ Font Zsuzsa 154.

Teleki Pál művelt felesége volt, a fordító Wesselényi Zsuzsannaig vagy Wesselényi Máriaig (id. Teleki Ádámné), lányáig, a latinul, franciául, németül beszélő széki Teleki Máriaig, aki a franciás költőként ismert gróf Teleki Lászlóhoz ment 1787-ben feleségül. A családon belül születésnapokról, nőtiszteletről és nagyfokú igényességről beszélhetünk a gyermekek nevelése tekintetében.

GYÁSZKÖNYVEK

A család a korban szokásos főúri temetések részeként rendszerint halotti kártát nyomtatott, illetőleg (a kolozsvári református kollégium nyomdájában) kinyomtatatta a temetésen elhangzott prédikációkat. A család gyakran temetett: id. Teleki Ádám első felesége, Wesselényi Zsuzsanna 1739-ben, a második, Thoroczkay Kata 1753-ban hunyt el, de nagy volt a családban a gyermekhalandóság (a *Cid*-fordító Teleki Ádám tíz gyermekéből három ért felnőtt kort).

A egy-egy ilyen temetési alkalmon a Kendilónán letelepedett Telekiek tekintélyét a híres teológusok, jó szónokok szereplése jelölte, de a kolozsvári kollégium diákságának jelenléte is. Ifj. Teleki Ádám mint szerkesztő, veje, Teleki László mint a kendilónai rokonság filozófus beállítottságú lugubris poétája jelenik meg előttünk.

Vay Kata férjének, Teleki Pálnak, fia, Teleki Ádám feleségének Wesselényi Zsuzsannának állít emléket a temetési prédikációk kinyomtatásával, sőt epicedium írásával. Teleki Ádám és felesége elhunyt gyermekeinek is gyászkönyvet nyomtatott, aztán Vajai Vay Kata, id. Teleki Ádám, végül egyetlen felesége, Wesselényi Zsuzsanna könyve következik (kezdetben Páldi Székely Istvánnal dolgoztattak, aki Leydenben tanulta a mesterséget és id. Teleki Ádám pártfogoltja volt. Ifj. Teleki Ádám 1792-ben hunyt el, gyászkönyvét a család készítette. Széki Teleki László kötetek közül kettő kendilónai vonatkozású; az apósának, ifj. Teleki Ádámnak²⁴ és az, amelyet feleségének szentelt: *A Teleki Mária sírhalma*.

KITÉRŐ A LEVELESLÁDÁRÓL

Jakó Zsigmond az Erdélyi Múzeum levéltárának gyarapodásáról beszámolva örvendezik a kövárhosszúfalusi és a kendilónai anyag „találkozásának” – az anyag rendezését 1942-ben már jelezhetette. Nagyszámú misszilisről számol be, a szépirodalmi anyagról nem, hiszen az a többihez képest elenyésző, a mi számunkra azonban mégiscsak jelentős, főleg, mert érzékelhető benne a versírás hagyomá-

²⁴ Ennek kéziratos változatát láttam: Néhai r. sz. b. gróf széki Teleki Ádám áldott hamvainak emlékezetekre, belső érzékeny indulattal szentelte Pest, 1798.

nyának természetesen lassú folyamata: a magyar nyelvű versírásnak a változatos technikái együtt vannak, nem kell csodálkoznunk egy Teleki Ádámnak például Bessenyeiéhez képest archaikus verselésén. Erőteljes volt az örökség kisugárzása.

Levelei között sok régi verset is őrzött a család. Például egy tudomásunk szerint Rimay tollából származó, a Balassi Bálintot méltató gyászvers variánsát (az *Epicediumét*): *Szép Isten asszonyok Diaetát hirdetnek...*²⁵ Őriztek ott egy drámatörödéket is, *Angelica és Tyrsis* párbeszédét.²⁶ Nem csodálkozunk a Balassi *Szép magyar komédiájára* emlékeztető szövegtörödéken. A család tagjai a drámajátzástól nem zárkóztak el. Id. Teleki Ádámnak egy, Zsuzsa lánya menyasszonylányra köszöntésére²⁷ írott verse nem más, mint a Timon-játék alkalmi prológusa:

*„Ebből áll pediglen a dolog summája:
Timon lesz versünknek főbb materiája
Egyéb tagjai közt mást motskoló szája
Amitt amott pedig a rosdás kapája.*

*Ha tehát van annyi patientiátok,
Hogy az magyar szót is meg hallgathattátok
Ugy lehet valami haszon ragad rátok
Leg közelebb pedig Timont hallgassátok”.*²⁸

Tehát Kendilónán a 18. század derekán (bár az állítás ellenőrzésére itt nem kerül sor) Shakespeare-darabot vagy átírást adtak elő. A lakodalom alkalmával bemutatott színházi látványosságra a korban Gyöngyössi János tordai poéta²⁹ verseiből is következtethetünk.³⁰ Ilyenkor zene is volt. Völegény fiát köszöntve id. Teleki Ádám a helybeli földművesek énekére is utal:

²⁵ Teleki Ádám Omega et Alpha

²⁶ Közölte Egyed Emese: *Angelica és Tirsis. Kolozsvári töredék*, Irodalomtörténet, 2006, P. 552-564. Amedeo di Francesco, aki Balassi pásztorjátékának és Castelletti *Amarilli*-jének összefüggését kimutatta, a Balassi-műnek *Angelica és Tirsis* címet adott egy olasz lexikon számára készített összefoglalójában. „Dizionario Bompiani delle Opere e dei Personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature”, Milano, 2005. vol. X, 10224–10225.

²⁷ Korda Györgyhöz ment feleségül id. Teleki Ádám Zsuzsánna leánya.

²⁸ Kendilónai Teleki anyag, 438. 191. doboz. p. 1999.

²⁹ Itt hívom fel a figyelmet Keszeg Anna sokrétű és nemzetközi szakirodalomra épülő Gyöngyössi-kutatásaira.

³⁰ A lakodalom évezredek óta alkalmat teremt a frigyre lépő családok társadalmi pozíciójának bemutatására, de a mindenkori szervező (még 18. századi szóval is „a gazda”) találékonyságát, kultúráját is jelzi.

„Házamba tartozó mindennemű rendek
Hűséget viselő jámbor jó Cselédek
Éneklés nótáját szátokba engedek
A jó Kedv's hűségért senkit meg sem feddek.”³¹

A kendilónai udvar bejáróivá váltak a család által mindenkor támogatott kollégiumi diákok, elsősorban a kolozsvári református kollégisták, de a marosvásárhelyi Református Kollégiumot frekventálók is: *Jövendőmondó Filemile melly méltóságos Teleki Ádám és Vesselényi Susánna ő Ngok ablaka alatt igen hosszú időre határozott éneket énekelt* A 1735 die 20 Martii Kolosvárt Horvát Boldisár³² Neutralista.³³ Vagy a második feleséget dicsérő költemény: *Idvezlő versek Thoroczky Klára ifjú asszonynak Klára napra irta egy feledékeny Poeta* („hirtelen” Poeta szól a Musának – felel a Musa).³⁴ Ekkoriban Teleki Ádám 300 lovast felügyelő őbester Esterházy ezredében – tudjuk meg a róla szóló temetési prédikációból. Vagyis az élet verssel való megédesítése nem személyekhez, hanem a kendilónai inspiratív helyszínhez-tájhoz-társasághoz: „ablak mellyékéhez” kapcsolódik leginkább.

KENDE-LÓNÁN ÉPÜLT ÖRÖKÖS HELYEMBEN...³⁵

Id. Teleki Ádám, majd fia a Habsburg adminisztrációban is hivatalt vállalt, ennek következtében a település mint a főispán lakóhelye alkalmanként gyűléseknek is helyet adott! (Ez a verses hagyaték paszkvillus-jellegű részéből is kiderül.) Vármegyegyűléseket is tartottak Lónán (például 1778. december 16-án), bizonyára ezzel kapcsolatos, hogy Rettegi György a lónai tömlöcről is beszél, ahova az engedetlen gorbói jobbágyokat vitték (Rettegi 1970. 342).

Apósának szentelt verses emlékbeszédében Teleki László (a keltezetlen kézirat kb. 1798-ban keletkezett) az emberiség történetének korszakait példázva majd alkalmazva keresztény világképe megvallását az elhunyt családtag esetére háromféle képet fest Kendilónáról. Az első a család idilli képe. Egy, a maga sorával elégedett népet mutat „e nagy számú nép egy ház-népet képzelgett”, de a boldogság csak látszat, unalmas a csendes élet (ekkoriban az unalmas szó éppen

³¹ Kolozsvár, Egyetemi könyvtár Ms 4639. 13.

³² Úgy vélem, Horváth Petrichevich Boldizsár (1717–1794) unitárius gondnok, aki a ref. Coll-ba járt. Naplója van, (1725–1773) lásd Keresztény magvető, 1886. 89–98 és Hazánk, IX. 1888. 213–224. Közli Lázár Miklós

³³ Kendilónai Teleki anyag, 190. 158.

³⁴ Uo., 190. 182

³⁵ Teleki Ádám köszöntője Katalin napjára anyjának, Vajai Vay Katalinnak, 1761. nov. 21.

kezdi munkás, gyötrő jelentését a lélek fáradtsága, a társadalmi cselekvéstől való félelem jelentéssel felváltani, erről Bessenyei és Barcsay versei tanúskodhatnak): „Itt az elme ritkán gyakoroltathatik...”³⁶ – állapítja meg a költői nyelv használatában a disztichonszerzőkre emlékeztető, szentenciázó Teleki László: a patriarkális egyszerűségben éledegélés vonzónak tűnhet, de ilyen helyen nincs a tudomány művelésének távlata! Rögtön ez után következik a családnál népesebb, de még mindig a kultúra alsó fokán élő földművelő társadalom rajza, amely tudatlan a kereskedelemben a pénzt mint fizetőeszközt nem ismeri, és amelyet szomszédos nép alaposan kihasznál, félrevezet.³⁷ Az elhunyt Teleki Ádámot méltatva aztán a család úgynevezett gyömrői ágából érkező, Teleki Ádám familiájába beházasodott poéta visszatér Kendilóna emlékképeihez, és azokból immár egy pozitív jelentésű változatot jeleníti meg: a nemesi gazdaság és a család mint célszerűen működő, gazdaságilag is értékelhető intézmény; ez Kendilóna mechanikus elemeket is poétikussá tevő, utópisztikus képe:

*„Olyan volt a házad, mint jól készült malom,
Holott soha sintsen egész nyugalom;
A melynek kereke egymásba állanak,
S mindig egy formálag jó rendel forganak”.*³⁸

Maga a költemény forrásává vált Vörösmarty Mihály *A Rom* című egyetemes költeményének, bár a mű elemzéseinek szánt újabb gyűjteményben ez a gondolat nem jelenik meg.³⁹

A kendilónai birtokot Teleki Mihály a Hallerektől szerezte. Vagyis a tatár fogságból való kiváltás árát alaposan megkérte, bár a család még a század közepén is megkísérelte jogi úton a birtok visszaszerzését. Id. Teleki Ádám végső soron nem lett politikát is befolyásoló írástudója Erdélynek úgy, ahogyan hallei tanulmányútja, drezdai udvari szolgálata ígérte. A közigazgatási terhektől a szellemi terhelésbe való belefáradás miatt, a katonai karriertől fizikai alkata miatt vált meg. Csak évtizedes pörösködés után, nagy nehézségek árán szerezte vissza a csudaballai birtokot s verte vissza a Hallerek pöreit, meg is törték a betegségek a halál gyakori látogatásai (nagy számú, felnőtt kort nem ért gyermeke született). A családnak ez az ága ifj. gróf széki Teleki Ádámban, a *Cid*-fordítóban 1792-ben fiágon ki is halt.

³⁶ Teleki László: Teleki Ádám Áldott hamvai. 3.

³⁷ Ezt követi aztán az iparúzó, a kereskedő és a gyarmatbirodalmat építő, városi civilizáció képe.

³⁸ Teleki László: *Egy jó asszony képe* 16.

³⁹ Lásd. *A rom* Szerkesztette Füzi Izabella–Odorics Ferenc, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest–Szeged, 2003.

A TÁRSALKODÁS VÖLGYE

A család által több-kevesebb időre Kendilónára vonzott, tanult emberek munkáit áttekintve megállapíthatjuk, hogy a felvilágosodás magyar nyelvű olvasmányai közül számottevő mennyiség jött létre a lónai körben vagy a család támogatásával.

Az udvar egy fejedelmi udvar kicsinyített mása. Hiszen az ilyent Drezdában id. Teleki Ádám belülről is megismerte. A Teleki családból is tudta, hogyan kell szinten tartani az udvar „üzemét”. Tudta, miért támogatja Bod Pétert, akit a *Magyar Athenás* kiadásában segítette 60 magyar forinttal. (A Teleki családnak szülői voltak Igen-patakán, gyakran tartózkodtak ott) „22 Kendilónán jártam a méltóságos gróf general Teleki Ádám úrnál” írja Bod Péter (a gyömrői Teleki levéltárból Kolozsvárra örökös letétbe helyezett több levele is bizonyítja kapcsolataikat).⁴⁰ A régi ismeretség okán Bod kritikát is megkockáztathatott, amikor Teleki Kata lakodalmára levelet küldött maga helyett, a nagyobb gyermekre ifj. Teleki Ádámra utalt: „Tudja Ngod jól a maga Példájából is, hogy az Mlgs Teleki Famíliában való Urfiak véteknek tartották ifjú korokban meg nem házasulni és az ő ifjúságoknak feleségekkel nem vigadni. Ne engedje Ngod, hogy ezek az Parisban tanult, Párisi Minervákat, Belgyiomi Diánnákat, Bétsi Pallásokat szemlélt ifjú Urak új *Haeresist* hozzanak bé a Mlgs Famíliában, hanem ha magok Ulisések voltak, már telepedjenek egy-egy drága Penelope mellé, még pedig hamar. *Non aetas est laeta diu*; a virágból az idő kórót térszen; a virág addig virág ÷ jó illatú, a mig virág.”⁴¹

Bodoki József, a család egyik bejáró teológusa temette Teleki Pálné Vajai Vay Katát: *Az igazoknak számokra készített mennyei jutalmat el nyert... asszony.* Kolozsvár. 1769. Id. Teleki Ádám fölött is ő prédikált: *Az igaz hittel vitézkedő és azzal győzedelmeskedő lelki vitézről való halotti tanítás, melyet... gróf széki Teleki Ádámnak... eltakarítottatásának alkalmatosságával elmondott.* (Kolozsvár, 1775.)

Tordai Sámuel (1731–1801.) ifj. Teleki Ádámmal egy időben tanult a leydeni egyetemen és a családnak bejárója maradt. *Lelki vitéz* címmel beszédet mondott 1770. június 10-én a generális (id. Teleki Ádám) temetésekor önmagát, ekkor mint a „Nagyságos udvar és a református eklézsia lelkipásztorát” nevezi meg. Regényt fordít: Christian F. Gellert: *Leben der schwädischen Gräfin von G.*, 1748; (*A svécziái grófné G*-né asszony élete*, 1772., erkölcsnemesítő könyvet: *Keresztyén utazás a boldog örökké valóságra, melyben a meg-térő, és istent kereső lelkeknek minden állapottya különb-különbféle szép példákban és ábrázatokban le-festetik. Irattatott angliai nyelven... Mostan pedig annak német nyelvre való*

⁴⁰ Lásd Kelemen Lajos: Bod Péter levelei = *Erdélyi Múzeum*, 1907. 193–208, 256–260, 328–335, 383–392. Itt: 384.

⁴¹ Uo.

fordításából, magyarra fordítottatott (Szigeti Sámuel és Tordai Sámuel által). 2. könyv (Kolozsvár 1777–78).

Ifj. Teleki Ádám Sófálvi Józsefet, Sulzer *Eszttikájának*⁴² magyar fordítója is Kendilónára „csábította” néhány évre (1779–1783). Sófálvi József volt az, aki először hívta fel a figyelmet a magyar olvasók körében Addison, Steele és Pope morális hetilapjaira és ezek követőire. Leydenben ő adja ki Bod Péternek az „*Unitáriusokról írott Históriája*” első darabját (az ajánlást azonban Teleki Sámuelnek címezte 1775-ben 1778.). Később a kolozsvári Református Kollégiumban lett tanár 1783-tól.

„ÉRDEMES EMBEREKET KIVÁNVÁN HALLGATNI”

Teleki Ádám adott arra, hogy teológiailag képzett papjai legyenek Kendilónán. Fazakas Gergely Pánczél Pál naplójára és egyháztörténeti ill. vármegye-monográfiákra hivatkozva hangsúlyozza Kendilóna fontosságát mind a dési egyházmegye és a megyegyűlések, széktartások, mind a tehetséges és tanult, az udvarhoz tartozó szakszemélyzet szempontjából. Teleki 1775. január 4-től főispáni hivatalt viselt, ezért a vármegye praetoriuma is odaköltözött⁴³ „a gróf „a’ Lonai Papságot is méltóságossá ’s. fényessé tette volt, [...] volt reménység örökké a’ jo Eklésiába lehető mozduláshoz; De ez a’ halál által érezhetőképpen meg homájosult. Nékem is volt meg hivattatásom nagyobb és jobb Eklésiába.” – jegyzi fel Pánczél Pál. Az önéletíró azonban gyermekei (illetve a maga) számára nem tartja szükségesnek feljegyezni, milyen szellemi kapcsolatban állt Teleki Ádámmal.⁴⁴ Fazakas Gergely közli, hogy Pánczél nem élt a jobb gyülekezetbe történő továbblépés lehetőségével, mert éppen ekkoriban, az 1790-es évek elején a kolozsvári

⁴² *A természet munkáiból vétegett* Erkölcsei Elmélkedéseit, A természet szépségeiről való Beszélgetéseit, és *Oeconomia vitae humanae*, azaz: az emberi életet igazgató bölcs regulák c. könyvét Kolozsvár, 1777., Fordításai: *A természet munkáiból vétegett erkölcsi elmélkedések*, melyeket német nyelven írt és kibocsátott Johann Georg Sulzer, a berlini királyigymnasiumban mathesist tanító professor. Most pedig kedves nemzetének, a Teremtő Felség esméretében léjendő épülésére, és erkölcsének azon tökéletes példa, szerint való formáltatására magyarra fordított Sófálvi József. Kolozsváratt, 1776. A másik: *A természet szépségéről való beszélgetések*. Melyeket német nyelven írt Johann Georg Sulzer, a berlini f. királyi gymnasiumban a mathesist tanító professor. Most pedig nemzete hasznára magyarra fordított Sófálvi József Kolozsváratt. 1778. Tarnai Andor: Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsen a XVIII. századi magyar irodalomban. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1958. 177–186.

⁴³ Pánczél Pál naplója 46, 47. Itt köszönöm meg Fazakas Gergelynek, hogy kéziratot tanulmányát felhasználhattam kutatásaimban. *Pánczél Pál önéletírása és más munkái. Sajtó alá rendezte, az előszót, a kísérőtanulmányt és a jegyzeteket írta: Fazakas Gergely Tamás (kézirat)*

⁴⁴ Valamilyen tudományos, kulturális jellegű eszmecsere feltételezhető egyrészt a kézirat alapján szorosnak tűnő, igen jó személyes viszonyuk, másrészt franciás műveltségük és mindkettejük leideni iskolázottsága miatt.

kollégiumban „Philologiæ Professorsághoz volt reménysége”. Támogatója, Teleki halála miatt ezt sem sikerült elnyernie. „Szomoru volt réám nézve e’ szerint a’ 92dik és 93dik Esztendő.”⁴⁵ Pántzél Pál magyarnyelvűsége miatt is jelentős csilágászati műve *A’ mathematica geographianak* vagy is a’ mérés’ tudománya szerént a föld golyobissának esmeretére vezető tudománynak rövid summája. Kérdések és feleletekben íratott a’ gyengébb ifiak’ számokra Pántzél Pál K. Lónai ref. pap által. Kolo’sváratt. 1801. Nyomt. a’ Réf. Kol. Bet. 55 p. *Az Elöl-járó beszéd kelt: Kendi Lónán 1781. Esztend. Májusnak 26-dik napján.*

Pántzél Pál fiának e lónai, élménydús környezet jó nevelési alapot jelenthetett: „Pántzél Dániel (Claudiopolitanus), 1789. december 18-án mint rendkívüli geometra hallgató mechanikából szigorlatozott és adott példát arra, hogy méltót szigorlatoztattak. 1790. január 13-án geometriából és mezőgazdaságtanból (re rustica) szigorlatozott képesítéssel.”⁴⁶ Újságíró lett, a bécsi Magyar Merkurius szerkesztője (1793-tól 1797-ig jelent meg), majd a bécsi Magyar Kuriré Decsy Sámuellel (1814) illetőleg egyedül (1816).

MŰVELT NŐK

Teleki Pál özvegyét, Vaji Katát úgy emlegeti a család pártfogoltja, Bod Péter, mint aki a magyarok történelmében járatos: „Köszöntöm alázatosan a Mlgs Nagy Aszszonyt, az én Históriai gondolatimat a Magyar dolgokban sokszor helyreigazító Káptalanomat.”⁴⁷

Gróf Teleki Ádámné (Wesselényi Mária) fordította németből Magyarra *Artem semper gaudendi az az: A Keresztény embernek hogy kell minden némű állapotjában örömmel, meg nyugodott szívvel lenni.* Ezt írta volt deáku egy Sarassa nevű spanyol in quarto. Azután contrahálta Windheim, Erlangi Theologiai profes-

⁴⁵ A história alakulását, a jelen gazdasági, pénzügyi, politikai helyzetét, vagy akár például jötevő földesura, gróf Teleki Pál Kendilónától való hosszú bécsi távolmaradását is a saját kisvilágára, anyagi és társadalmi helyzetére tett hatások szempontjából említi legtöbbször. Úgy reflektál időnként e kettős nézőpontra, hogy a röviden tárgyalt „világi dolgokat” élesen elkülöníti a vele közvetlenül kapcsolatos, hosszabban feljegyzett eseményektől. Kézirat

⁴⁶ Lósy-Schmidt Ede a darmstadti és budapesti műegytemek volt assistense, ill. adjunktusa *Művelődéstörténeti vázlatok a magyar technika sok évszázados múltjából II.* (forrás: *Technikus*, I. évf. (1920) 4. sz., 106—113. oldal) Ponticulus Hungaricus • IX. évfolyam 5. szám • 2005. május. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/losy-schmidt-2.html> letöltve 2009. július 29.

⁴⁷ Kelemen Lajos: Bod Péter levelei = *Erdélyi Múzeum*, 1907. Művelt nagyszonyok Erdélyben Vajai Vay Kata című dolgozatom megjelenés előtt.

sor, és ki adta Németül in 8vo. Ebből fordította a grófné.⁴⁸ *Szüntelen való örvendezésnek mestersége* Kolozsvár, 1784. (Az Előszó kelt Kendi-Lónán 1775-ben).

„Ha olly szerentsés lehetnék, pedig, hogy az Olvasók kedvét találhatnám, ket-tős lenne örömem; de ha ellenben a kedv-találás helyett bal ítéletet húzok magamra, arról nem tehetvén, véle keveset-is gondolok, abban elég nyugodalma-mot találván; hogy említett Édes Jó Anyámnak tettzését hólta után-is bé-tölt-hetem”⁴⁹

Wesselényi Zsuzsánna, id. Teleki Ádám első felesége is fordítóként jelenik meg a völgy és a magyarság irodalom történetében.

VERSLÁNC

Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában írja Hodor József: Lóna „A Kendiekről e birtok s tartozékai a Hallerekre szállott, ezektől pedig Teleki Mihály szerezte meg s utódai birják.”.

A Voltaire-rel levelező, nagy műveltségű költő, Fekete János megfeddette Teleki Lászlót a feleségét, Teleki Máriát elsírató költeménye szerinte tiszteletlen passzusai miatt. Az elváltan megözvegyült „férj” válaszolt a kritikára és e verses levelezés során végül mindketten megfogalmazták mennyország-képüket. Fekete Jánosé lett híresebb: ez a *Négy mennyország*, amelyet bizvást vethetünk egybe Csokonai Vitéz Mihály halotti verseivel.

A hely tündöklése mégis az az esztendő, 1761, amikor egyesek testőrseregbe nyernek fölvételt a császárnő környezetébe, a Lóna völgyében azonban a pályára felkészült fiút várják haza, hogy telepedjék le, vegye át a feladatokat. Ráday Ge-deonnak írja Teleki Ádám Lónáról: „Az én édes fiam felől irhatom az Urnak kedves öcsém Uramnak hogy Isten kegyelméből már Párisba Lejdából Bruxel felé, Károly hertzeghez, az Hágában lévő ő felsége Követyének recomendatiójából szeretsésen meg indult, ki is ottan sokáig nem mulatván, hanem onnét le felé indul, és tudom, hogy az Urnál kedves Öcsém uramnál maga atyafiságos kötelességét teszi s el sem mulattya”. A fiú azonban nem siet haza, a karácsonyi ünnepre sziráki rokonaihoz érkezik: „Édes Atyám uram Péztelen az Innepek eltűltésével Szirák felé jöttem és ottan az Ujj Esztendőt is kellett töltenem, mivel tellyességel el nem botsátottak”.⁵⁰

1773-ban II. József császár látogatást tett Erdélyben is. Járt Válaszúton, de nincs tudomásunk arról, hogy a közeli Kendilónát is meglátogatta volna. Hivata-

⁴⁸ Benkő József levelezése. (Kiad. Szabó György–Tarnai Andor) Bp., 1986. 128. (1781)

⁴⁹ Vö. A szüntelen való örvendezésnek mestersége, A fordító az Olvasóhoz! (Wesselényi Mária édesanyja Daniel Polixéna volt).

⁵⁰ Kendilónai Teleki anyag, Levelek, 1762. Debrecen

los találkozása volt azonban Erdély főnemeseivel, előjáróival és a találkozás nyomán léptette elő a császár ifj. Teleki Ádámot főispánná, aki ugyanebben az évben nyomtatta ki a Kolozsvári Református Kollégium nyomdájában Corneille *Cid*-jéből készült fordítását (verses mű verses fordítása), s szerzett magának nevet az új magyar irodalomban. Ekkor apja már nem élt, a dráma néhány helyzete azonban ugyancsak emlékeztet arra, amit apa és fia Kendilónán átélt, a régi és az új összeütközését. A kendilónai irodalmi élet ... vagy ez a drámafordítás már másról szól?

*„Küldöm verseimet Lonám Völgyeire
Patak le folytában kies helyeire
Rétek és Virágzó szőlők széleire
Házában mulató Ablak melyékire”.*

– írta valaha fiának a verses naplók szerzője, aki nem tudós volt „csak” mecénás, nem szerző „csak” költő: nem Hazafi, csak otthonteremtő.

(Nem Eszterháza, nem Gödöllő, nem Keszthely, nem Gernyeszeg, nem Zsibó: Lóna.
Kendilóna.)

KÓNYA PÉTER

ARISZTOKRÁCIA A FELSŐ-ZEMPLÉNI MEZŐVÁROSOKBAN A 18–19. SZÁZADBAN

Az arisztokrácia fontos szerepet játszott a koraújkori Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésében. Az arisztokrata családok gazdasági és politikai tevékenysége jelentősen formálta a vidék fejlődését. Mivel a királyi városok többsége több szempontból nem kínált megfelelő feltételeket az arisztokrácia jelenlétéhez, aktivitása nagyjából a mezővárosokban összpontosult, amelyek a nagy uradalmak és az óriási nagybirtokok központjai lettek. Így az arisztokrata családok a mezővárosokból építették ki igazi gazdasági, társadalmi és művelődési-kulturális centrumaikat. Nem egy vidéki mezőváros egy-egy arisztokrata család igazi rezidenciájává vált. Zemplén vármegye területén is hasonlóan alakult a mezővárosok sorsa, amelyek ráadásul átvették – a vármegyében nem lévő – szabad királyi városok gazdasági feladatait is. Ott is az arisztokrata családok (Csákyak, Van Dernáthok, Sztárayak, Barkóczyak, Szirmayak, Fischerek, Andrásyok és mások) alakították a városok gazdaságát, társadalmát vagy külső képét, és a századokon át változott az egymás közötti viszonyuk is. Ebben a rövid tanulmányomban azzal fogok foglalkozni, milyen szerepet játszottak az arisztokrata családok a két legnagyobb felső-zempléni mezőváros, Homonna és Nagymihály társadalmában a 18–19. században.

Az arisztokrácia mindkét mezővárosban a szatmári béke utáni korszakban jutott hatalomhoz és néhány évtized alatt uradalmuk székhelyévé és rezidenciájukká alakította őket.

Homonna a 14. századtól a Homonnai Drugeth család székhelye és az azonos nevű domínium központja volt. Alapvető változás a 17. század utolsó negyedében következett be. 1684-ben meghalt Drugeth Zsigmond, a család utolsó birtokosa, s utána, 1691-ben Drugeth Bálint korbavai püspök, a család utolsó férfitagja is. Az óriási Drugeth birtokok így Drugeth Klárának, Zichy Péter feleségének kezébe kerültek. Halála után azonban mind az uradalom, mind régi vízivárával együtt a város Zichy Klára két leánya között oszlott meg. Mivel egyikőjük Csáky gróf, a másik pedig Van Dernáth gróf felesége lett, a domíniumot azóta két arisztokrata család: a Csáky és Vandernáth tartotta kezében.¹

¹ Réz László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sárospatak, 1899. 101–102.

Homonna lakossága abban a korszakban (a 18. század első felében) jelentősen csökkent, és csak a város hatalmi viszonyainak rendezésének révén történt gazdasági fellendülés folytán kezdett lassan szaporodni. A Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-ben Homonnán 106 lakott jobbágytelket írtak össze, köztük 80 a városon belül, 23 a majorsági területen, a vár mellett volt található, s hármatot tudtak nemesek használatában. A 80 városi telek közül 38-at birtokoltak a parasztok és 42-öt a zsellérek.²

Ez az állapot azonban már a következő évtized alatt jelentősen megváltozott. Az országos összeírás 1715-ben csak 18 mezővárosi és 29 zsellér háztartást talált Homonnán. A további 18 jobbágytelek pusztá volt.³ Ezt a nagymértékű lakosságcsökkenést kétségtelenül több összetevővel magyarázhatjuk. A Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben a hadak átvonulása és a pestisjárvány óriási áldozatokat szedett a felső-zempléni vidéken, holott nem tekintették olyan súlyosnak, mint a vármegye alsó részeiben. Ez a pusztulás néhány év múlva egy migrációs hullámot indított meg, aminek következtében az északi járásokból tömegesen szöktek a parasztok a kiüresedett déli járásokba.

A század közepéig fokozatosan nőtt a lakosság száma. 1766-ben Homonnán már 103 jobbágy-házasságot regisztráltak, ezekből 99 lakott és 4 pusztá telekhez kapcsolódott. A lakott jobbágytelkek közül 47 paraszt, 23 zsellér volt, a többi szabadmenetelű vagy házatlan zsellér. A lakosok közül 55 mezővárosi polgár, s ezekből 50 iparos és 5 kereskedő volt.⁴ Ezekből az adatokból világos, hogy Homonna a két grófi család kezében már a század közepe táján újból egy fontos mezőváros lett.

Mindkét grófi család az uradalom megszerzése és egymás közötti elosztása után átvette a régi Drugeth-féle majorságot, a nagyszabású úri gazdasággal, amelyet célszerűen továbbfejlesztettek. A majorság központja a város közepén, a várkastély közelében volt található, ahol számos urasági gazdasági épület állt: a sáfárház, a csűrök, a magtárak, az istállók és a hordókészítő bodnár műhelye. A szántóföldek a város határában, a jobbágyföldek mellett terültek el. A homonnai szőlőhegyen annak idején még két, 54 hordó bort termő urasági szőlőföldön folyt a termelés. Az urasági gazdaság részét alkotta még nyolc darab rét, öt nagy kert és a káposztamező is. A kertekben főleg gyümölcsöket, virágokat és a kendert termeltek. Több más, rendszerint zsidóbérlőknek használatba kiadott, jelentős gazdasági épület vagy vállalkozás is tartozott az urasági gazdaságba. Ilyen volt a

² BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajáújhely. IV. A. 1005/a: Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok 1533–1777. Loc. 118, No. 15: Homonna Dominii conscriptio 1705.

³ BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajáújhely. IV. A. 1005/a: Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok 1533–1777. Loc. 114, No. 89: Conscriptio Totius Comitatus pro Cassa Contributonalis deserviens, 1715.

⁴ ŠA Prešov, DH (Drugeth Humenné), 284: Homonnai uradalom urbárium, 1766.

városban a nagy vendéglő, az új sörház a Laborc másik partján, a régi sörház a kastély mellett, a három malom (Laborcon és Ptava patakon), az urasági pálinka- és sörkimérés, a vámház, a komp, a három kis vágóhíd, vagy az urasági halastavak.⁵

A középkorban virágzó Nagymihály mezőváros, jelentős vízivárával és az uradalommal együtt a 16. században a nagymihályi Pongrácz család székhelye volt. A kora újkor első századaiban azonban az uradalom nagy részét már más birtokosok szerezték meg: a Barkóczyak, Gombosok, Sztárayak, Bánffyak, Boronkayak, Szentiványiak. Az uradalom többségét, a várost és a várat még a 17. század végén Pongrácz László és János birtokolta. Csak a 18. század 20-as és 30-as éveiben szorította ki a Pongráczokat a Sztáray család. Ennek egyik oka a Pongráczok túl buzgó szereplése volt a Rákóczi szabadságharcban, a másik pedig a család férfiágának gyors kihalása. Pongrácz László ugyanis unokafiával, Jánossal még 1711 tavaszán Rákóczi híve volt, védte az Ung megyei Vinna várát és átpártolása nem volt olyan egyszerű, mint Szirmay Andrásé. Ráadásul Pongrácz János fiúgyermek nélkül halt meg, ami szintén a Sztárayak javára játszott.⁶ Azután a város legnagyobb részét (az uradalom nagy részével együtt) más földesurak, főleg a Szirmayak birtokolták, az 1696. évi zálog fejében.⁷ Jelentős fordulat viszont 1743-ban következett be, amikor Sztáray Imre báró 68 000 Ft-ért kifizette a Szirmay-zálogot. Sztáray Imre akkor 150 jobbágytelekkel a város nagy részét, a régi vízivárat és a környező falvakat szerezte meg. Egyúttal megkapta a sörfőzési, kimérési, vámszedési és vásártartó jogot is.⁸ Így a Sztárayak a 18. század közepén majdnem az egész város urai lettek. A család 1752-től a terjedelmes majorságot is birtokolta, amelynek csak egy tizede maradt a más földesurak (főleg Luzsénszky báró) kezében.⁹

Így az újkori nagymihályi uradalomnak Sztáray Imre lett az alapítója. Az uradalom építése mellett érdekes karriert futott be. Rákóczi egykori hívéből császári és királyi tanácsos, Vinna és Nagymihály örökös ura, Ung vármegye örökös főispánja, a Szent István-rend lovagja és országszerte ismert személyiség lett. Apja, Sztáray Ferenc már 1725-ben bárói rangot kapott az uralkodótól, Imre pedig 1747-ben szerezte meg a grófi címet és alapítója lett az újkori Sztáray domíniumnak, a virágzó Nagymihály mezőváros központtal, amelyet utódai tovább építettek és szaporítottak.¹⁰

⁵ ŠA Prešov, DH, 282: Homonnai uradalom urbárium, 1728.

⁶ Nagy Iván: *Magyarország családjai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. Pest, 1863., 868.

⁷ ŠA Prešov, SM, 199: Szerződés gróf Sztáray Imre és Szirmay András örökösei között a zálog kifizetéséről, 1743. IX. 28.

⁸ ŠA Prešov, SM, 199.

⁹ ŠA Prešov, SM, 433: Szerződés gróf Sztáray Imre és báró Luzsénszky Judit között a birtok elzálogosításáról, 1760. VI. 12.

¹⁰ ŠA Prešov, SM, 433.

Sztáray Imre siralmas állapotban vette át a mezővárost. Az 1715-ös országos összeírás idején csak hét jobbágyháztartást írtak össze Nagymihályban.¹¹ A hajdan virágzó mezőváros így a 18. század küszöbén történetének egyik legsúlyosabb válságába került. További fejlődése alapvetően az új lakossággal történő sikeres betelepítéstől függött. Ez még Sztáray Imrének sikerült, s így a 40-es évek végéig új parasztlakosság letelepedett a városban, és a gazdasági élet is fokozatosan fellendült. Az 50-es években 76 adófizető háztartásról tudunk a városban, köztük volt két taxás nemes, 36 iparos és 5 kereskedő.¹²

Már Sztáray Imre számba vette, átszervezte az urasági földeket s más tulajdont és felépítette Nagymihályban az új majorságot. A 18. század első felében a majorsághoz 212 köböl szántóföld és 144 kaszás rét tartozott. Az úri gazdaság azonban állandóan új földekkel szaporodott, mert az uraság rendszeresen hozzácsatolta az elhagyott jobbágytelkeket, amelyeket főleg kertekké alakított.¹³

Az uradalmi gazdasághoz Nagymihályban is több gazdasági objektum tartozott. Már a régebbi időkből állt a városban három malom: a felső, a középső és az alsó. A középső malmot a Sztárayak csak 1755-ben szerezték meg Luzsénszky Imre báró örököseitől. Hasonlóan egy sörház már a Szirmay-záloggal jutott a Sztárayak kezébe, a másik a század közepéig még Luzsénszkyé volt.¹⁴ Legalább olyan jelentős jövedelmeket szedett az uraság a helybeli vendéglőkből és korcsmákból is. Az 1743. évi uradalmi összeírásban öt kocsmá szerepelt, amely kisebb birtokosokhoz tartozott, de még az évszázad végéig Sztáray Imre kezébe került. Ugyanúgy a 40-es években volt Nagymihályban négy vágóhid és egy mészárszék. Az utolsó urasági gazdasági üzem a téglavető volt.¹⁵

A Szirmay zálog kiváltása után a helybeli várkastély is Sztáray Imre birtokába került. A Sztáray család rezidenciájává válása után véglegesen megszűnt védelmi szerepe és eltűntek a hajdani vízivárra emlékeztető elemei. Az új tulajdonosok még a 18. század első felében nekikezdték a kastély nagyszabású, barokk stílusú átépítéséhez. Az eredeti palota felett egy új emelet épült, sarkaikra a sarokbástyák kerültek, és az egész épületet új részekkel szélesítették ki, amelyeket az ár-

¹¹ BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1005/a: Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok 1533–1777. Loc. 114, No. 89: Conscriptio Totius Comitatus pro Cassa Contributionalis deserviens, 1715.

¹² BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV – 1005/f. Adózók és zsidóbérlők összeírása 1748–1848 (1850). 6. db. Az adózók összeírása járasonként és kerületenként 1740–1755 után. Processus Nagymihalyiensis, Districtus Egregii Joannis Füzesséry.

¹³ ŠA Prešov, SM, 998: Nagymihály összeírása, 1752.

¹⁴ ŠA Prešov, SM, 211: Örökösödési per báró Luzsénszky Imre örökségéért, 1755.

¹⁵ ŠA Prešov, SM, 998: Nagymihály összeírása, 1752.

kádsorok egyesítettek az eredeti épületekkel. Utána épült fel az első pompás homlokzat a timpanonnal, majd elkészítették az új, emeletes tetőt is.¹⁶

A 18. században gyorsan fejlődő Homonnának a század második felében két birtokosa volt: a Csáky és Van Dernáth grófi család. Míg a Van Dernáth-féle birtokrészt először Zichy Terézia, gróf Van Dernáth özvegye, majd gróf Van Dernáth Henrik birtokolta, a Csáky-résről gróf Csáky István Csáky Imrével osztozkodott. A Csáky-rész valamivel nagyobb volt a Van Dernáthénál. A Csákyak 115 jobbágyháztartást, a Van Dernáthok 109 háztartást tartottak kezükben.¹⁷ A jobbágytelkeken és a majorságon kívül, a Csáky grófok még az urasági szeszfőzdét, a sörházat, a vendéglőt, a kocsmát, az iparos műhelyeket és a vásárokat is birtokolták. A Van Dernáth birtokba tartozott: a vendéglő, három kocsmá, a malom, a kertek, valamint a marha- s a hetivásár joga is.¹⁸ A Mária Terézia-kori úrbérrendezés idején Csáky gróf birtokain 67 szabadmenetelű jobbágy- és 1 zsellérháztartás volt, a Vandernáth grófok 74 paraszt- és 5 zsellérteleket birtokoltak.¹⁹

A homonnai kastély a 18. század második felében is több átépítésen ment keresztül, amely elsősorban a külső, barokk elemeken módosított és a belső helyiségeket alakította át. Az uraság által használt lakosztály akkor tizennégy helyiségből állt, amelyeket a képek, gobelinek, porcelánkészletek, fegyvergyűjtemények s más értékes tárgyak díszítettek. A század végén mindkét grófi család saját modern parkját és lugását alakította ki. Először Van Dernáth Henrik gróf építette fel új terjedelmes kertjét, nyári lakosztállyal, amelyet Heinrichs-Ruhenak nevezett meg, majd utána Csáky István gróf hasonló új parkot alakított ki nyári lakkal, amelynek szintén maga után, Stephans-Ruhenak hívott.²⁰ Az építkezések alatt konfliktusba került a két grófi család, mivel Van Dernáth parkjának jobb fekvése volt, mint a Csákyéké. Azután Csáky gróf kénytelen volt a park megalapítása érdekében 500 Ft-ért venni Van Dernáth gróftól némely gazdasági épületet.²¹ Az ő kertje ennek ellenére túl közel került a majorságához, amelynek faépületei szalmatetőikkel állandóan tűzvészveszéllyel fenyegették. Gróf Csáky annakidején egy modern istállót építtetett és a városban is alapított egy modern lovardát. A hatal-

¹⁶ Historicko-architektonický a stavebno-technický prieskum areálu kaštieľa v Michalovciach. Bratislava, 1966. Kézirat, 10.

¹⁷ ŠA Prešov, DH, 330: Specification der Graff Csakyschen und Van Dernatischen Intravilanorum in Homonna.

¹⁸ Uo.

¹⁹ MOL Budapest, HTTL, Zemplén 105: Ad Dominium Homonna pertinentium locorum Urbarium. Urbarium Oppidi Homonna.

²⁰ Korabinszky, Johann, Matthias: Geographisch-Historisches und Produkten lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. 238.

²¹ ŠA Prešov, DH, 340: Nagyságos gróf Van Dernáth Henrich Úr Eö Nagysága Kertje iránt való Projectum és Felelet, 1787. Nagyságos gróf Csáky István Úr Felelet, Nagyságos gróf Van Dernáth Henrich részéről költ Projectumra.

mas emeletes kastélyhoz több gazdasági épület is tartozott, úgymint a csűrök, fészek, pincék, stb.²²

Nagymihályban a 18. század második felében gróf Sztáray Mihály, továbbá utódai sikeresen építették az uradalmat és székhelyét, reprezentatív rezidenciává tették azt. 1769-ben bekövetkezett halála után három férfi utóda maradt, közülük azonban helyére csak egy került a nagymihályi domíniumba. Sztáray Antal belépett a hadseregbe, harcolt mindkét örökösödési háborúban, egy gyalogezred tulajdonosa, a Mária Terézia-rend és a máltai rend lovagja lett, és 1800-ban elérte a tábornagyi rangot. János Fülöp gróf, aki állam szolgálatába lépett, a Helytartótanács tanácsosa lett, császári és királyi kamarás, valamint 1792-től Ung vármegye örökös főispánja. A nagymihályi családi székhelyen csak Sztáray Mihály gróf maradt. Ő azonban úgyszintén nemcsak az uradalom építésével foglalkozott, hanem érdekes politikai karriert is befutott. Először a Tiszai Kerületi Tábla elnökeként, később mint császári és királyi kamarai tanácsos, a Szepesi Kamara adminisztrátora, majd Szabolcs vármegye főispánja tevékenykedett.²³

Sztáray Mihály a családi uradalom építésében folytatta apja tevékenységét. Ez a törekvés annyira sikeres volt, hogy már 1770-ben majdnem az egész mezővárost a kezében tartotta (négy jobbágytelek kivételével, amelyekből hármat Pirini és egyet Boronkay báró birtokolt). A jobbágytelkeken kívül a város összes majorságai, mezei s gazdasági objektumai a Sztárayaké voltak.²⁴ Így Nagymihálynak az 1770-es évek elején már csak két birtokosa volt: Sztáray gróf és Boronkay báró. Boronkay András báró azonban akkor csak egyetlenegy jobbágyteleknek maradt.²⁵ A század végén viszont a Sztárayak már egyedüli urai voltak a városnak, óriási családi uradalmuk egyetlen központjának s székhelyének.²⁶

A Mária Terézia-kori urbárium szerint a 70-es évek elején Nagymihályban 87 jobbágyháztartás élt, köztük volt 64 úrbéres és 23 egyéb családfő, akik vagy iparosokként, vagy a bérlőként bírtak telket. Az úrbéri háztartásokból 57 paraszt volt, 27 zsellér és 3 házatlan zsellér, de a városban már egyetlen pusztatelek sem volt.²⁷

A gróf tovább korszerűsítette és terjesztette az urasági gazdaságot, s folytatta a kastély átépítését is. Az eredeti épületeket terjedelmes kertekkel, parkokkal és nyári lakosztályokkal egészítette ki. Az átépítések folytán a kastélyt nemcsak új

²² Uo.

²³ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X. Pest, 1863. 866–867.

²⁴ ŠA Prešov, SM, 945: Gróf Sztáray Mihály vagyonösszeírása, 1770.

²⁵ ŠA Prešov, SM, 945.

²⁶ Korabinsky, Johann, Matthias: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. 632. (továbbiakban Korabinsky 1786.)

²⁷ MOL Budapest, HTTL, Zemplén 105: Ad Dominium Homonna pertinentium locorum Urbarium. Urbarium Oppidi Nagymihály.

barokk elemekkel, helyiségekkel és gazdasági épületekkel bővítették, hanem új, reprezentatív elemekkel is. Így a főépület mellett egy divatos parkot és új gyümölcsöskertet alakítottak ki. A kastély előtt egy díszudvart és egy lovassági iskolát építettek. A város melletti hegy alatt, szép környezetben, a Sztárayak egy modern, lugasos nyári lakot is emeltek. További átépítésen a kastély csak a 19. század 30-as éveiben ment keresztül, amikor újabb hozzáépítésekkel és átalakításokkal új, klasszicista alakot öltött.²⁸

Gróf Sztáray Mihály egy új majorságot is épített, amelyben a legmodernebb módszereket használták (bérletek, új növények, a szarvasmarha istállóknak tartása, sajtok készítése, stb.) Ez évente 3562 Ft jövedelmet hozott. A majorsághoz tartozó szántóföldek 2400 pozsonyi mérőt foglaltak el és a rétek évente 150 öl szénát adtak. A majorsághoz tartozott még három kert és két gyümölcsöskert is.

A majorságban két új, modern istálló állt, az egyik a szarvasmarhák s a másik a lovak számára, s ugyanúgy egy hatalmas disznóól. A majorsághoz továbbá három malom tartozott s köztük egy új, öt kövel. A sörgyárat, a szeszfőzdével, a vendéglővel és hét korcsmával együtt az uraság bérbe adta. További gazdasági objektumokat jelentett még a téglavető és a kőbánya.²⁹

A hatalmas, jelentős bevételeket hozó nagybirtokok építése azonban nem egyszer összeütközésekhez vezetett a mezővárosi lakosokkal. Így Homonnán az uraságok a 70-es évek elején az addig a városhoz tartozó vagyont szereztek meg, az urbáriumon túlmenő új robotot vezettek be, ami a lakosság elszegényedéséhez vezetett. Elvették tőlük az ital kimérési jogot, megtiltották nekik a tűzifa-szedést és zsarolással elérték a pénzbeli árenda fizetését is. Közben a grófok több olyan régi kiváltságot is felszámoltak, amelyeket a polgárok még a Drugethek idejétől élveztek. Ezért 1773-ban a lakosok Csáky Istvánra panaszkodtak a vármegyénél, sőt magánál az uralkodónőnél is. A per három évig húzódott és végül többékevésbé a jobbágyok győzelmével végződött (a robot csökkentése, fizetés).³⁰ Győztek a homonnai lakosok 1836-ban egy másik földesúri perben is, amikor Csáky Antal gróf önkényesen elfoglalta a zsellérek legelőit.³¹

Nem voltak ugyanilyen sikeresek a nagymihályi polgárok és parasztok a Sztárayakkal szemben, akik elvették tőlük az addig használt földeket, újból szétosztották a határt és szigorúan büntettek minden robotmulasztást. A Sztárayak hasonlóan arrogánsan viselkedtek a pappal és a helybeli nemesekkel szemben is. Még az 1770-es években elvették a plébánostól a két malom bevételeit és a kö-

²⁸ Korabinsky 1786. 632.

²⁹ ŠA Prešov, SM, 945: Gróf Sztáray Mihály vagyonösszeírása, 1770.

³⁰ BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1001/b, Fasc. 190, No. 219: A Helytartótanács levele Zemplén vármegyének, 1775. XII. 7.

³¹ ŠA Prešov, DH, 331: Zemplén vármegye bizottságának jelentése a homonnai lakosok úrbéri peréről, 1837.

vetkező században megtiltották a lakosoknak a vadászatot és a madarászatot a környező erdőkben.³² A gróf korlátlan úrnak érezte magát a városban, aminek bizonyítéka egy 19. század eleji adat lehet, amely szerint Nagymihályt a következőképpen nevezték „Graf Albert Sztarayische Stadt Nagymihály”.³³

A 19. század első felében a birtokviszonyok egyik városban sem változtak. A grófi családok továbbra is kezükben tartották csaknem összes vagyonukat és fejlesztették, modernizálták majorságaikat. Homonna akkor vált ténylegesen két részre, a majorság és a kastély egyaránt Csáky- és Vandernáth részre oszlott. Annak ellenére, hogy a városban több nemesi család lakott, valóságosan nagybirtokosok és a város urai kétségkívül csak a Csáky és a Van Dernáth grófok voltak. Homonnán együttesen 174 és 6/8 paraszttelket birtokoltak, míg az összes többi nemes együttvéve csak 5 1/8 paraszttelkkel rendelkezett.³⁴ A város legnagyobb birtokosa a 19. század első felében a Van Dernáth grófi család volt, és Van Dernáth Lipót, három grófnővel együtt birtokolt 85 jobbágytelket a majorságban és 4 telket a városban. Csáky Antal gróf vagyont 75 majorsági és 4/8 városi telek képviselte.³⁵

A következő néhány évben azonban gróf Csáky megelőzte Van Dernáthékat, és 1837-ben 1149 holdat és 291 □-ölt birtokolt, míg ugyanakkor gróf Van Dernáth Lipót és Johanna közös vagyona 1106 holdat tett ki.³⁶

Mivel mindkét grófi család továbbra is közösen birtokolta a várost, a nagybirtokokkal, a gazdasági objektumokkal s azok hasznaival együtt, többször kerültek egymással is ellentétbe. Ezek kikerülése érdekében időről-időre kötöttek új vagyoneelosztási szerződéseket. Egy ilyen szerződés jött létre 1816-ban is gróf Van Dernáth özvegye és gróf Csáky Antal között, amelynek értelmében megosztottak egymás között bizonyos jövedelmeket, elsősorban a vágóhídról, a vámról, a piacról s a vásárról, a gyertyaeladásból, a sóraktárról szóló bérletek hasznát és különböző más bevételeket különítették el.³⁷

Az uradalom mindkét tulajdonosa többféle jövedelmet szedett. Ezek lényeges részét nem a lakosok által fizetett árenda vagy az elvégzett robot alkotta, hanem a majorsági földek és gazdasági objektumok jövedelmei vagy bérletei. A 19. század elején a Csákyak saját gazdaságukban üzemeltették a majorságot, a harmin-

³² ŠA Prešov, SM, 968: Nagymihály úrbéri pere, 1787.

³³ Nagymihály látóképe a múlt század elejéről. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* XI, Sátoraljaújhely, 1906. 126–127.

³⁴ BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. Homonnai kerületben található nemesi birtokok összeírása, 1834.

³⁵ Uo.

³⁶ ŠA Prešov, DH, 331: *Geometricus Calculus totius terreni Homonnensis*, 1837.

³⁷ ŠA Prešov, DH, 330: *Protocollum Consensus utriusque I. Dominatus Homonnensis quoad Usum Communum Jurium a Beneficiorum*, 1816.

cados házát, s a következő vendéglőket: „Zum Goldenen Hirsch”, „Zum Bär”, „A szőlőfürthöz”, „Alte Lotterie” és „Magazin”, valamint néhány boltot és kertet a városon kívül. A majorsághoz tartoztak a terjedelmes mezők a határ három részében, hét rét, a kertek és az erdők. A zsidóbérlőknek a grófok bérbe adták a szeszfőzdét, két sörgyárat, a borkiméréseket, 16 boltot, a városi vágóhidat, a vámot, a piacozási s halászati jogot, a téglavetőt, egy malmot és a türelmi (zsidó) adószedést.³⁸ Mindezekből a hasznokból az uraság évente 7849 Ft-ot és 24 krajcárt szedett, míg a lakosságtól kapott árenda és cenzus csak 431 Ft-ot és 30 krajcárt képviselt. A saját költségben üzemeltetett objektumokból 821 Ft és a zsidóbérlőktől 2500 Ft jött be a grófoknak.³⁹ Nyilván azért az urak a következő években több vagyont adtak ki bérbe.

A 19. század első felében már több birtokos család is élt a városban, tényleges nagybirtokosok azonban továbbra is csak a Van Dernáth és a Csáky grófok maradtak. A leggazdagabb városi birtokos közülük Malatinszky, aki csak 80 hold és 344 négyszögölt birtokolt, ami a grófok vagyonának 7%-át tette ki. Ezeknek a földesuraknak házai is hasonlóan kicsinyek voltak a hatalmas homonnai kastéllyal szemben és egy-két esetben két jobbágytelket foglaltak el.⁴⁰

A terjedelmes uradalom urai a két részre (Csáky- és Van Dernáth-féle) osztott kastélyban laktak, amely épületrészekben mindkét grófi család több mint kilenceszer nagyobb területet foglalt, mint a legnagyobb homonnai nemesi kúria (mindkét család 36 jobbágytelken feküdt). A majorságon kívül mindkét grófi család átalakította a kastély saját részét, úgy, hogy külsőleg is két részzé vált (egyik barokk, másik neogótikus, sarkosbástyás). A kertekben modern, egzotikus növényes üvegházak (citromok, babér, örökzöld rózsák, rozmaring, narancsok, ananász, stb.) épültek.⁴¹

Az óriási Nagymihályi uradalmat gróf Sztáray Mihály halála után (1798) fia, gróf Sztáray Albert örökölte. A város új ura aktívan belépett a politikai életbe és többször képviselte Zemplén vármegyét az országgyűlésen, mint a Konzervatív Párt követe. Megkapta a császári és királyi kamarási címet, de több hivatalt, köztük a főispáni tisztséget azonban elutasította. Politikai nézeteit „Nagymihályi levelek”-ként jelentette meg a „Világ” című hetilapban.⁴² Nagy visszhangot keltett a „Szózat” című munkája a „Hírnök” című folyóiratban, amelyben több haladó politikai s gazdasági eszmét prezentált. Élete végén visszavonult, Nagymihály-

³⁸ ŠA Prešov, DH, 330: Conscriptio Oppidi Homonna cum Curiali Loco Kudlotz.

³⁹ Uo.

⁴⁰ BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajáújhely. IV. A. 1005/e. Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások 1664–1841. 12. db. Nemesek hadisegély-összeírása 1812.

⁴¹ ŠA Prešov, DH, 340: Aestimation deren Ziergartners Effecten, wie auch denen Werkzeugen, 1812.

⁴² Nagy Iván: *Magyarország családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. Pest, 1863. 866.

ban élt és gazdálkodással foglalkozott. Három házasságából két fia született (László és Antal), akik közül Antal utóda lett a nagymihályi uradalomban.⁴³

Gróf Sztáray Antal így a 19. század első felében Nagymihály legnagyobb és egyetlen földesura lett. A város gazdasági életében ekkor erősödött az ipar, nőtt a céhek és az iparosok száma, ami azonban nem veszélyeztethette a mezőgazdaság helyzetét és elsőbbségét a mezőváros gazdasági fejlődésében.

Az egész nagymihályi határ terjedelme 80 pozsonyi mérő szántóföldet és 180 kaszás rétet képviselt. Közvetlenül a városon belül az 1125 négyszögölnyi major-ság terült el, amely főleg a szarvasmarhák és lovak tenyésztésére specializálódott. Közelében feküdt az úri kert, 3198 négyszögöl területtel. Önállóan, a kastély mellett álltak a gabonamagtárak.⁴⁴ A határ más részén voltak a további gazdasági épületek, mint a csűrök, magtárak, stb. A Laborc partján, az új sörgyár közelében öt épület épült, amely a nagybirtokon alkalmazott béresek lakhelyéül szolgált.

A városon kívül álltak a többi uradalmi épületek. A szőlők már az előző században is a Györke hegyen voltak, a vincellér házával együtt. Szomszédságában állt a juhakol, az urasági juhtenyésztés központja. A többi juhakol a városmelléki pusztákon volt található: Szerelmesen, Meddön és Gáborkán. A hídnál, a Laborc mellett állt a szénaraktár. Ugyancsak a folyó mellett épült fel az uradalmi sörház is, amelyet egy zsidó bérlő használt, s 7551 Ft hároméves bérletet fizetett érte.⁴⁵ A kocsmák és vendéglők további bevételi forrást jelentettek. A század elején négy ilyen vendéglátó üzem létezett a városban: „A spanyol koshoz”, „A piros bikához”, „A szarvashoz” címzett vendéglő és egy kocsmá „Az alsó hídnál”.⁴⁶

Az előző korszakhoz hasonlóan a 19. század első felében is működött Nagymihályban három malom: a felső, az alsó, és az úgynevezett száraz malom. 1839-ben az uraság egy vízimalmot lebontatott és helyén 7500 Ft-ért építtette fel az új malmot, 12 kővel.⁴⁷ Az urasági jövedelemforrások egyikét jelentette a vámszedés a Laborcon.

A 19. század első harmadában gróf Sztáray átépítette régi székhelyét az akkor divatos klasszicista stílusban. Az oldalszárnyak hozzáépítése után az egész kastély új homlokzatot kapott, a jellegzetes díszudvarral. A főhomlokzat része lett a földszinten az árkádsoron tartott terasz, s úgyszintén a belépőcsarnok a lépcsőházzal. A kastély hátsó oldalán, a Laborc felé mindkét szinten eltüntették az árkádokat, és hozzáépítettek egy új keskeny épülettömböt. Az új diszpozíciónak

⁴³ *Pallas Nagy Lexikona* XV. Budapest, 1897. 832–833.

⁴⁴ ŠA Prešov, SM 1161: Nagymihályi uradalom összeírása, 1846.

⁴⁵ ŠA Prešov, SM: A Magyar Kamara levele gróf Sztáray Albertnek a nagymihályi sörgyár ügyében, 1824.

⁴⁶ ŠA Prešov, SM 1161: Nagymihályi uradalom összeírása, 1846.

⁴⁷ ŠA Prešov, SM 972: Gróf Sztáray szerződése Fundanics György molnárral az új malom építéséről, 1839.

megfelelően átalakították a belépő teret, a sorompóval, a hatalmas kapuval és a ballusztráddal.⁴⁸ A kastélyon kívül, bent a mezővárosban az uraság az új, modern lovardát építette fel, amely máig a török mecset név alatt ismert.

Az arisztokrata családok, a sok ellentét és konfliktus ellenére, amelyekbe az előző évtizedekben a mezővárosi polgárokkal kerültek, a reformkorban lassan a polgárosodó mezővárosi társadalom élére álltak. Ők voltak az elsők a Nemzeti Színházra s más nemzeti vállalkozásokra elkezdett pénzgyűjtésekben és fokozatosan maguk köré csoportosították a városok művelt és vagyonos társadalmát. Ennek tagjai alapították Homonnán 1835-ben a Casino egyesületet, amely kialakulása évében 79 taggal rendelkezett. Ezek között voltak mind a Van Dernáth, mind a Csáky grófi család tagjai is.⁴⁹ Hasonló Casino-egyesület még a forradalom előtt Nagymihályban is megalakult, amelynek első elnöke éppen gróf Sztáray Antal lett. Ennek a fejlődésnek logikus folytatásaként tekinthetjük, hogy 1848 őszén a vármegye megbízásából éppen gróf Van Dernáth Henrik képezte ki a homonnai nemzetőrséget.⁵⁰

A század második felében a grófi családok elveszítették ugyan a földesúri jogokat, de megmaradtak a mezővárosok leggazdagabb lakosainak és a legnagyobb gazdasági vállalatok s földterületek tulajdonosainak. Ebben az időszakban Homonnán tulajdonosváltás következett be, hiszen gróf Csáky Antal Vince halála után, 1865-ben gróf Andrássy Aladár vette meg az uradalom maradványait és a kastélyt, amelyet pszeudobarokk stílusban épített át, amivel a kastély elnyerte mai alakját.⁵¹

Így a 19. század végén gróf Andrássy Aladár a város egyetlen nagybirtokosa lett. Kezében tartott 2834 katasztrális holdnyi (1438 hold szántóföld) területet, ami az összes föld 60 százalékát jelentette.⁵² Nagymihályban úgyszintén gróf Sztáray Antal birtokolta a legnagyobb földművelési vállalatot. Ezt a 2062 katasztrális holdon terjedő nagybirtok alkotta. Ennek legnagyobb részét, 1526 katasztrális holdat a szántóföld tette ki, ami sokkal több volt, mint a más tulajdonosok kezében lévő területek. Emellett az összes nagymihályi erdő, rét és a legelők több mint fele is hozzá tartozott.⁵³

⁴⁸ Historicko-architektonický a stavebno-technický prieskum areálu kaštieľa v Michalovciach. Bratislava, 1966. Kézirat, 10–11.

⁴⁹ Dudás Gy.: *A Homonnai Kaszinó*. Adalékok XIV., 1909. 120–121.

⁵⁰ BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajújhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837–1848/49. doc. 415: Kormányrendeletek felolvasottak a kisebb vármegyei gyűlésen, 1848. IV. 20.

⁵¹ ŠA Prešov, DH, 340: Homonna mezővárosában Gróf Csáky Antal Vincze hagyatékához tartozó várkastély becsértéke, 1865.

⁵² *Magyarország földbirtokosai*. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora a tulajdonukban levő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest, 1893. 858.

⁵³ Uo. 863.

A dualizmus korában, az iparosodás alatt éppen a volt urasági, majorsági gazdasági objektumok váltak az első és nem egyszer a legnagyobb ipari vállalatokká. Így mind a homonnai Andrásyak, mind a nagymihályi Sztárayak nemcsak a két mezőváros, hanem az egész felső-Zemplén legnagyobb ipari vállalkozói, ill. gyártulajdonosai lettek. A 20. század küszöbén Homonnán két nagyobb iparvállalat működött: az egyik gróf Andrassy Géza kályhagyára, a másik gróf Andrassy Sándor szeszfőzdéje volt. A város legnagyobb vállalkozója gróf Andrassy Sándor volt, aki 1907-ben az új szeszgyárat építette,⁵⁴ 1908-ben a közeli barkói mészkő bányászatára egy részvénytársaságot alapított. 1906-ban a város legnagyobb és legmodernebb gyárat építette, a 150 munkást alkalmazó téglagyárat.⁵⁵ A gróf üzemeltette tovább a régi urasági kocsmákat és az új modern Oroszlán nevű szőlődát is. Bár a város már 1902-től igyekezett bevezetni a villanyvilágítást, ez a terv csak gróf Andrassynak sikerült, aki 1906-ban bevezetette az áramot a kastélyba, s onnan az egész városba. Ugyanabban az évben megalakult a „Homonna és vidéke magyar ipart támogató szövetség”, amelynek védnöke szintén gróf Andrassy Sándor lett.⁵⁶

Nagymihályban a város legnagyobb iparvállalata sokáig szintén a régi urasági sörgyár volt. Modernizálása után a nagymihályi sörfőzde és malátagyár nevet viselte. A másik modern iparvállalattá az egyik urasági malom vált, amelyet a 80-as évek elején átalakítottak gőzhajtásúvá.⁵⁷ Ugyanúgy a volt urasági szeszfőzdéből építettek egy modern szeszgyárat. A század végén alapított meg gróf Sztáray egy viszonylag nagy gépgyárat és ugyanabban az időben a város mellett nyitotta meg a kaolingyárat.⁵⁸ Nagymihályban úgyszintén a gróf birtokolta a régi kocsmákat és a vendéglőket: „A Spanyol kashoz”, „A Vörös bikához”, „A Szarvas-hoz”, „A Csillag”, és a lenti hidnál lévő kocsmát.

További jelentős nagymihályi iparvállalatot jelentett még gróf Sztáray Sándor téglagyára, sajtgyára és kőbányája, ahol már a századfordulón dinamitot is használtak. 1907-ben tervezte a gróf a papírgyár építését.⁵⁹

A mezőgazdaság és az ipar mellett gróf Sztáray a pénzügyekben is sikeresen vállalkozott, és amikor 1870-ben megalakult a Nagymihályi Takarékpénztár, Ipari- és Kereskedelmi Bank, az első elnökségi elnöke gróf Sztáray Antal lett.⁶⁰ Ami-

⁵⁴ Homonna és vidéke, 1907. X. 24.

⁵⁵ Homonna és vidéke, 1911. V. 7.

⁵⁶ Homonna és vidéke, 1906. V. 3.

⁵⁷ ŠA Prešov, SM, 1417.

⁵⁸ ŠA Prešov, SM, 958, 1416.

⁵⁹ Felső Zemplén, 1900–1913.

⁶⁰ BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. B. 1417. Zemplén vármegye egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye: A Nagymihályi Takarékpénztár Ipar- és Kereskedelmi Bank.

kor 1916-ban a két helybeli bank a Nagymihályi Takarékpénztár, Ipari- és Kereskedelmi Bank és a Zempléni Takarékpénztár egy nagy pénzügyi vállalattá egyesült, társelnöke ismét gróf Sztáray Sándor lett.⁶¹

Az arisztokraták a dualizmus korában a mezővárosi élet más területén is működtek és több esetben saját vagyonukból ajándékoztak a volt jobbágyaik utódainak. Mindkét városnak a századfordulón rendszerint sokkal nagyobb szükségletei és tervei voltak, minthogy tudta volna azokat saját bevételeiből fedezni. Így tehát a tanácsok nemegyszer a grófok segítségére voltak utalva. Mindkét család tagjai az első helyen álltak a városi virilisták között, s mint a képviselőtestületek legjelentősebb tagjai, továbbra is irányították a városi életet.

Mind Homonnán, mind Nagymihályban törekedtek a grófok az iskoláztatás fejlesztésére. Homonnán 1913-ban gróf Andrássy Sándor telket ajándékozott az új polgári iskola építésére,⁶² Nagymihályban a Sztárayak már 1850-ben ajándékozták és a következő években átalakították az iskolai épületét, majd a 20. század elején felépítették az óvodát.⁶³

Így a volt földesurak továbbra is a társadalmi élet élén álltak és több egyesületben elnököltek. Gróf Andrássy Sándor Homonnán, és gróf Sztáray Sándorné Nagymihályban a Vöröskereszt fiókegyesület elnökei lett.⁶⁴ A grófok az első sportegyesületeket is támogatták. Alapító tagjai voltak a Homonnai Tenisz-egyesületnek, s a Homonnai Athletikai Clubnak,⁶⁵ Nagymihályban telket ajándékoztak a sportpályára.⁶⁶ Andrássy Sándor gróf támogatta a „Homonna és vidéke” című hetilapot. A lakáshiány miatt mind gróf Andrássy, mind gróf Sztáray kezdeményezte a bérházak és a hivatalnoki negyed építését.⁶⁷

Mindkét család tagjai a politikában is aktívan tevékenykedtek, amiben a mezővárosok polgárai támogatták őket. Gróf Andrássy Sándor a homonnai kerület képviselője volt a Szabadelvű párt színeiben, gróf Sztáray Sándor a felső tábla követe volt a szobranci választókerületben. Gróf Sztáray, mint országgyűlési

⁶¹ Zemplén naptára. Sátoraljaújhely, 1917. 64.

⁶² Homonna és vidéke, 1913. I. 1., 19. I.

⁶³ BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. VI. 503, Zemplén vármegye Tanfelügyelőjének iratai. Javadalmi iratok 1872–1930, 14. db., Nagymihály 1884–1912: Nagymihályi tanfelügyelő kérvénye a nagymihályi leány alapiskola átépítéséről és a polgáriskola létrehozásáról, 1894.; ŠA Prešov, SM 1420: Szerződés gróf Sztáray Mária és Nagymihály város között a községi iskola átalakításáról, 1857.

⁶⁴ Homonna és vidéke, 1906. X. 18.; Felső Zemplén 1901–1913.

⁶⁵ A Homonnai Athletikai Club megalakulása. Homonna és vidéke, 1911. VIII. 13.

⁶⁶ Felső Zemplén 1906. II. 8.

⁶⁷ Homonna és vidéke, 1914. III. 29.; Felső Zemplén 1907. III. 21., 1909. VI. 10.

képviselő támogatta a város bátor terveit, főleg a kaszárnya megszerzését és a gimnázium alapítását.⁶⁸

A vizsgált korszakban, a 18. és 19. században érdekes fejlődésen ment át a kölcsönös viszony az arisztokrácia és a mezővárosi társadalom között. Az arisztokrata családok a volt földesurakból és nagybirtokosokból fokozatosan a mezővárosok polgárosodó társadalmának első polgáraivá, a modern város gazdasági, társadalmi és politikai életének fő mozgatóivá váltak, akik az új korban igazgatták volt uradalmi székhelyeiket és segítették azok előrehaladását gazdasági, társadalmi és kulturális területen.

⁶⁸ Homonna és vidéke, 1906. IV. 12.; Felső Zemplén 1907. VII. 18.

VELKEY FERENC

A PESTI FŐÚRI TÁRSASÁGI ÉLET NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE AZ 1840-ES ÉVEKBEN SZÉCHENYI NAPLÓINAK TÜKRÉBEN

Tanulmányunkban azt a kérdést tárgyaljuk, hogy a pesti mágnás körök társasági élete hogyan zajlott, miképpen formálódott az 1840-es években. Konkrétabban: Széchenyi naplóit elemezve egyrészt a társasélet sajátos lenyomatát vizsgáljuk, másrészt arra a kérdésre is választ keresünk, hogy a főúri szalon-világ arisztokratikus identitására hatottak-e a korszak új jelenségei, a nemzeti jelleg, a társadalmi nyitottság, a közéletiség (esetleg a politikai törésvonalak). A témát néhány elemzésünkben már érintettük, mikor Széchenyi és Batthyány kapcsolatának színterét, illetve a Körök és pártok viszonyát feltárva a társasélet és politikum összefüggéseiről ejtettünk szót.¹ Most nem új mélyfűrésra építünk; néhány kiegészítéssel a korábbi kutatásokat idézzük föl, azért, hogy az esettanulmányokból lesűrhető következtetéseket összegezzük.

Legalapvetőbb forrásunk tehát Széchenyi István sokat citált, de társadalomtörténeti szempontból alig méltatott naplója.² A nemes gróf diáriuma a reformkor egyik legidézettebb szövegkorpusza, a Széchenyi-biográfiák, és -kronológiák direkt módon arra építenek, a „legnagyobb magyar” személyiségét elemző esszék vagy pszicho-történeti elemzések azt boncolgatják, s történéseink az alapján rekonstruálják a gróf szerteágazó tevékenységét, illetve egy-egy „ügyének” a törté-

¹ Főként: Velkey Ferenc: „Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magánszíntereken. = *Aetas*, 2009. 1. sz. 49–91; Uő.: Széchenyi István és az 1846-os Deák-lakoma. Kommentárok egy naplóbejegyzéshez. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. [...] Szerk. Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté. Szeged, 2005. 19–82.; Uő.: Köri mozgalmak, Pest kulturális-közéleti egyesületei a pártalakulás előszelében (1845–1846). In: *Könyv és Könyvtár XXVI. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Évkönyve*. Szerk. Kun András. Debrecen, 2004. 133–163.

² Széchenyi István naplójának idézésekor a Fontes sorozat vonatkozó kötetét követjük. *Gróf Széchenyi István Naplói* 1–6. Szerk., bev.: Viszota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925–1939. (alább: SzIN1, ... SzIN6) (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai; Gróf Széchenyi István Összes Munkái [később: SzIÖM] 10–15.). Már több magyar nyelvű válogatás is készült Széchenyi naplószövegeiből. Ha a vonatkozó részt közli, akkor ezek közül a legismertebb naplóválogatás fordításait követjük, ha nem, akkor – külön megjelölés nélkül – saját változatot idézünk. Lásd: Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk., jegyz. Oltványi Ambrus. [Ford.: Jékely Zoltán és Györffy Miklós.] Gondolat, H. n. [Bp.,] 1978. (alább: SzIN – sorszám nélkül).

netét. Sőt alig van olyan kortárs közéleti szereplő, akinek pályaképéhez ne járulna hozzá alapvető adatokkal, nem is beszélve a számtalan köztörténeti vonatkozásról és hivatkozásról. Talán éppen különleges anyaggazdagsága miatt nem lett a Széchenyi-diárium önálló és önértékű elemzések tárgya.³ Különösen föltűnő ez a jelenség akkor, hogyha a modern társadalomtörténet-írásnak a „személyes műfajokat” (napló, memoár) föl- vagy újraértékelő tendenciáira gondolunk. Bár a Széchenyi napló roppant sokrétű és jellegében változó szövegvilága nem teremt lehetőséget arra, a gróf *napi rutinját* minden részletében pontosan megismerjük, de a társasági élet mind Pest, Pozsony és némileg Bécs vonatkozásában föltérképezhető általa, hiszen annak mozzanatait még a legrövidebb bejegyzésekben is rendre rögzítette. Ebben a tekintetben a naplónak mindvégig megmaradt a *regiszter funkciója*. Szembetűnő, hogy az ezernyolcszázharmincas, negyvenes években Széchenyi hosszabb bejegyzései inkább azokhoz a helyszínekhez kötődtek, ahol a társasélet történéseit és témáit is említésre érdemesnek találta. A legváltozatosabb nyelvi formában szerepelnek a diáriumban ebédek, vizitorsok, egyszerű látogatások, szalon-beszélgetések, estebédek, estélek, bállok, koncertek, színházi vagy kaszinó alkalmak, séták, kikocsizások, Pest környéki kastély-látogatások, kirándulások stb. Általában csak rögzítve, olykor egy-két méltató mondattal minősítve, s ritkábban néhány beszélgetéssel felidézve. S bár nyilván előfordulhatott olykor, hogy a gróf nem említett (általában este írott bejegyzéseiben) vagy elfelejtett (ritkán utólag „visszaírt” szövegében) egy-egy társasági alkalmat, de a naplónak e téren következetes regiszterjellege miatt nem érdemes a hiányokkal számolnunk. S így kimondhatjuk, hogy a gróf a társasélet tekintetében (lényegében) minden eseményt lejegyzett. Azaz kvantitatív elemzésre is alkalmat ad a forrás.⁴

Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy Széchenyi nem volt tipikus „résztvevője” a Pesthez kötődő kortárs arisztokrata-életnek. Közismert, hogy ő már az 1820-as évek végén tudatosan törekedett arra, hogy Pestet az ország centrumává tegye, fővárossá emelje, s a pozsonyi országgyűlési „reunionjának” áttelepítésével, a Pesti (később: Nemzeti) Kaszinó megalapításával a társasági-közéleti életet fellendítse, az elitet oda koncentrálja. Sőt társadalom-átalakító programjának egyik fontos összetevője lett a koncentráció, a közértelmesség fejlesztése és ezzel szoros összefüggésben a társasági-élet fellendítése, alkalmas terek, minták stb. teremtménye. Legbővebben *Világ* című munkájában fejtette ki kapcsoló-

³ Széchenyi naplóiról és azok jellegéről, jellegváltozásairól általában: Vízota Gyula: A naplók története. In: *SzIN* VII-XXX.; Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860)*. Pozsony, 2006. 14–34.; Halász Gábor: A naplóíró Széchenyi. In: Uő: *Tiltakozó nemzedék*. Összegejtött írások. Bp., 1981.; Kosáry Domokos: Széchenyi, a naplóíró és a történeti személyiség. In: Uő: *A történelem veszedelmei*. Írások Európáról és Magyarországról. Bp., 1987. 217–255.

⁴ Itt jegyezzük meg, hogy az adatrengeteg elemeit külön-külön nem látjuk el jegyzettel, csak az idézett naplószöveg helyét rögzítjük. A példákat és neveket stb. a napló két vonatkozó kötetéből gyűjtöttük. Lásd: *SzIN* 5. 386–791.; *SzIN* 6 3–751.

dó reformgondolatait.⁵ Bár mágnástársaihoz hasonlóan továbbra is több-laki élt, de nagyjából ugyanettől az időtől fogva (1827) volt a bécsi súlyponttal szemben immár „pesti lakos,” s tevékenységének fontos pillérei (Kaszinó, lóverseny, Akadémia, Lánc-híd stb.) is ide kötődtek. Házassága után (1836) költözött a Lloyd-palotából, Ullmann Móricz pesti bankár rakpiaci bérpalotájának második emeletére, s itt élte arisztokratikus-nagypolgári keretek között, s ahhoz igazodó életmódban a mindennapjait.⁶ Ez az 5 szobás lakás a nemes gróf tevékenységének koncentrált helyén volt, s ez lett a Széchenyiéknél („bei uns” „bei mir”) tartott társas összejövetelek, és a szalon- illetve munkabeszélgetések helyszíne.⁷ A gróf tehát nemcsak résztvevője, hanem tudatos alakítója is maradt a pesti társasági életnek, s nemcsak elsőszülött alkotásainak (Kaszinó, lóverseny) ápolgatásával, hanem rendszeres színházi megjelenésével, a Promenádnak (Sétatér) megszervezésével, a Pesthez kötődő modernizációs terveivel (Lánc-híd, Alagút stb.) s leginkább folyamatos jelenlétével.

A gróf pesti élete nem a „fővárosban” telelő, vagy (kicsit szűkebben) a báli szezont ott töltő mágnástársadalom szokásos módszere szerint alakult. Nyilván ő is megtehetette volna – mind anyagi ereje, mind presztízse, mind kapcsolatai alapján –, hogy a szezont Bécsben vagy akár időnként Párizsban töltse. A számára Pest nem kényszer, hanem tudatos választás volt. Kezdetben ő is a téli-tavaszi időszakot mulatta-dolgozta koncentráltan a városban, de egyre több aktuális teendő vagy egyleti, politikai ügy, vállalkozás hozta vissza ide vagy marasztalta tovább itt. Jellemző módon a szezonon kívüli hosszabb pesti időszakaihoz mindig kötődött egy-egy akadémiai, hengeralmi, gyáralakító stb. nagygyűlés, vagy éppen egy fontosabb Pest vármegyei alkalom.

Az 1839/40-es, májusban záródó diéta után június és szeptember nagyját (3–23.; 2–26.) Széchenyi Pesten töltötte, majd október 18-tól egészen 1841. május 13-ig folyamatosan ott maradt. S utóbb két rövidebb szakasz után (jún. 28 – júl. 4.; és szept. 12–24.) november elsejétől kezdődött a következő (1842) július 2-ig szinte

⁵ A Széchenyi életrajzára, politikai pályájára vonatkozó alapvető tényeket külön nem jegyzeteljük. A könyvtámi irodalomnak a java része, az alapadatokat ismétlő életrajzoknak és monográfiáknak gyűjteménye áttekinthető Széchenyi nem teljes és nem egészen pontos bibliográfiája alapján: Szentkirályi Elemér: *Kalauz Széchenyi István megismeréséhez*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Bp., 1987. Kiegészítésekkel ugyanez: *gróf Széchenyi István minden írása*. [CD-kiadvány] Logod Bt. 2001. Itt az egyszerűség kedvéért a legújabb három életrajzához utaljuk az olvasókat, amelyek más-más terjedelemben és kifejtettségben integrálják a frissebb szakmai eredményeket: Oplatka András: *Széchenyi István*. Bp., 2005.; Csorba László: *Széchenyi István*. Bp., 1991.; Fónagy Zoltán: *Széchenyi István*. In: Fónagy Zoltán–Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. H. n. 2003. 5–132.

⁶ Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*. Történeti bevezetés. In: SZIÖM 12. XI. és XL–LVI.

⁷ Széchenyi második emeleti pesti otthonáról: K. M. Kertbeny visszaemlékezése nyomán: Oplatka: *Széchenyi István*, 365.

teljes, (hét nap kivételével) megszakítás nélküli pesti időszak. A vidéki kastélyokhoz, uradalmi központokhoz kötődő megszokott nyári időszaktól számolva a ciklust, Széchenyi 1840/41-ben 240 napot, 1841/42-ben pedig 272 napot töltött a 365-ből Pesten. És hasonlóan indult a pozsonyi országgyűléssel 1843 májusában megszakadó ciklus is. A diéta 1844 novemberi bezárása után a következő év novemberéig ismét 251 napot, 1845/46-ban 208-at és az 1847 novemberében kezdődő diétáig ismét 223 napot tartózkodott a „fővárosban.” Az utolsó két évben a rendszertelenebb bécsi tárgyalások és a Tisza vidéki utak eredményezték a némileg alacsonyabb számot. Széchenyi tehát az 1840-es években lényegében Pesten élt. S mivel a társasági életét szorgalmasan regisztrálta, ezért nagyjából nyomon követhető naplójából a mágnástársadalom pesti „jelenléte.” Néhány, hozzá közel álló, vagy számára fontos személy esetében azt is rendre rögzítette, hogy megérkezett, elutazott („*ist/sind angekommen/weg*”), de általában csak a naplószerelőként való feltűnés jelzi a számunkra egy-egy kortárs „Pesten-létét”.

A diárium igazolja az arisztokrácia életmódjáról általában alkotott képet. Késő tavasztól október végéig sokkal kevesebb főúri társasági alkalom adódott Pesten. A Kaszinó és színházak állandósága mellett a főúri társaséletet a (főként) Budán hivatalviselő főurak tették folyamatossá, pl. báró Lederer Ignác főhadparancsnok, akinél a gróf ismétlődően (pangóbb időszakban is) föltűnt estélyeken, ebédeken; vagy Majláth György országbíró, akihez kötődően rendszerint a „*bei Judex*” kifejezést kapcsolta.⁸ Másrészt a Pest közeli kastéllyal bíró arisztokraták fordultak elő többször év közben is a városban, többek között *Tini*, azaz Grassalkovich Antalné (sz. Esterházy Leopoldina hercegnő), aki az 1844 végéig legmeghatározóbb szereplője volt a gróf társasági kapcsolatrendszerének. Azért esetenként, ha nem is minden évben, de a szalonélet további „házigazdái” is olykor estélyeket, összejöveteleket, koncerteket szerveztek a szezonon kívüli időszakban. A később említett *Lisi Batthyány*, *Rosy Szapáry*, *Charlotte* vagy *Resy Orczy* stb. föl-föl tűnt Pesten ilyenkor is. A napló összességében gyarapodó és egyre intenzívebb arisztokrata társaséletre utal. Ebben nyilván nagy szerepet játszott a város dinamikus fejlődése, a kulturális-társasági lehetőségek növekedése. A Széchenyiéhez hasonló szinte folyamatos pesti jelenlétet viszont másoknál nem tudtuk regisztrálni, de a meghatározó szereplők rendszeres visszatérést igen, illetve új nevek megjelenését a napló kapcsolódó oldalain.

A folyamatban nyilvánvalóan szerepet játszott Pest politikai centrális szerepe is. A reformkor modernizálódó közéletében a diétaközi ciklusok egyre intenzívebben az országos politika jegyében teltek, s ebben aktívan, kezdeményezően csak Pesten lehetett részt venni. Példaként idézhetjük gr. Batthyány Lajos döntését, akinek Pestre „telepedése,” és ott vitt „nagy háza” közvetlenül a politikai cél-

⁸ Érdekes módon Széchenyi igen sokszor név nélkül a méltóság vagy hivatal megjelölésével utalt ilyes házigazdáira. Így előfordult, a „*bei Tavernikus*, *Personalis*, *Septemvir*” kifejezés is naplójában (báró Eötvös Ignáchoz, gróf Keglevich Gáborhoz stb. kötődően).

jaival hozható összefüggésbe. A titkosrendőri jelentések már a diéta idején (1840-ben) sűrűn foglalkoztak a kérdéssel, s arról tudósítottak, hogy Batthyány Pestre készül, s utóbb arról, hogy a Lánc-híd mellett akar építkezni. Az egyik (rosszindulatú) verzió szerint azért, hogy ott Széchenyit megelőzze; egy másik (szintén nem jóindulatú) változat szerint azért, hogy a kormánnyal szembeni ellenzéki szellemet az ország „gyűjtőpontjából” terjessze, s egy harmadik (a lényegét jobban megragadó) szerint azért, hogy a liberális párt egyesülési pontját képezze.⁹ Batthyány Lajos döntése logikus és szükségszerű volt, nyilvánvalóan a diéta után is (az eddigi szerepén túllépve) a hazai politika centrumában akart maradni. A gróf a Cziráky palotában bérelt otthonába végül 1841. márciusában költözött be. Széchenyi naplója nyomán nagyjából regisztrálhatjuk az ő jelenlétének intenzitását is. A példaanyag az 1841-es őszi szezontól kezdődő időszak. 1841 novemberében Széchenyi 1-én jött a „fővárosba,” a naplója (először) 12-én adott hírt arról, hogy Batthyány Lajossal együtt voltak Pest megyei politikusoknál. Innentől 1842. június 10-ig (egy kéthetes májusi szakaszt leszámítva) mindketten általában Pesten tartózkodtak, rendszeresen találkoztak. Június 9-én még együtt utaztak vizitálni Csurgóra a Károlyi kastélyba, s mint a naplóíró rögzítette: „*10ten L Batth gehet auf's Land.*” Azaz akkor „*ment vidékre*” a megszokott nyár életritmust követve (de az általánosnál rövidebb időre) rezidenciájára, uradalmá(mai)ba, ahol júliusban egyszer Széchenyi is megjelent. Augusztus 20-án rögzítette a már 10 napja újra Pesten időző naplóíró, hogy „*Louis Batthy tegnap megérkezett.*” Aznap már a délelőtti órákban járt nála („*bei L. B.*”), s bár este „ígérte ellenére” nem ment el hozzá („*zu L Bath*”), de másnap újra még a kaszinóbeli ebéd előtt eljutott hozzá („*zu Louis Batthyanyi*”). Itt nemcsak a regiszterjelleg két napos sűrűsége (és formagazdagsága) miatt idéztük fel a megfogalmazásokat, hanem, hogy érzékeltesük, az újabb közös pesti időzés intenzív kapcsolatfelvételt is jelentett. Szeptember 20-án ismét csak együtt utaztak el Csurgóra, majd ki-ki a maga útján tovább vidékre, Bécsbe, de októberben is tudunk rövidebb pesti együttlétükről. A november közepétől sűrűsödő adatok pedig már a szokásos következő (1842/43) téli-tavaszi periódus kezdetét jelzik. Itt most egy esztendőre vonatkozóan csak a közös pesti terminusokat neveztük meg (Széchenyiről tudjuk, hogy időzött még Pesten, viszont Batthyány pontos mozgását nem ismerjük), de

⁹ Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz (1807–1848).* [...] Bp., 2007. 55, 120–121.; Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajosné. = *Vigília* 1998. 10. sz. 755.; SzIN5 456. (1841. márc. 16.). Hasonló helyzetfelmérés eredményezhette gróf Dessewffy Aurélnak azt a szándékát, hogy Budán, kifejezetten a „fontolva haladók” megszervezése céljából irányzatos Konzervatív Kaszinót létesített. Az ilyenfajta közéleti célú társasági formációkkal (mint a Konz. Kaszinó, Nemzeti Kör, Pesti Kör, Közhasznú Gyűlés, Ellenzéki Kör stb.) e tanulmány keretében nem foglalkozunk, mert nem annyira a főúri társasági élet sajátosságaihoz kötődtek, mint inkább a politikai orientációk pártszervező kísérletéhez.

ez is világosan bizonyítja, hogy az aktívan cselekvő, egyesületeket, társulatokat irányító, politizáló főurak nem tehették meg, hogy csak szezonálisan éljenek Pesten.

A példánál maradva megmutathatjuk a társasági regiszter-szerű Széchenyi-féle naplóvezetés sajátosságait is, hiszen Batthyány Lajos neve az 1840-es évek második felére (Kossuth és Apponyi neve mellett) a leggyakrabban szereplő név lett a naplóban. Viszont az övé szemben a másik kettőével a legtöbbször helymegjelölő funkcióban szerepel. Az 1839 novemberétől 1848 márciusáig tartó bő 8 esztendőben az ifjabb gróf hozzávetőlegesen 550 naplóbejegyzésben tűnik fel (olykor többször említve), s ennek több mint egynegyedében (csaknem harmadában) a nevéhez a „*bei*” (-nál, -nél) előljárószó kapcsolódik. Azaz Széchenyi *Batthyánynál* időzött az adott napon vagy Pozsonyban (ha éppen országgyűlés volt) az ifjabb gróf által bérelt kancelláriai lakosztályban a Ventúr utcai gróf Erdődy házában, vagy Pesten az egykori Hatvan utcai Cziráky-palotában.¹⁰ A helymegjelölés után, az alkalomhoz kötődően sokszor olvasható egyéb információ is (ki volt még ott, mi történt, kivel, mit beszélgetett stb.), de a legtöbbször egyszerűen csak ennyi szerepel: „*Bei Louis B.*” Ez a legrövidebb bejegyzés-típus (olykor a *bei* helyett *zu* előljárószóval) nem szűken kettejük személyes találkozására utal, hanem Széchenyinek a Batthyány-házban való kevésbé formális megjelenésére, hiszen ilyen alkalmakkor hol Batthyány feleségével, Zichy Antónia grófnővel, hol sógornőjével, Zichy Karolinával, hol mással a társaságukban találkozott. Valószínűsíthető, hogy ezek közül a legrövidebb tényközlő adatok közül több abba a csoportba tartozhat (csak a naplóíró rövidített), amelyekben a gróf a látogatás jellegét is „*visit bei*,” „*Besuch(e) bei*” megfogalmazta. Azaz sok esetben kártyával vagy szóban megjelölt főúri társasági vizitről lehetett szó. Néha a napszakra („*Nachmittag bei*,” „*Abend bei*”), tett utalások egészítették ki a helymegjelölést, amelyekkel a gróf nyilvánvalóan nemcsak az időre utalt, hanem arra is, hogy nem alkalmi (reprezentatív) jellegű volt az együttlét, hanem csak megszokott szalon-időtöltés. Máskor a Batthyánynál elköltött étkezések („*Esse bei*,” „*Souper bei*,” „*Diner bei*”) lettek regisztrálva, megnevezve a közös déli, koradélutáni étkezéseket (*Essen* – sokszor nem az időre, hanem a megszokottságra, de azért társaságra utalóan); vagy az estebédet (*Diner* – sokszor alkalmi közös étkezést jelölve). S természetesen az esemény jellegét („*Tanz bei*,” „*Soirée bei*,” „*Ball bei*” stb.) is megnevezte a különböző társas eseményekre meghívást kapó, s ott szórakozó gróf. Azaz a *Batthyány* szó Széchenyi naplójában a legtöbbször azt a személyt/helyszínt jelöli, akinél/ahol a gróf igen sokszor az idejét töltötte, vizitált, ebédelt, estebédezett, fogadáson, táncos mulatságon vagy estélyen olykor bálon vett részt.

¹⁰ Molnár András: Batthyány Lajos gróf életútjának magyarországi és külföldi helyszínei. = *Honismeret*, 2007. 6. sz. 13–17.; Molnár: *Viam meam persequor*, 84.

Körülbelül feleannyiszor (de igen sokszor) szerepel *Batthyány* neve úgy a naplóban, hogy ő időzik Pozsonyban diétánként változó színtereken *Széchenyinnél* (pl. Sina György palotájában), vagy Pesten az Ullmann-féle házban a Duna partján az egykori Rakpiacon. A formulák pontosan ugyanazok, csak nem mindegyik változatra találtunk itt példát. A „*Louis B. bei mir/bei uns*” alapmegfogalmazás mellett a „...*besucht mich*”, „*zu mir*”, „*Abend bei uns*”, „*Essen bei mir*”, „*Dinner bei uns*”, *Soireé bei mir*” „*Grand diable [itt estély] bei uns*” (stb.) összefüggésében sokszor rövid tényközlésként szerepel Batthyány Lajos neve. A harmadik szintér, Károlyi György pozsonyi háza s még inkább pesti palotája, ahol rendszeresen ugyanezekben a nyelvi konstrukciókban olvashatjuk *Batthyány* nevét, általában úgy, hogy az *oda menő, ott vizitáló, bálozó* Széchenyi vele is találkozott (általában már ott volt). A hely megjelölésére a naplóíró sokszor Károlyi György („*bei G. Károlyi*”) nevét használja, de általában a „*bei C. K.*” „*bei C. Károlyi*” rövidítés (Caroline Károlyi, azaz Zichy Karolina) vagy a „*zur Kis grófnő*” megnevezés szerepel a naplóban; például egy ritkább találkozási forma a vilásgregeli: „*Déjeuner bei C. Károlyi*” összefüggésében.

Ezekben az esetekben feltételezhetjük, hogy a megjelöltnél gyakrabban voltak együtt, hiszen a naplóíró sokszor csak az alkalmat rögzítette nevek nélkül. A társasági életre vonatkozó regiszter jellegű naplóvezetésben a kulcsmozzanat az *én* esetében a *hol* (azaz *kinél*), illetve a *nálam* esetében hogy *milyen alkalomból*, s hogy esetleg *kik*. Ha *Széchenyire* jöttek, akkor ő általában csak az eseményt nevezte meg (*essen, soireé, diner ... bei mir* stb.), olykor a létszámot, s ritkábban egy-két nevet. Az viszont nyilvánvaló, hogyha ő volt meghívva valakihez, vagy vizitált, akkor a helyszínt mindig leírta. Nagyjából, ha a „*bei mir*” típusú név nélküli alkalmakat összeadjuk a Batthyány Lajosra közvetlenül utalókkal, akkor a „*bei Louis B.*” mennyiségéhez hasonlatos (némileg kisebb) számot kapunk. A Károlyi Györgynél tett közös időzésük mindenképpen kevesebb lehetett, de itt is világos, hogy ebben a naplóírói relációban a további személyek csak mellékszereplők. A nagyobb szabású (tömegesebb) alkalmakkor nyilván kevesebb az esélye, hogy több jelenlévőt, esetleg a legfontosabbakat név szerint rögzítse. Bár Batthyányt a naplóíró kitüntetett figyelemben részesítette, s valóban olyan nagyobb rendezvényeken is sokszor emlegette a nevét, amikor nyilván csak egy-két reprezentatív, számára *fontos nevet* volt tere, ideje kiemelni, de mégis valószínűsíthető, hogy a harmadik szintéren (Károlyi-palota) a megjelöltnél többször összefutottak. Széchenyi egyébként nagyon sokszor volt Károlyiéknál, és ismerve a két Zichy nővér családjainak közéleti-társasági szimbiózisát, valóban ott érhetette (a lejegyzetnél) többször Batthyány Lajost.

Találkozásaik száma a Károlyi-rezidenciákban így sem jelentéktelen, s kicsivel több, mint a pozsonyi és pesti társasági életben másoknál levő összes alkalommal (*bálokon, estélyeken, esetebédeken, délutánokon, viziteken* stb.) bekövetkező együttléteik. A korábbiak miatt gyanítható, hogy a „*bei xy*” jellegű esetek-

ből, azokból, amikor mindketten egy időben (esetleg beszélgetve, egymásra reagálva – „*mit Louis B.*” vagy Batthyány csak megemlítve) vettek részt a főúri társaság formális és megszokott alkalmain, is több lehetett, mint amennyit a naplóíró lejegyzett. Egy-két ilyen esemény erejéig a főúri társaság minden számottevő háza részt vett a körforgásban. A Széchenyi naplószövegekben Batthyány relációban megjelenő *nála* („*bei Louis B.*”), *nálam* („*bei mir*”) és *náluk* („*bei C. K.*”) helymegjelöléseknek a sűrűsége arra utal, hogy – a rengeteg egyéb meghívás mellett – kettejük érintkezése a Batthyány-, Károlyi-, Széchenyi-házak háromszögében zajlott. A napló jellegére és a pesti társasági élet jelentőségére mindenestre világos fényt vet, hogy egy főrangú ellenzéki politikusra vonatkozó Széchenyi-naplóbejegyzések (kb.) 70–75 százaléka valamilyen társasági színtérhez kötődik, s egy jó részükben a fiatalabb gróf neve az együttlétre utaló adatrögzítő mondatban jelenik meg.

A Széchenyi–Batthyány (kifejezetten főúri-társas) együttlétre vonatkozó példaanyag felidézi a különböző helyszínekhez kötődő összes „eseményt.” Azaz Széchenyi pesti napjaihoz kötődve majd mindegyik napra vonatkozóan szerepel egy-egy vizitsor (csak nevekkal), konkrét vizitek (a *visit*, *besuch*, *bei*, *zu* stb. szavakkal), vagy közös, társas ebédre tett utalások (*esse*, *soupire* stb.), olykor ünnepeyesebb reprezentatív étkezésre (néha csak estebédre) vonatkozóan, a *diner*, s igen gyakran a kisebb-nagyobb estélyekre használt *soirée*, s alkalmanként a *Ball*. Mindezek mellett a magyar és német színházi előadások, a bérelt páholyokban elbeszélgetett esték, a kaszinó-beli kártyázások, étkezések, beszélgetések, politizálások. Olykor a mánás-körökkel tett kirándulások, egynapos vidéki látogatások a közeli kastélyokban, nyilvános helyen elfogyasztott ebédek, kikocsizások, közös séták a Városligetben vagy valamely promenádon. Kellemes együttlétek a Fagyaldában vagy Kioskban, s persze néha lovaglás vagy sportolás (vívás, evezés, úszás stb.) is. A Széchenyihez kötődő főúri társadalmi tevékenységnek igen sajátos alkalmi azok, amikor az „alkotó” magán- és társasköreit elkíséri (sokszor arisztokrata hölgyeket) az épülő Lánchídhöz, az óbudai Hajógyárhoz vagy éppen a Lóversenypályára. A nyári időszakokban átlagban több mint egy, ősszel több mint kettő, s előfordul olyan téli időszak, amikor havi átlagban 3–4 regisztrálható társasági esemény kerül naponta a naplóba.

Nemcsak Pozsonyban, hanem Pesten is meghatározó volt az arisztokrata hölgyek központi-társasági szerepe. A naplóban ez közvetlenül megmutatkozik, mivel a gróf a mánás szalont, a házigazda és jellegadó hölgyek nevével jelölte. A legrövidebb formájú változatok feltételezik a legsűrűbb és legbensőségesebb viszonyt. Pesthez kötődően – a már említett – *Tini* mellett *Lisy*, *Rosy*, *Resy*, *Charlotte*, *Caroline*, stb. olvasható így, de mivel vannak ismétlődő társasági-keresztnevek, ezért legáltalánosabb formájában a naplóíró sokszor odaillesztette a férj vezetéknevét is. Széchenyi pesti társasági életében tehát a központi szerepet betöltő szalonok házigazdái: *Tini*; *Lisy Batthyány* (gr. Batthyány Imréné); *Rosy*

Szapáry (gr. Szapáry Ferencné); *Resy Orczy* (b. Orczy Lőrincné) – sokszor együtt *Resy Wenckheimmel* (b. Wenckheim Józsefné); *Charlotte Zichy* (gr. Zichy-Ferraris Manóné); *Caroline Festetich* (gr. Festetich Dénesné); azután *Pauline Zichy* (gr. Zichy Edmundné) és *Adèle Festetich* (gr. Festetich Ágostonné).¹¹ S a többiek közül néhány csak röviden említve: *Nina Szapáry*, *Julie Forray*, *Leopoldine Erdődy*, *Julie Nádasdy*, *Adelheid Andrássy*, *Mina Festetich*, *Irène Zichy*, *Leonie Csekonics*, *Pauline Dessewwffy* stb. Az időszakosan változó, de növekvő mennyiségű pesti arisztokrata „hölggy” névanyaga jelzi, hogy ha nem is 40–50 közötti ház adott nagy bálakat Pesten, de körülbelül ennyi olykor estélyeket.

Természetesen a Széchenyi naplóban sem kizárólagos a hölggyek kiemelése a mágnás-házak megjelölésére. A már említett *Lederer Ignác báró* vagy *Traun Ferenc gróf* például rendszeresen föltűnik házigazdai címkézéssel, a feleségeikről viszont szinte semmit sem tudhatunk meg. Különlegesen tanulságos a Széchenyi-Károlyi-Batthyány házak kapcsolódásának esete. Pozsonyban 1839/40-ben még a társasági életükre vonatkozóan is inkább Batthyány Lajos és Károlyi György nevére utalt a gróf. Érintkezésükben fel-feltűnt a hölggyek (a Zichy testvérpár: Antónia és Karolina) neve, de csak 1841-ben (látványosan 1841 novembertől) lettek ők is hangsúlyosan naplószerzők.¹² 1841 elején már Karolina és Károlyi György volt Széchenyi meghatározó társasága, majd március végétől a Pestre érkező *Tony*.. Az 1841/42-es téli szezontól fogva nagyon szorosan kapcsolódtak egybe a köreik. Mind a grófnők, mind Batthyány esetében rengeteg beszélgetésre, személyes mozzanatra, formális alkalomra utal a napló, s tendenciózusan immár („*Louis B.*” mellett) *C. K.*-hoz ment vizitálni, oda volt hivatalos a bejegyzések írója. S bár *Tony Batthyány* (Zichy Antónia) is egyre fontosabb társasági szerepet töltött be, mégis csak elvétele szerepel a neve helyszínt rögzítő funkcióban, azaz nem vette át a Batthyány név helymegjelölő szerepét. Előfordul olykor „*bei Louis und Tony B.*” és „*bei Tony B.*” verzió is, de nem általánosan (s ez utóbbi esetekben Batthyány Lajos nem is volt jelen). Károlyi György gróf viszont elveszítette (legalábbis a megnevezésben) a házigazda szerepét, valószínűleg azért, mert nem volt (ezek szerint sűrűn) családja körében. Mivel azonban ez a szófordulat maradt általános, ezért valószínű, hogy itt a feleségére, Zichy Karolinára, mint a társaság összehozójára, a kapcsolódási pontra került át a hangsúly. Ugyanez figyelhető meg a kortársak alább idézett szövegeiben: ott is visszatérően *Károlyné*-hez kötötték a palota soireit, báljait. Természetesen az is lehetséges,

¹¹ Született Majláth Erzsébet grófnő; Almásy Rozália grófnő, Batthyány Teréz grófnő, Orczy Teréz bárónő, Miss Stratchan Sarolta, Zichy Karolina grófnő, Odesalchi Paula hercegnő, Almásy Adél grófnő.

¹² Egyszer Karolinával kirándult a Czikker Gartenbe, egy másik alkalommal pedig Tini (Grassalkovich), Karolina és Antónia együtt látogatták meg őket. Viszont Pozsonyban olyan bejegyzés is született, amelyben a naplóíró azt kifogásolta, hogy nem hívták meg őt valamelyik alkalmukra. SzIN5. 293, 330, 334.

hogy Károlyi György családján belül is úgy tekintettek a pesti rezidenciára, hogy az *Károlynéé*. Egy ilyesmire utaló érdekes adat: egyszer azt rögzítette a naplóíró, hogy Károlyi György rosszul lett „*C. Károlynál*.” Úgy tűnik azonban, hogy Széchenyi és a kortársak címkehasználata logikusan működött, s a megnevezésekben automatikusan kiválasztották a „ház” jellegét meghatározó domináns személyiséget.¹³

A mánás-társaság(ok) pesti „működését” tehát a Széchenyi napló nyomán elsősorban a hölgyek számbavételével jellemezhetjük. Azonban egy „férfiközpontú” kontrollforrást elemezve megerősíthetjük a mennyiségi mutatót. Hiszen a Nemzeti Kaszinó évkönyvében szereplő tagnévsorban rendre rögzítették a tagok neve, rangja, státusza/foglalkozása mellett a „címét” is. Az 1841-es kötetben szereplő 496 „részes tagból” 198 volt főnemes (39,91%), és ennek 30,30 százaléknál lett megjelölve a pesti/budai „saját lakás” vagy „bérlemény” címe, illetve valamelyik Pest közeli birtok. Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy ez a közel 60 fő lehetett a pesti főúri társasági élet rendszeresebb férfi résztvevője. Hiszen a címrögzítés logikája arra utal, hogy amelyik tagnak volt pesti elérhetősége, ott azt jelölték meg: pl. Széchenyinél az Ullmann-házat és nem Cenket, Batthyánnál a Cziráky-palotát és nem Ikervárt. Az adatsor másik összefüggésében is tanulságos. Bár a „birodalmi arisztokrácia” néhány tagja preventív okokból illetve reprezentatív céllal szerepelt a névsorokban, de azért mégiscsak nagy mennyiséget jelöl a „bécsi címmel” föltüntetett 52 (zömmel Magyarországon honos) mánás. Természetes, hogy a nemesek esetében nagyobb a Pestet, Budát vagy közeli birtokot megjelölők aránya (159: 67,08%) hiszen a magas tagsági díjat nemes embernek csak akkor volt érdemes befizetni, ha valóban élni is tudott az intézmény „kellemével.” Jellemző módon a polgári státuszú Kaszinó tagok 100%-a pesti címmel rendelkezett (46 fő, az összlétszám 9,27%-a). Nemcsak az adat sorokra rátekinthetjük, hogy a Nemzeti Kaszinó nem lett az 1840-es években sem a „kaszti szellem” megerősítője. Széchenyi szándéka szerint az mindig is nyitott volt a jobb módú nemesi, polgári rétegek számára, annak ellenére, hogy az 1840-es években a literátor-értelmiségiek már kritikusan a zártságát emelték ki.¹⁴

¹³ SzIN6. 206.

¹⁴ A Pesti Kaszinó-könyvek alapján. Lásd: *A Nemzeti Casino részeseinek névsora betűrenddel, annak szabályai s egyéb tudnivalói*. 1841. ... 1847. Szerk.: Tasner Antal (1841); Szeniczey Gusztáv (1842), Tóth Lőrinc (1843); Sebők Károly (1844–47.). Pesten [é. n.]. A Kaszinóban, bár a létszám gyarapodott, a státuszarányok lényegében állandóak voltak. Az 1841-től vizsgált 10 éves részesek lajstromaiban 34–40% volt főrendű, 48–55% nemesi származású, és 9–12% polgár. A Nemzeti Kaszinó nyitott jellegéről egykorúan: John Paget: *Magyarország és Erdély*. Válogatás. Vál. szerk.: Maller Sándor. h. n. [1987.] 83–84.; Lásd még: Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története. 1827–1926*. Bp., 1927. 11.; Viszota Gyula bevezetői a megjelölt (3–5.) naplókötetekben. SzIÖM 12–14. Újabban: Goda Éva: *Társasági élet és művelődés*. (A Debreceni Casino története 1833 és 1945 között). Debrecen, 2001. 21–29.; és Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005. Gyu-

Az azonban kétségtelen, hogy Széchenyi naplójában a „hétköznapi” Kaszinó-időzés (ami nem bálhoz, koncerthez, közgyűléshez vagy választottsági üléshez kapcsolódott), zömmel arisztokrata társaságban zajlott. Elsősorban az „*Essen/Esse im Casino*”, vagy az „*Im Cas.*” illetve az „*Abend (im) Cas.*” szövegpaneleket használta a helyszín megjelölésére, de amikor megjelölte a társaságát is („*mit...*”) akkor rendszerint főurak vagy pesti dámák nevét rögzítette.

A pesti színházi élet társasági lenyomatát is rögzítette rendre a naplói író gróf. Olykor lejegyezte a darabok címét, és egy-egy szóval minősítette az előadást, de sokszor a társasággal kapcsolatos megjegyzéseket tett. A páholy- és beszélgető-partnerei nevét említette egy-egy közlésfoslánnyal kiegészítve. A páholyok világa valóban társasági életének fontos színtere lett, s nemcsak azért, mert a bérlők egymást rendre meghívták, hanem azért is, mert ő a Nemzeti Színházban huzamosan a 29. páholyt, míg Károlyi György és Batthyány Lajos (1845-től) közösen a 28-ast bérelte. A Német Színházban pedig Károlyi és Széchenyi bérelt felesben. Azaz a legszűkebb mágnás-közegével nézte az előadásokat (Széchenyi szóhasználatával) az „*Ung Theater*” vagy „*Teutsche Theater*” páholyaiban. A program sajátosságát kifejezi, hogy néha egy napon mindkét színházba ellátogatott („*Beide Theater, Ung und Teutsch Th.*”), illetve az is sűrűn előfordult, hogy egy héten belül kétszer nézte végig ugyanazt a darabot.¹⁵ Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életéről szóló beszámolójában (1841. ápr.) „helyes szokásnak” nevezte azt a metódust, hogy „az estélyek rendszerint színjáték után kezdődnek,” mert így a színháztól nem vonódnak el a páholyok „bájló lakói.”¹⁶ Széchenyi maga is sokszor így élte meg estéit, a színház után következett valamely estély vagy fogadás, s utána esetleg még a Kaszinóban időzött.

Fábri Anna vizsgálata szerint az 1830–40-es években Pesten a főnemesség még arisztokrata identitását erősítő társas-életet élt. S bár ő is pozitív példaként hozta fel Széchenyit, de azért az idézett, egykorú Petrichevich beszámolót ará-

lai Pál szerint Vörösmarty éppen azért keresett a harmincas években egy kellemes társas helyet, mert nem szeretett bálozni, kártyázni, és mert „a kaszinó igen arisztokratikus körnek tetszett neki”. Ugyanez még hangsúlyosabban a színész Egressy Gábor visszaemlékezéseiben: „A Nemzeti Kaszinó nekünk nagyon drága volt, s nagyon megválogatta vendégeit. [...] hanem egy ízben a korán elhunyt gróf Dessewffy Aurél úgy kinézett onnan, hogy többé soha vissza se mentem.” Gyulai Pál: *Vörösmarty Mihály életrajza*. Bp., 1985. 207–213.; Egressy Gábor emlékiratai. A vonatkozó részt közli: Lukácsy Sándor: *Mi tilt jobbakká válnotok? Vörösmarty és kora*. Bp., 2003. 288.; Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*. Bp., 1987. 680–687.

¹⁵ A Széchenyi-család, jelesen Crescence magyar színházi aktivitására érdekes példa Vörösmarty Mihály két verse: *A színház nemtője* (1837), *Az elmaradók* (1838); Lásd még: Székely György (főszerk.), Kerényi Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet. I. köt. 1790–1873*. Bp., 1990. 264. és 292.; Kerényi Ferenc: *A színház mint társaséleti színtér a 19. századi Budapesten*. = *Budapesti Negyed*, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábri Anna] 2004. 4. sz. 67–89.

¹⁶ P. Horváth L. [Petrichevich Horváth Lázár]: *Salon-élet*. = *Pesti Hírlap*, 1841. április 10. [Értekező] 239.

nyosítva azt fejtegette, hogy a „*nivellírozás*” igencsak korlátozott volt, s a mág-nás-társaságok jellege a reformkorban számottevően nem alakult át. Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életről szóló beszámolójában (1841. ápr.) foglalko-zott nagy hangsúllyal a Széchenyi-házzal: „*Szombatonkint Széchenyi István gróf szalonjait nyitvák, melyek majd mindig legnépesebbek. A nivellírozás [egy szintre hozás] jótékony szelleme mutatkozik azokban. Emeli érdeküket a nemes gróf mű-helyének (mert méltán úgy nevezhetni azon szobát, hol a „Világ” írója oly fá-radhatlanul működik) láthatása, mely szintúgy nyitva állván, kényünkre élvezhet-jük annak múzeumi sokoldalúságát.*” Utóbb Horváth méltatta Orczy György báró szalonjának fesztelenségét és a Csekonics Jánoséhoz kötődő zenei élvezetet, majd más hangsúllyal, de kiemelten kezelte a Károlyi palotát is: „*De legfényes-bek valának (mert estélyek fényét leginkább a helyzet emeli) gr. Károlyi György társaságai (keddenkint); két ízben épített s közel egy millió v. frtba [váltóforint-ba] került palotája valóságos tündércsarnok; benne minden pompás, minden nagyszerűen összehangzó.*”¹⁷ Fábri Anna e gondolatmenet ellenpontjaként rögzítette, hogy a pesti társaskörök (vendégváró nemes házak, irodalmi körök, szalo-nok stb.) többféle identitást jelenítettek meg, s ezek között – mint elemezte – lé-nyegében nem volt kapcsolat.¹⁸

Széchenyi naplóját vizsgálva nem könnyű a kérdésben állást foglalni. Az két-ségtelen, hogy a gróf legközvetlenebb mág-nás-körei: mind a Széchenyi-ház s mind a Batthyány-Károlyiné társaságok fontos szerepet játszottak a pesti társasá-gi élet lassú identitásátalakulásban. A titkosrendőri jelentések már az 1839/40-es diétán és utána Pesten is a Zichy testvérhölgyek aktivitását és házaik ellenzéki hangulatát emelték ki. A divatlapok pedig nem győzték méltatni (s olykor a je-lentésírók is ebben a szöveggel szövezték) a Batthyány és Károlyi grófnék nemzeti-társasági kulcsszerepét a honi divat (tánc, öltözet, nyelv) népszerűsítésében, ha-zafias vállalkozások támogatásában, azaz a nemzeti jellegű reprezentációban. Társasági-központi szerepüket, de annak tendenciáit is, kifejezi, hogy – Széche-nyi híre szerint – Thurn-Taxis Terézia hercegnő (hg. Esterházy Pálné) azért akart „házat csinálni” (társaságot szervezni), hogy a Karolináét ellensúlyozza.¹⁹ Más-részt a jelentések (és a rövid bál beszámolók a sajtóban) hozzájuk kötődve a tün-

¹⁷ P. Horváth: *Salon-élet*, 239.

¹⁸ Fábri Anna: „*Eszmesúrlódások.*” *A 19. századi magyar közirodalom a (pesti) társaséletről.* Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábri Anna] 2004. 4. sz. 5–38. Összefoglalóan: Fábri: *Az irodalom magánélete*, 541–687.; További elemzések: Völgyesi Orso-lya: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása.* Bp., 2007. 138–156.; Kaba Eszter: *Fáy And-rás baráti társasága. A reformkori Pest egyik társaséleti központja.* Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábri Anna] 2004. 4. sz. 239–256.

¹⁹ SzIN5 445, 723. A legbővebb összefoglalás erről: Molnár: *Viam meam persequor*, 152–156. Széchenyi (semlegesen csak) regisztrálta, hogy Zichy Karolina Rostyval járt „magyar táncot.” A korszellemről a divatban: Lukács Anikó: *Nemzeti divat a reformkori Pesten.* = *Korall, Tár-sadalomtörténeti Folyóirat*, 2002. 10. sz. 40–56.

tető társadalmi nyitottságot emelték ki. Az 1843-as báli szezonról szólva egy jelentés kiemelte, hogy Batthyányné és Károlyiné báljain kizárólag magyarul társalogtak, s náluk a jelenlevők egy nagy társaságba olvadtak össze, nem úgy mint a Kaszinóbálon, ahol bár megjelent a középrend, de ott a mágnások külön kotetériát alkottak. A Zichy hölgyek a magyar szellemet kifejező, és az arisztokrácia elkülönülését fellazító gesztusaik miatt nem véletlenül lettek a „nemzet kedvencei” a demokrata-kiváltságellenes Petőfi versbe szedett tiszteletét is kivívva.²⁰ Széchenyi, ha más összefüggésben is, de szintén lényegesen lazította a társasélet kereteit. Ő maga politikusokat, tudósokat, művészeket, szakembereket, s szűkebb munkatársi körét is többször vendégül látta, s nemcsak a főúri, társulat-elnöki reprezentáció színterein (a közgyűlésekhez kötődő egyesületi bankettek, bálkon, dinereken stb.), hanem az Ullmann-ház szalonjában, szobáiban. Nyilván extremitásnak tűnhetett a korban, amilyen szívéllyességgel viszonyult (angol) mérnökökhöz, szakemberekhez. Károlyi György gróf például egyik 1835-ös naplóbejegyzésében azt rögzítette, hogy Széchenyi nála ebédelt három angollal, „*akik nem néznek ki túlságosan előkelőnek.*” Károlyinak – amint megjegyezte – a barátja legalább megmondta, hogy az egyik angol férfi: utazó (John Pagettel találkozott a naplóíró), de elgondolkozott a dolgon. „*Ha Grassalkovichné tudná, hogy comnis voyageurt [közönséges utazót] hozott néki Széchenyi!*” Ez a kis történet csak jelzi, hogy Széchenyi „elitteremtő” koncepciója nem elsősorban a származásra, hanem a Széchenyi által újjáértelmezett „érdemre” alapozódott.²¹

A további példák rengetegének sorjázásától eltekinthetünk, viszont az is érzékelhető, hogy Széchenyi többretegű társas életet élt. Így körei esetében a társasági identitás behatárolása nem egyszerű, mert a különböző társasági szintjeihez különmű identitás kapcsolható. A „legnyitottabb” szint az egyletek közgyűléseihez kötődő lakomák, bálók, vagy éppen az irányzatos politikai dinerek világa. Ezeken sokszor a házigazda szerepét töltötte be, ami még a főúri reprezentáció szokásos keretébe belefért. Amikor azonban tudatosan kifejezte polgári-nemzeti

²⁰ Molnár: *Viam meam persequor*, 120–121.; Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, 755. Egy jellegzetes példa a Pesti Hírlap 1844. december 29-i számából a Fővárosi újdonságok rovatból: „Az ünnepélyt kevesen zárhatták volna be méltóbban Bezerédj Istvánnál, ki ékesszólásának legnagyobb részét a karzaton igen nagy számmal megjelent hölgyekhez intézé (kinek fényes koszorújában tündöklő csillag gyanánt volt szerencsénk szemlélhetni elnökünk legmélyebb tiszteletre méltó nejét s testvérét a lelkes Károlyi György grófnőt), s azok pártfogását az egyesület részére kikérvén, igen bölcsen érinté, hogyha sikerülend bennök a honi készítmények iránti rokonszenvet és szeretetet fölgerjeszteni, a honi ipar csuda sebességgel fog emelkedni és virágozni.”

²¹ Egy másik jellegzetes példa: Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Történelem 20255.[Másolat] 283.; Lásd még: Csorba László: A középutas liberalizmus és az ellenzéki alternatíva. Szontagh Gusztáv politikai publicisztikája az 1840-es években. In: *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. [...]. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 35–48.; *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836*. Szerk. Fazekas Rózsa. Nyíregyháza, 2002. 248.

elkötelezettségét (vagy példát mutatott: mint például a vállalkozásaihoz kapcsolódó reprezentatív alkalmakkor), akkor az identitás átalakításában is szerepet játszott. Ugyanígy Batthyány és a Zichy hölgyek, amikor a védegyeleti bálók alkalmával látványosan jelenítették meg az intézmény társadalompolitikai célkitűzéseit, azaz azt, hogy a közös cél érdekében „egy asztalhoz üljük” a főnemes, nemes, gyáros, vállalkozó stb.; magyarul beszéltek (honi gyártók nemzeties ruháiban csárdást táncoltak), akkor ennek a célként megjelölt polgárias nemzeti közösségnek a szimbolikus megjelenítői lettek. Hiszen az „elkülönözés” helyett a társasági „egybeolvadást” fejezték ki nyitott, a szintjük normáit elhagyó, illetve a köreikbe másokat felemelő gesztusaikkal.

A második szinten, a házaikhoz kötődő nyitottabb fogadónapok szintjén a főurak, (s így köztük Széchenyi) tudatosan teremtették meg a szabad érintkezés lehetőségét. Gesztusértékű, de mégis valamilyen identitáshierarchiát kifejező jelenség ez, hiszen csak „betekintést enged” a „fent” életébe. Azokon az alkalmakon viszont, amikor nemes politikustársaikkal, munkatársaikkal a szakmai eszmecserén túl társasági érintkezésbe lépett, ebédre, esetebédre fogadta őket, vagy éppen ő látogatott el a mérnök Tierney Clarchoz, vagy a hidépítési igazgatóhoz, Derrához egy diner, essen stb. céljából, akkor már mélyebben tágította a társasélet kereteit. Főleg, ha főúri köreibe is bevezette a „kívülről jötteket.” Széchenyinél jócskán találunk példát erre, s a magyar munkatársakkal ezeken az alkalmakon a magyar beszéd lehetett honos. Azért a tudós-filozófus Szontagh Gusztáv visszaemlékezésében felhívta a figyelmet arra is, hogy egykor úgy érezte, hogy ha el akarja nyerni Széchenyi jóindulatát, akkor bármennyire is lenézi a társasági divatot, idomulnia kell a köreihez: „[...] azonnal fekete frakkot, fehér mellényeket készíttettem s fehér kesztyűket vásároltam, jól tudván, miképp a gróf minden népszerűsége mellett az aristocratiai szokásokat kedveli. Tekintetbe is hoztam magamtól nála, sokat tartott felőlem, s ezzel méltán büszkélkedhetem.”²²

A legtöbb alkalommal természetesen a pesti (pozsonyi) arisztokrácia zártabb rendezvényein (negyedik szint) fordult meg a gróf, exkluzívabb (szűkebb körű) soireéin, báljain, s a napi vizitek, délutánok, esték ebben a zártabb körben zajlottak. Ennek a szintnek a kifelé nyíló rendezvényei ismét csak elősegíthették az identitás átalakulást – gondoljunk Batthyányné és Károlyné 1843-as báljaira –, de például a Zichy hölgyek közös 1842-es jelmezes gyermekbáljára (amelyen Széchenyi családotul részt vett, s Béla „lánynak öltözött”) nyilvánvalóan csak a velük szorosabb ismeretségi körben lévő főúri családok és csemetéik voltak hivatalosak. Persze itt is éreztette hatását a szemléletük átformálódása, hiszen gyermekeiket magyar szellemben nevel(tet)ték. Ők viszont egymással s többi magánástársukkal ezen a szinten németül és franciául társalogtak. Széchenyi naplója

²² Szontagh: *Emlékezések életemből*, 283.; Csorba: *A középutas liberalizmus és az ellenzéki alternatíva*, 40.

tanulságos forrás ebből a szempontból, mert a naplóíró megszokottan azon a nyelven rögzítette, idézte fel a beszélgetéseit, amelyeken elhangzottak. Viszont a legritkább esetben fordul elő, hogy a Batthyány Lajos, Zichy Antónia, Karolina, Crescence vagy akár Károlyi György társas-körben magyarul beszélne, vagy éppen a körükben sokszor mozgó Teleki László, Wenckheim Béla, illetve az említett szalon-meghatározó dámák. Van néhány példánk rövid magyar mondatokra, de a kísérletek inkább a nemzeti nyelv társas használatának korlátozottságát fejezik ki, mint ahogy az a két levél is, amelyet 1842. június végén küldött el Széchenyi Zichy Karolinának, könnyed német modorban olykori magyar betoldásokkal. Mindez egyáltalán nem azt jelenti, hogy Széchenyi Károlyi és Teleki ne tudtak volna jól (Batthyány, Zichy Antónia és Karolina, Wenckheim Béla stb.) pedig egyre jobban magyarul. Egy meghiúsult beszélgetésnek azonban nyelvi akadályai lettek volna, s így érthető, hogy főúri-társasági körükben az amúgy is természetes társalgási nyelveket használták. Ebben a körben németül leveleztek, beszélgettek, s az olykori francia betoldások alapján sejthetjük, hogy a társalgás természetének megfelelően időnként nyelvet váltottak.²³ Az pedig, hogy a mindennapi vizitek jellege milyen irányba fordult, az döntően azon múlt, hogy milyen bensőséges viszonyba kerültek az adott mágnás-körök, családok. Több esetben megragadható Széchenyi pesti főúri kapcsolataiban a távolságtartó arisztokratikus modor, de akikkel napi-heti érintkezésbe került, azokkal rendszerint a magánélet és közélet legkülönbözőbb szintjeiig is elvezetett az út. A legvibrálóbb kapcsolata kétségtelenül a Batthyány-Károlyiné házakkal volt, ami olykor a könnyed-ironikus társalgás formáját, frivol-témákat, testi vonzódást, közös-nemzeti reformer politikai elköteleződést, kapcsolatkeresést, de éles politikai-stratégiai különbségeket, vitákat, ingerült oldalvágásokat, párbaj-szituációkat is magában rejtett. A pesti mágnás körök három meghatározó „szalonjáról” van az esetükben szó, de mégsem mondhatjuk, hogy a tipikus pesti főúri szalonvilágról. Éppen ellenkezőleg. Olyan markáns személyiségekről, akik kapcsolatában az identitáselmozdulás néhány szélső helyzete is megragadható. Példaként egy szituáció: a formálódó ellenzéki egység élére álló Batthyány Lajos gróf hölgy környezete egyre kevésbé tűrte a hozzájuk bejáratos Széchenyi politikai manővereit, hivatalvállalását, s az ellenzékot megosztó cikksorozatait, s a Tisza ügyben sem sikerült Károlyi Györggyel sikeresen együttműködni. Mindezért 1845/46 fordulóján mélypontra jutott a kapcsolatuk, amit azzal tetézt Zichy Karolina, hogy kezdeményezte a közös német színházi páholybérletük felbontását. Széchenyi a hozzá páholyigénnyel forduló gróf Szapáry Józsefnétől értesült a dologról, s rö-

²³ Jellegzetes példák: SzIN3, 261., 271.,; SzIN5. 359.; SzIN6. 93, 306. Károlyitól: SzIN5. 542–543.; *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860.* Szerk. Bártfai Szabó László. Bp., 1943. I. köt. 145.; 395, 409–412. Itt Széchenyi Károlyinéhoz írt 1842. jún. 22., 25-i levelei. Lásd még: Viszota: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*, XXXIV. A levelezésükre: MTAK Kt. Széchenyi Gyűjtemény. K/193/107–114. (itt különösen a 111–112. az 1846. november 21-i levél két változata), K/202/97–98. és K/202/99.

vid bosszankodás után, levelet írt Károlyi Györgynek, amelyben a közös páholy fenntartására kérte, kifejezetten arra utalva, hogy a politikai divergenciáknak nem szabad a társas-életre hatással lenniük. Széchenyi különösen azt hangsúlyozta, hogy a Károlyi-palotának, mint társasági központnak kiegyenlítő funkciót kell betöltenie, s össze kell fognia „szociálisan” az ellentétes „pártokat”. A kérdést általánosan kezelve rögzítette, hogy ez nem egyszerűen egy színházi-páholy változásának ügye, hanem minden politikai toleranciának a vége lenne. Arra kérte György grófot, hogy ne engedjen, s ne zárja ki Széchenyit köreiből. Károlyi „rég barátja” kérésének megfelelően rendezte el az ügyet, s így megmaradtak a közös bérletben, ami érdekes módon az elkövetkező időszakban oldottabbá is formálta viszonyukat.²⁴

²⁴ SzIN6 354–355. 1846. ápr. 3–6., Széchenyi levele Károlyi Györgyhez 1846. ápr. 5-én. Fogalmazvány: MTAK Kt. Sz.Gy. K/195/147. Kiadva: *Gróf Széchenyi István levelei* 3, 380–381.